

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์
ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับ
เกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง
: กรณีศึกษาจังหวัดศรีสะเกษ

**The Possibility of Hom Mali Rice Production in Organic Farming Systems
as an Alternative Farming Career with Poverty Alleviation Potential for
Lower-Northeastern Farmers
: A Case study of Sisaket Province**

โดย ดร.เรวัตติ ชัยราช
ดร.จินดามณี แสงกาญจวนิช
เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2549
ISBN 974-523-093-6

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์
ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับ
เกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง
: กรณีศึกษาจังหวัดศรีสะเกษ

ที่ปรึกษาโครงการ

รศ. ดร. ณรงค์ หุตานวัตร	มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
รศ. ดร. วรพงษ์ สุริยภัทร	มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ผศ. ดร. บุญจิต ฐิตาภิวัฒน์กุล	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

หัวหน้าโครงการผู้วิจัย

รศ. ดร. นันทิยา หุตานวัตร	มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
---------------------------	------------------------

คณะผู้วิจัย

ดร. เรวัต ชัยราช	มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ดร.จินตามณี แสงกาญจน์	มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ผู้ช่วยวิจัย

นางสาวจงจิตร หงษ์บุญเรือง

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

คำนำ

การศึกษาวิจัย ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบการเกษตรอินทรีย์ที่จะเป็นทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเชิงนโยบายทางการเกษตร เพื่อหาแนวทางในการกำหนดความเป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหาความยากจน ตามนโยบายของรัฐบาล ภายใต้การบริหารจัดการงบประมาณของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งจังหวัดศรีสะเกษเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีกลุ่มเกษตรกร ทำการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มาเป็นเวลาพอสมควร เกษตรกรได้รับการสนับสนุนส่งเสริมด้านนโยบายจากทางจังหวัดเป็นอย่างดี และมีเกษตรกรร่วมโครงการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์หลายกลุ่ม ตามลักษณะการแบ่งประเภทของผลผลิต ผลการศึกษาวิจัยที่ปรากฏในเอกสารฉบับนี้ เป็นผลการรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบ การวิเคราะห์ และสังเคราะห์ จากการสำรวจข้อมูล การสัมภาษณ์ โดยอาศัยแบบสอบถามเป็นเครื่องมือ รวมถึงการสังเกต การเสวนากลุ่ม ตลอดจนการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และมีความน่าเชื่อถือเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป

อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ข้อมูลบางอย่างเป็นเพียงข้อคิดเห็น ข้อสังเกตและประสบการณ์ของกลุ่มตัวอย่างที่ยังไม่ได้พิสูจน์ให้เห็นในเชิงของการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ แต่คณะนักวิจัยเห็นว่ามิมีเหตุผลในการอธิบายผล การได้มาของข้อมูลระหว่างการศึกษ และข้อมูลบางประการอาจจะเป็นข้อมูลนำไปสู่การกำหนดเป็นโจทย์ ปัญหา สำหรับการศึกษาวิจัยเพื่อหาคำตอบในอนาคต เกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับระบบการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ที่ต้องใช้งบประมาณ นักวิจัยที่เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน และระยะเวลาในการศึกษาวิจัย คณะนักวิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลการศึกษาวิจัย ข้อสังเกต และข้อคิดเห็นต่าง ๆ ในเอกสารฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ ต่อนักวิจัยและผู้เกี่ยวข้องตามสมควร ในการนำไปประกอบการพิจารณากำหนดแนวทางส่งเสริม และพัฒนาระบบเกษตรอินทรีย์ เพื่อการแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกร และ/หรือ การสร้างทางเลือกในการดำรงชีวิตที่มีศักยภาพในสังคมปัจจุบันและอนาคตต่อไป

ทีมวิจัยจังหวัดศรีสะเกษ

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

งานวิจัยนี้ได้ศึกษาถึงความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลินีในระบบเกษตรอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาคาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง : กรณีศึกษาจังหวัดศรีสะเกษ โดยได้ทำการศึกษาในเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง 4 กลุ่ม ๆ ละ 20 ราย คือ เกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิทั่วไป เกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลินีในระยะเวลาปรับเปลี่ยน เกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลินี และเกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลินีในระบบเกษตรผสมผสาน กลุ่มตัวอย่างกระจายในเขต 3 อำเภอ คือ กันทรลักษ์ เบญจลักษ์ และภูสิงห์ วิธีการวิจัยประกอบด้วย นักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยได้ทำการสำรวจพื้นที่และพบปะเกษตรกรในแต่ละกลุ่ม การใช้แบบสอบถาม การพาเกษตรกรไปศึกษาดูงาน และการจัดสนทนากลุ่มย่อย (Focus group) นอกจากนี้ยังได้สัมภาษณ์ผู้บริโภคนี้อินทรีย์ 20 ราย หน่วยงานราชการและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการปลูกข้าวหอมมะลินี และโรงสีในท้องถิ่นที่รับซื้อและไม่รับซื้อข้าวหอมมะลินีกลุ่มละ 3 โรง ผลการศึกษาโดยสรุปพบว่า

ในด้านความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ การทำนาข้าวหอมมะลินีมีแนวโน้มดีกว่านาข้าวหอมมะลิทั่วไป เนื่องจากผลผลิตต่อไร่ที่ได้สูงกว่าขณะที่ต้นทุนในการผลิต โดยเฉพาะต้นทุนที่เป็นเงินสด ต่ำกว่าก่อนข้างชัดเจน และราคาขายได้โดยเฉลี่ยสูงกว่านาข้าวหอมมะลิทั่วไป ซึ่งส่งผลต่อรายได้ของเกษตรกรที่ทำนาอินทรีย์ทั้งสามกลุ่มสูงกว่า และมีปริมาณเงินออมที่สูงกว่าในขณะที่สัดส่วนหนี้สินต่อเงินออมต่ำกว่าอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งเป็นไปได้สูงกว่า เกษตรกรที่หันมาทำนาแบบอินทรีย์จะมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตตัวเองเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ จึงใส่ใจในเรื่องของการออมในครอบครัวมากขึ้น นอกจากนี้ถ้าเปรียบเทียบเส้นแบ่งความยากจนโดยยึดรายได้ 1,040 บาทต่อเดือนตามเกณฑ์ของภาครัฐ จะพบว่าเกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลินีมีจำนวนคนที่อยู่เหนือเส้นความยากจนถึงร้อยละ 50 ขณะที่นาข้าวหอมมะลิทั่วไปอยู่ที่ร้อยละ 10 จากข้อมูลเหล่านี้พอจะสรุปได้ว่าการผลิตข้าวอินทรีย์มีศักยภาพที่จะเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขหรือลดปัญหาคาความยากจนได้ระดับหนึ่ง

ในด้านความเป็นไปได้ทางด้านกายภาพและชีวภาพ ถึงแม้การผลิตข้าวหอมมะลินีจะมีขั้นตอนหรือกระบวนการที่เพิ่มขึ้นมา แต่มีผลในเชิงบวกต่อสภาพกายภาพและชีวภาพหลายอย่างทั้งในเรื่องของผลผลิตและคุณภาพของผลผลิตที่ดีกว่า และความเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะโครงสร้างของดินที่ดีขึ้นหลังจากเปลี่ยนมาทำนาแบบอินทรีย์ และความหลากหลายทางชีวภาพในแปลงมีมากขึ้น อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อจำกัดในเรื่องของการตรวจรับรองมาตรฐาน การปนเปื้อนใน

แปลงนา และปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ ที่ต้องมีพอเพียงในพื้นที่ เป็นต้น ซึ่งข้อจำกัดเหล่านี้ถือเป็นปัญหาที่แก้ไขได้

ในด้านความเป็นไปได้ทางสังคมและวัฒนธรรม เกษตรกรที่ปรับเปลี่ยนการผลิตจากข้าวหอมมะลิทั่วไปมาสู่ระบบอินทรีย์นั้นไม่ค่อยมีปัญหาในการปรับเปลี่ยนหรือในการตัดสินใจ ส่วนใหญ่จะเป็นการตัดสินใจเพียงครั้งเดียวและเป็นการตัดสินใจที่ยั่งยืนไม่เปลี่ยนกลับไปกลับมาและสมาชิกในครอบครัวมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ดังนั้น จึงไม่มีความขัดแย้งเกิดขึ้น วิถีชีวิตของเกษตรกรเปลี่ยนไปบ้างเล็กน้อยจากการที่ต้องมีกิจกรรมในแปลงนามากขึ้น แต่เกษตรกรก็มีความพึงพอใจกับผลลัพธ์ที่ได้ เพราะเกษตรกรส่วนใหญ่จะมีลักษณะพิเศษคือขยันและตั้งใจจริง ชอบทดลองและเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ อย่างไรก็ตามการที่จะทำให้การทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ประสบความสำเร็จได้นั้น ต้องอาศัยการรวมกลุ่มของเกษตรกรในพื้นที่เดียวกัน กลุ่มเป็นทั้งแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเป็นแหล่งสร้างพลังทางจิตใจให้แก่เกษตรกรเป็นอย่างดี ส่วนข้อจำกัดในเรื่องจำนวนแรงงานภาคการเกษตรของแต่ละครัวเรือนของเกษตรกรที่มีน้อยลงเนื่องจากการอพยพแรงงานเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมของบุตรหลานที่ได้รับการศึกษาสูงขึ้น และมีแนวโน้มว่าการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมของประเทศจะสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องและจะส่งผลต่อแรงงานในภาคเกษตรโดยตรง แนวโน้มปัญหาเหล่านี้ดูเหมือนจะไม่มีผลต่อการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของเกษตรกรมากนัก เนื่องจากเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีการใช้แรงงานในการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ไม่แตกต่างไปจากการทำนาข้าวหอมมะลิทั่วไป กิจกรรมหลาย ๆ อย่างที่เพิ่มขึ้นมา เช่น การไถกลบตอซัง การเตรียมปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพและการให้ปุ๋ยหมักชีวภาพ เป็นต้น ไม่จำเป็นต้องอาศัยแรงงานที่มาก อาจจะเพิ่มเวลาในการทำกิจกรรมในแปลงนามากขึ้นกว่าแปลงนาทั่วไปบ้าง แต่เกษตรกรเหล่านี้จะไม่มีปัญหาในเรื่องแรงงาน เนื่องจากมีการใช้เครื่องจักรช่วยในการทำนาหรือมีการจ้างแรงงานมากขึ้น ซึ่งก็ไม่แตกต่างจากการทำนาข้าวหอมมะลิทั่วไปในปัจจุบัน

เงื่อนไขและปัจจัยสำคัญที่จะทำให้มีการปรับเปลี่ยนจากข้าวหอมมะลิแบบทั่วไปมาสู่การผลิตแบบอินทรีย์ น่าจะเริ่มจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความรู้ เนื่องจากกระบวนการปรับเปลี่ยนจะเริ่มจากการชักชวนแนะนำของผู้นำกลุ่มที่ได้รับการฝึกอบรม ให้สมาชิกภายในกลุ่มหันมาสนใจการทำเกษตรแบบอินทรีย์ โดยผ่านการสนับสนุนของหน่วยงานรัฐหรือองค์กรเอกชน สิ่งที่เกษตรกรส่วนใหญ่ให้ความสนใจคือการได้ราคาพรีเมียมสำหรับข้าวอินทรีย์หรือการมีตลาดเฉพาะของข้าวอินทรีย์เพื่อเป็นแรงจูงใจในการปรับเปลี่ยน ส่วนการสนับสนุนอื่น ๆ มีความสำคัญรอง ๆ ลงไป

เงื่อนไขและปัจจัยการปรับเปลี่ยนจากการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์อย่างเดี่ยวเข้าสู่การผลิตที่หลากหลายในรูปแบบเกษตรผสมผสาน คือ ความต้องการมีผลผลิตที่ปลอดภัยเพื่อบริโภคในครัวเรือนและความต้องการความมั่นคงทางอาหารของครอบครัว ส่วนเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจเป็นเรื่องรองลงไป อย่างไรก็ตามข้อจำกัดในเรื่องของความเหมาะสมของพื้นที่แต่ละแห่งโดยเฉพาะการขาดแคลนแหล่งน้ำ เงินลงทุนเบื้องต้น และองค์ความรู้ในการทำการเกษตรในหลายรูปแบบ เป็นต้น ยังเป็นปัญหาสำคัญในการขยายผลการผลิตเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นการเกษตรในระบบนี้น่าจะเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดที่จะช่วยในการลดปัญหาความยากจน เนื่องจากเป็นกิจกรรมการเกษตรที่มีรายได้สูงสุดเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่น ๆ ดังนั้นการได้รับการสนับสนุนที่คืบหน้าจะช่วยให้เกษตรกรสามารถช่วยเหลือตัวเองได้และนำไปสู่แนวทางการเป็นอาชีพทางเลือกที่จะช่วยแก้ปัญหาความยากจนที่ยั่งยืนต่อไป

จากข้อมูลการศึกษาทั้งหมดพอจะสรุปข้อเสนอแนะระดับนโยบายและระดับปฏิบัติได้ดังนี้

- 1) ควรมีการสนับสนุนในเรื่องของตลาดและการขยายตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระดับต่าง ๆ เพื่อให้มากขึ้นให้สามารถเข้าถึงผู้บริโภคได้ทั่วถึง
- 2) ควรมีหน่วยงานเพื่อการตรวจรับรองมาตรฐานในพื้นที่หรือระดับจังหวัด
- 3) ควรมีการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์อย่างต่อเนื่องโดยเริ่มพัฒนาจากการปฏิบัติของเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์ที่ประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่งเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้สูงขึ้น
- 4) ควรมีการประกันราคาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระดับที่จูงใจแก่เกษตรกรเพื่อหันมาผลิตข้าวอินทรีย์ให้มากขึ้น
- 5) ควรมีการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับข้าวหอมมะลิอินทรีย์ให้ผู้บริโภคเข้าใจและหันมาบริโภคให้มากขึ้น
- 6) ควรมีการสนับสนุนด้านเงินทุนในการลงทุนเบื้องต้น และควรมีให้มีการรวมกลุ่มเพื่อการผลิตของเกษตรกรให้มากขึ้น

7) จังหวัดน่าจะมีความร่วมมือกับโรงสีหรือตัวแทนผู้ส่งออกข้าวเพื่อผลักดันให้มีการขยายตลาดให้มากขึ้น

ข้อเสนอแนะดังกล่าวข้างต้นครอบคลุมเรื่องของการตรวจรับรองมาตรฐาน การประกันราคา การหาตลาดสำหรับข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสม จากการสัมภาษณ์เกษตรกรจะพบว่า การสนับสนุนจากทางราชการหรือหน่วยงานของรัฐยังมีน้อยมาก กลุ่มที่ผลิตข้าวอินทรีย์ส่วนใหญ่จะเริ่มต้นกันเองและมีการชักชวนกันมาจัดตั้งเป็นกลุ่มเพื่อการผลิต และส่วนใหญ่ไม่ได้คิดเรื่องของการตลาดหรือทางด้านเศรษฐกิจ แต่จะเน้นเรื่องของการลดต้นทุนการผลิตและเพิ่มการพึ่งพาปัจจัยการผลิตที่หาได้ในท้องถิ่นให้มากขึ้น ดังนั้นการที่จะขยายการผลิตข้าวอินทรีย์ให้เป็นรูปธรรม หน่วยงานราชการน่าจะเข้าไปสนับสนุนในเรื่องดังกล่าวข้างต้นให้จริงจัง และควรมีการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องเพื่อขยายทั้งการผลิตและการบริโภคข้าวหอมมะลิอินทรีย์ไปพร้อมกัน

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ได้ศึกษาถึงความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง : กรณีศึกษาจังหวัดศรีสะเกษ โดยได้ทำการศึกษาในเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง 4 กลุ่ม ๆ ละ 20 ราย คือ เกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิทั่วไป เกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยน เกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และเกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน กลุ่มตัวอย่างกระจายในเขต 3 อำเภอ คือ กันทรลักษ์ เบญจลักษ์ และภูสิงห์ วิธีการวิจัยประกอบด้วย นักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยได้ทำการสำรวจพื้นที่และพบปะเกษตรกรในแต่ละกลุ่ม การใช้แบบสอบถาม การพาเกษตรกรไปศึกษาดูงาน และการจัดสนทนากลุ่มย่อย (Focus group) นอกจากนี้ยังได้สัมภาษณ์ผู้บริโภคน้ำอินทรีย์ 20 ราย หน่วยงานราชการและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และโรงสีในท้องถิ่นที่รับซื้อและไม่รับซื้อข้าวหอมมะลิอินทรีย์กลุ่มละ 3 โรง ผลการศึกษาโดยสรุปพบว่า ในด้านความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ การทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีผลผลิตต่อไร่ที่สูงกว่าขณะที่ต้นทุนในการผลิตโดยเฉพาะต้นทุนที่เป็นเงินสด ต่ำกว่าค่อนข้างชัดเจน และราคาขายได้โดยเฉลี่ยสูงกว่านาข้าวหอมมะลิทั่วไป ทำให้รายได้ของเกษตรกรที่ทำนาอินทรีย์สูงกว่า และมีปริมาณเงินออมที่สูงกว่าในขณะที่สัดส่วนหนี้สินต่อเงินออมต่ำกว่าอย่างเห็นได้ชัด เมื่อเปรียบเทียบเส้นแบ่งความยากจนโดยยึดรายได้ 1,040 บาทต่อเดือนตามเกณฑ์ของภาครัฐ พบว่าเกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีจำนวนคนที่อยู่เหนือเส้นความยากจนถึงร้อยละ 50 ขณะที่นาข้าวหอมมะลิทั่วไปอยู่ที่ร้อยละ 10 ในด้านความเป็นไปได้ทางด้านกายภาพและชีวภาพพบว่าถึงแม้การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะมีขั้นตอนหรือกระบวนการผลิตที่เพิ่มขึ้นมา แต่มีผลในเชิงบวกต่อสภาพกายภาพและชีวภาพ เช่น มีความหลากหลายทางชีวภาพของแปลงนามากขึ้น โครงสร้างของดินที่ดีขึ้น และคุณภาพของผลผลิตที่ดีกว่า เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อจำกัดในเรื่องของการตรวจรับรองมาตรฐาน การปนเปื้อนในแปลงนา และการขาดปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพที่ต้องมีพอเพียงในท้องถิ่น เป็นต้น ในด้านความเป็นไปได้ทางสังคมและวัฒนธรรมพบว่าเกษตรกรไม่ค่อยมีปัญหาในการปรับเปลี่ยนหรือในการตัดสินใจ ส่วนใหญ่จะเป็นการตัดสินใจเพียงครั้งเดียวและเป็นการตัดสินใจที่สมาชิกในครอบครัวมีส่วนร่วม ดังนั้น จึงไม่มีความขัดแย้งเกิดขึ้น วิถีชีวิตของเกษตรกรเปลี่ยนไปบ้างเล็กน้อยจากการที่ต้องมีกิจกรรมในการผลิตเพิ่มขึ้น แต่เกษตรกรมีความพึงพอใจกับผลลัพธ์ที่ได้ อีกอย่างเกษตรกรส่วนใหญ่จะมีลักษณะพิเศษคือขยันและตั้งใจจริง ชอบทดลองและเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ การรวมกลุ่มของเกษตรกรถือเป็นปัจจัยที่สำคัญเนื่องจากกลุ่มเป็นทั้งแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเป็นแหล่งสร้างพลังทางจิตใจให้แก่เกษตรกรเป็นอย่างดี ส่วนข้อจำกัดในเรื่องจำนวนแรงงานภาคการเกษตรของแต่ละครัวเรือนของเกษตรกรไม่มีผลต่อการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของเกษตรกร

มากนัก เนื่องจากการใช้เครื่องจักรช่วยในการทำนาหรือมีการจ้างแรงงานเพิ่มขึ้นซึ่งก็ไม่แตกต่างจากการทำนาข้าวหอมมะลิทั่วไปในปัจจุบัน ส่วนเงื่อนไขและปัจจัยสำคัญที่จะทำให้มีการปรับเปลี่ยนจากข้าวหอมมะลิแบบทั่วไปมาสู่การผลิตแบบอินทรีย์ เริ่มจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนความรู้จากการชักชวนและแนะนำของผู้นำกลุ่มที่ผ่านการฝึกอบรมโดยการสนับสนุนของหน่วยงานรัฐหรือองค์กรเอกชน การได้ราคาพรีเมียมสำหรับข้าวอินทรีย์ หรือการมีตลาดเฉพาะของข้าวอินทรีย์ ถือเป็นแรงจูงใจในการปรับเปลี่ยน ส่วนเงื่อนไขและปัจจัยการปรับเปลี่ยนจากการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์อย่างเดียวเข้าสู่การผลิตที่หลากหลายในรูปแบบเกษตรผสมผสาน คือ ความต้องการมีผลผลิตที่ปลอดภัยเพื่อบริโภคในครัวเรือนและความต้องการความมั่นคงทางอาหารของครอบครัว ส่วนเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจเป็นเรื่องรองลงไป นอกจากนี้ข้อจำกัดในเรื่องการขาดแคลนแหล่งน้ำ เงินลงทุนเบื้องต้น และองค์ความรู้ในการทำการเกษตรในหลายรูปแบบ ยังเป็นปัญหาสำคัญในการขยายตัวของการทำการเกษตรแบบผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก อย่างไรก็ตามการผลิตแบบผสมผสานเป็นกิจกรรมการเกษตรที่มีรายได้สูงสุดเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่น ๆ ดังนั้นน่าจะเป็นอาชีพทางเลือกที่จะช่วยแก้ปัญหาความยากจนที่ยั่งยืนต่อไป จากข้อมูลการศึกษาทั้งหมดพอจะสรุปข้อเสนอแนะระดับนโยบายและระดับปฏิบัติได้ดังนี้ คือ 1) ควรมีการสนับสนุนในเรื่องของตลาดและการขยายตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระดับต่าง ๆ เพื่อให้มากขึ้นให้สามารถเข้าถึงผู้บริโภคได้ทั่วถึง 2) ควรมีหน่วยงานเพื่อการตรวจรับรองมาตรฐานในพื้นที่หรือระดับจังหวัด 3) ควรมีการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่เหมาะสมอย่างต่อเนื่องโดยเริ่มพัฒนาจากการปฏิบัติของเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์ที่ประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่งเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้สูงขึ้น 4) ควรมีการประกันราคาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระดับที่จูงใจแก่เกษตรกรเพื่อหันมาผลิตข้าวอินทรีย์ให้มากขึ้น 5) ควรมีการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับข้าวหอมมะลิอินทรีย์ให้ผู้บริโภคเข้าใจและหันมาบริโภคให้มากขึ้น 6) ควรมีการสนับสนุนด้านเงินทุนในการลงทุนเบื้องต้น และควรมีให้มีการรวมกลุ่มเพื่อการผลิตของเกษตรกรให้มากขึ้น และ 7) จังหวัดน่าจะมีความร่วมมือกับโรงสีหรือตัวแทนผู้ส่งออกข้าวเพื่อผลักดันให้มีการขยายตลาดให้มากขึ้น

Abstract

This research project investigated the potential of organic production of ‘Hom Mali’ rice as an alternative career approach in improving income and alleviating the poverty of farmers in the lower northeast region of Thailand: A case study of Srisaket Province. Four representative groups of 20 farmers each were chosen for this study. These included a group of growers with traditional ‘Hom Mali’ rice growing practice, a group of beginners in organic ‘Hom Mali’ rice production, a group of long-term growers of organic ‘Hom Mali’ rice, and a group of organic ‘Hom Mali’ rice growers in the integrated farming system. The research methods consisted of use of questionnaires, field trip and focus group interview. Interviewing of 20 organic rice consumers, some government and private agencies involving in organic rice production and extension and 6 private rice mills was also conducted. Results showed that, for the economic point of view, organic ‘Hom Mali’ rice production showed great potential. Yield of the organic ‘Hom Mali’ rice was higher than that of the traditional ‘Hom Mali’ rice production with lower production cost, especially cash cost, while selling price was higher leading to higher income gained from organic rice farming. Saving was also higher in this group of farmers. When compared with the poverty line income set by the government at 1,040 bath per month, the number of farmers in the organic rice production group was 50% above the poverty line while only 10% was above this line in the traditional rice production group. In the physical and biological aspects, although it may result in more steps of production, organic ‘Hom Mali’ rice farming created the positive impacts on soil structure and increased the ecological diversity in the farm as well as improving the quality of the produce. However, the limitations of organic rice farming might come from the availability of the standardization measures for farm inspection, the contamination in the field and the readily availability of inputs, particularly organic fertilizer, in the local community. Under social and cultural conditions, the farmers did not have difficulty in making decision to switch from traditional rice growing practice to organic rice production and as the family members participated in the decision making process so there was no conflict occurring during the transition from the traditional to the organic practice. The farmers in this group shared common characteristics such as absolute intension, toughness and diligence, and they were also open for new knowledge. Nevertheless, being a part of a local production group was essential for their success as the group provided the exchange of knowledge and encouragement as well as mental supports for them. In

term of farm labor limitation, it was not a major factor for organic 'Hom Mali' rice production as uses of modern machinery and hiring labor were the common practices similar to the traditional production. The transition from the traditional 'Hom Mali' rice growing practice to the organic production of the beginner group was usually initiated by the local, natural leader who had received the official training in organic rice production either by the government agencies or the private sectors before the concept was introduced and expanded to other members of the group with the expectation of obtaining premium price and high market demand for organic rice being the driven factors. Furthermore, the transition from single organic 'Hom Mali' rice production into the integrated farming system was based upon the need for safe food and food security for the family members, not from the economic consideration even though it produced higher income for the farmers. The expansion of the integrated farming was still limited by the lack of water resources, capital and knowledge. Some recommendations from this study included: 1) the need to expand the market for organic rice; 2) the need for the standard inspection agency and measures; 3) the need for appropriate production technology for organic rice production; 4) the need for premium price guarantee; 5) the need for public relation to promote the understanding and to increase the consumption of organic rice; 6) the need for the capital support for the initial investment and grouping; and 7) the need for expansion of the export market of organic 'Hom Mali' rice by the government and the private company.

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ข
บทคัดย่อภาษาไทย	ฉ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ช
สารบัญ	ญ
สารบัญตาราง	ฐ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 หลักการและเหตุผล	1
1.2 คำถามการวิจัย	5
1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย	7
1.4 กรอบความคิด	8
1.5 กลุ่มเป้าหมายและพื้นที่ศึกษา	17
1.6 ขั้นตอนการดำเนินงานและวิธีการศึกษา	18
บทที่ 2 สภาพทั่วไปของพื้นที่/กลุ่มเป้าหมาย	20
บทที่ 3 กระบวนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์	22
บทที่ 4 เส้นทางตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์	25
4.1 โรงสีข้าว แหล่งรับซื้อราคาพรีเมียม	25
4.2 ผู้จัดจำหน่าย และผู้ส่งออก	26
4.3 สภาพของผู้บริโภค	27
บทที่ 5 นโยบายและการส่งเสริมของรัฐ	30
5.1 โครงการรณรงค์ไม่เผาตอซัง	31
5.2 โครงการจัดหาวัสดุทดแทนปุ๋ยเคมี	31
5.3 สรุปแนวทางการดำเนินงานของโครงการเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดศรีสะเกษ	32
บทที่ 6 ความเป็นไปได้ในการเป็นอาชีพทางเลือกของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์	33
6.1 สภาพทางเศรษฐกิจของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์	33
6.2 สภาพกายภาพชีวภาพทางการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์	47
6.3 สภาพทางสังคมวัฒนธรรมของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์	56
6.4 การปรับเปลี่ยนจากข้าวหอมมะลิเดิมเป็นข้าวหอมมะลินทรีย์	63

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
6.5 สังเคราะห์ความเป็นไปได้ในการเป็นอาชีพทางเลือกของการผลิตข้าวหอมมะลินิธรีย	67
บทที่ 7 ระบบเกษตรอินทรีย์ต่อการเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจน (เกษตรอินทรีย์ผสมผสาน)	68
7.1 วิเคราะห์การขยายการผลิตจากข้าวหอมมะลินิธรียเป็นระบบการเกษตรอินทรีย์ที่มีการปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์ และประมง ช่วยแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างไร (อะไรบ้างที่ช่วยลดค่าใช้จ่ายการผลิต อะไรบ้างช่วยลดค่าใช้จ่ายอาหาร อะไรบ้างที่จะเป็นการออมในระยะยาว สิ่งเหล่านี้ทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจต่ออาชีพเกษตรกรหรือไม่ อย่างไร)	68
7.2 วิเคราะห์ศักยภาพการผลิตอินทรีย์ที่มีอยู่ในฟาร์มนอกจากข้าวหอมมะลิ มีอะไรบ้าง (สัก 2-3 อย่างที่เด่นๆ ทางการผลิตและการตลาด ซึ่งทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจต่ออาชีพเกษตรกรหรือไม่ อย่างไร)	71
7.3 วิเคราะห์ศักยภาพการเพิ่มการผลิตอินทรีย์ที่ยังไม่มีในฟาร์มนอกจากข้าวหอมมะลิ (แนะนำสัก 2-3 อย่างที่เด่นๆ ทางการผลิตและการตลาด ซึ่งทำให้มีความมั่นใจต่ออาชีพเกษตรกรหรือไม่ อย่างไร)	72
7.4 วิเคราะห์ศักยภาพการแปรรูปผลผลิตข้าวหอมมะลินิธรียหรือผลผลิตอินทรีย์ชนิดอื่นเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ (แนะนำสัก 2-3 อย่างที่เด่นๆ ทางการผลิตและการตลาด)	73
7.5 สรุปว่า การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เป็นอาชีพทางเลือก แก้ไขปัญหาความยากจนได้อย่างแท้จริงหรือไม่ อย่างไร	73
บทที่ 8 การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิธรียต่อการเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจน	74
8.1 วิเคราะห์การรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังทางด้านจิตใจอย่างไรในการทำเกษตรอินทรีย์	74
8.2 วิเคราะห์การรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังด้านการควบคุมการผลิตอย่างไรในการทำเกษตรอินทรีย์	75
8.3 วิเคราะห์การรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังการเรียนรู้อย่างไรในการทำเกษตรอินทรีย์	76

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
8.4 วิเคราะห์การรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังด้านความมั่นคงทางอาหารอย่างไร ในการทำเกษตรอินทรีย์	77
8.5 วิเคราะห์การรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังด้านการต่อช่องทางเศรษฐกิจอย่างไร ในการทำเกษตรอินทรีย์	77
8.6 สรุปว่า การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิในระบบ เกษตรอินทรีย์เป็นส่วนสำคัญหรือไม่ สำคัญอย่างไร ต่อการเป็นอาชีพทางเลือก ในการแก้ไขปัญหาความยากจน	77
บทที่ 9 การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เพื่อเป็นอาชีพทางเลือกในการ แก้ไขปัญหาความยากจน	79
9.1 กลยุทธ์และวิธีการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกร ทั่วไป	79
9.2 ปัจจัยและเงื่อนไขที่จะนำสู่ความสำเร็จในการขยายสู่เกษตรกรทั่วไป	80
บทที่ 10 สรุปและข้อเสนอ	81
10.1 สรุปตอบโจทย์วิจัย 5 ข้อ	81
10.2 ข้อเสนอระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ	83
เอกสารอ้างอิง	85

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 3.1 การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ รูปแบบที่ 1	22
ตารางที่ 3.2 การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ รูปแบบที่ 2	23
ตารางที่ 3.3 การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ รูปแบบที่ 3	23
ตารางที่ 3.4 การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ รูปแบบที่ 4	24
ตารางที่ 4.1 ข้อมูลทั่วไปของผู้บริโภคกลุ่มตัวอย่างในจังหวัดศรีสะเกษ	24
ตารางที่ 6.1 สัดส่วนรายได้เฉลี่ยที่เป็นเงินสดทั้งหมดต่อปีของเกษตรกร กลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มจากแหล่งรายได้ต่างๆ ของครัวเรือน	34
ตารางที่ 6.2 แสดงต้นทุนในการทำนาทุกประเภท (นาดำ นาหว่าน นาดีผสมนาหว่าน) ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มในเขตอำเภอกันทรลักษ์ และอำเภอ โกสุมพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ	36
ตารางที่ 6.3 แสดงต้นทุนในการทำนา (บาทต่อไร่) ของการทำนาวิธีต่างๆ ของการ ทำนาแต่ละประเภทของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ	37
ตารางที่ 6.4 แสดงต้นทุนรวมในการทำนา (บาทต่อไร่) สำหรับพื้นที่ทำนาขนาดต่างๆ ของการทำนาแต่ละประเภทของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในจังหวัดศรีสะเกษ	38
ตารางที่ 6.5 แสดงรายได้จากการทำนาทุกประเภท (นาดำ นาหว่าน นาดีผสมนาหว่าน) ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มในเขตอำเภอกันทรลักษ์ และอำเภอ โกสุมพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ	40
ตารางที่ 6.6 ภาวะเงินออมของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่ม ในเขตอำเภอกันทรลักษ์ และ อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ	42
ตารางที่ 6.7 ภาวะหนี้สินของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่ม ในเขตอำเภอกันทรลักษ์ และอำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ	43
ตารางที่ 6.8 แสดงจำนวนเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง (%) ที่ทำนาข้าวหอมมะลิทั้งสี่กลุ่ม ที่อยู่เหนือหรือได้เส้นแบ่งความยากจนโดยยึดรายได้ 1,040 บาทต่อเดือน เป็นเกณฑ์	45
ตารางที่ 6.9 แสดงองค์ประกอบของดินจากแปลงนาของกลุ่มเกษตรกรตัวอย่าง ประเภทต่างๆ ของจังหวัดศรีสะเกษ ที่ระดับความลึก 2 ระดับคือ 0-15 และ 15-30 เซนติเมตร	49

สารบัญตาราง (ต่อ)

	หน้า
ตารางที่ 6.10 แสดงปริมาณแร่ธาตุอาหารชนิดต่างๆ และค่าความเป็นประจุบวก ของดินจากแปลงนาเคมีและอินทรีย์ในพื้นที่วิจัยของจังหวัดศรีสะเกษ	49
ตารางที่ 6.11 ผลผลิตเฉลี่ยของข้าวหอมมะลิของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ทำนา ข้าวหอมมะลิทั้งสี่กลุ่ม	52
ตารางที่ 6.12 ผลผลิตเปรียบเทียบก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงจากผลผลิตข้าวเคมีเป็น ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง	52
ตารางที่ 6.13 แสดงปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลิแบ่งตามลักษณะพื้นที่ปลูกของเกษตรกร กลุ่มตัวอย่างที่ทำนาข้าวหอมมะลิทั้งสี่ระบบ	53
ตารางที่ 6.14 แสดงปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่ม แบ่งตามชนิดของดินปลูก	54
ตารางที่ 6.15 แสดงปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลิจากวิธีการสูบน้ำในแปลงของเกษตรกร กลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่ม	55

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

จากผลของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาตั้งแต่ปี 2504 ทำให้ประเทศไทยประสบความสำเร็จในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นอย่างดี รายได้ประชาชาติต่อหัวประมาณ US\$ 2,400 ในปี 2537 สัดส่วนคนยากจนลดลงจาก 26.3 % ในปี 2529 เป็น 13.7 % ในปี 2535 ธนาคารโลกประกาศว่า ไทยไม่จัดอยู่ในประเทศยากจนอีกต่อไป (คณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2538) แต่เมื่อพิจารณาการกระจายรายได้ กลับพบว่า รายได้ครัวเรือนเฉลี่ยระหว่างภาคมีความแตกต่างเป็นอย่างยิ่ง กรุงเทพมหานครมีรายได้ครัวเรือนเฉลี่ย US\$ 2,200 ในปี 2535 ในขณะที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีรายได้ครัวเรือนเฉลี่ย US\$ 490 ในปีเดียวกัน ยิ่งไปกว่านั้น การกระจายรายได้ระหว่างอาชีพต่าง ๆ พบว่า กลุ่มนักธุรกิจเป็นผู้มีรายได้ครอบครัเฉลี่ยสูงสุด ประมาณ US\$ 4,400 ในขณะที่อาชีพเกษตรกรมีรายได้ครอบครัเฉลี่ยต่ำสุด ประมาณ US\$ 350 ดังนั้น แม้ว่าประเทศไทยประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่คนยากจนยังคงมีถึง 6.6 ล้าน โดยประมาณ 84 % ยังคงอาศัยอยู่ในชนบท (คณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2538)

เมื่อประสบภาวะวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 ประเทศไทยต้องตกอยู่ในภาวะล้มละลายทางการเงินอย่างรุนแรง ส่งผลกระทบต่อภาคเศรษฐกิจด้านการลงทุน และด้านอุตสาหกรรม บริษัทธุรกิจจำนวนมากต้องล้มเลิกกิจการ ส่งผลให้ประชาชนตกงานจำนวนมาก (เอนก, 2545) ในปี 2542 คนยากจนที่ได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤติเศรษฐกิจมีจำนวน 9.9 ล้านคน และเริ่มลดลงในปี 2544 คือ มีจำนวนคนยากจนประมาณ 8.2 ล้านคน หรือทุกหนึ่งในแปดของคนไทยเป็นคนจน และแม้ว่า สัดส่วนคนยากจนของประเทศจะลดลง ก็ยังเป็นระดับที่สูงกว่าก่อนเกิดภาวะวิกฤติเศรษฐกิจที่มีเงินประมาณหนึ่งในสิบของคนไทย และเมื่อพิจารณาอาชีพ ก็พบว่า ในจำนวนคนจนนั้น ร้อยละ 70 มีอาชีพทางการเกษตร ดังนั้นเกษตรกรจึงยังเป็นอาชีพที่มีความเปราะบางต่อภาวะความยากจน (สำนักงานคณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545)

ภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจ ได้มีการปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาประเทศ โดยในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ได้ยึดปรัชญา “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาในการพัฒนาประเทศ ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของความสมดุลพอดีและความ

พอประมาณอย่างมีเหตุผล สามารถพึ่งพาตนเองได้ นำไปสู่สังคมที่มีคุณภาพทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และการเมือง ทิศทางการพัฒนาประเทศจึงถูกกำหนดเป็นการพัฒนาทั้ง เศรษฐกิจฐานรากและเศรษฐกิจมหัพภาค ในด้านเศรษฐกิจมหัพภาค รัฐบาลกำหนดยุทธศาสตร์ไว้ ว่า “ประเทศไทยจะเป็นครัวของโลก” โดยเน้นการผลิตอาหารปลอดภัยและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ในนัยนี้ ระบบเกษตรอินทรีย์ (Organic agriculture) จึงนับได้ว่าเป็นกระบวนการผลิตที่ได้มาซึ่ง อาหารปลอดภัย โดยระบบเกษตรอินทรีย์ หมายถึง ระบบการจัดการการผลิตด้านการเกษตรแบบ องค์กรรวมที่เกื้อหนุนต่อระบบนิเวศ รวมถึงความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเน้นการใช้วัสดุ ธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการใช้วัตถุอันตรายจากการสังเคราะห์ และไม่ใช้พืช สัตว์ หรือจุลินทรีย์ ที่มาจาก เทคนิคการดัดแปลงพันธุกรรม (Genetic modification) หรือพันธุวิศวกรรม (Genetic engineering) มีการจัดการกับผลิตภัณฑ์โดยเน้นการแปรรูปด้วยความระมัดระวัง เพื่อรักษาสภาพการเป็นเกษตร อินทรีย์และคุณภาพที่สำคัญของผลิตภัณฑ์ในทุกขั้นตอน (สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและ อาหารแห่งชาติ, 2546)

ประเทศไทยเป็นผู้ผลิตและส่งออกสินค้าอาหารที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก มีความ เหมาะสมและมีศักยภาพที่จะเป็นแหล่งผลิตอาหารในระบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งสินค้าเกษตรอินทรีย์ มีแนวโน้มความต้องการทั้งในและต่างประเทศเพิ่มขึ้นร้อยละ 20 ต่อปี ทั้งนี้เนื่องจากผู้ผลิตและ ผู้บริโภคผลิตภัณฑ์อาหารเริ่มคำนึงถึงสุขอนามัย ความปลอดภัยและมลพิษในสิ่งแวดล้อมมากขึ้น (กรมวิชาการเกษตร, 2546) ดังนั้นยุทธศาสตร์ในเรื่องของอาหารปลอดภัยและเกษตรอินทรีย์จึง ได้รับการนำไปปฏิบัติในจังหวัดต่าง ๆ

ในทางงานวิจัย จากงานศึกษาของบุญจิตและคณะ (2546) พบว่า “ระบบการผลิตเกษตร อินทรีย์โดยทั่วไปแล้วมีลักษณะจำเพาะ 3 ด้าน คือ 1) การผลิตขนาดเล็ก ซึ่งมีสาเหตุจากการ ต้องการใช้แรงงานเข้มข้น 2) การใช้ปัจจัยและทรัพยากรการผลิตในฟาร์มสูง และ 3) ไม่ทำลาย ดินและเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน ในขณะเดียวกัน สินค้าเกษตรอินทรีย์มีลักษณะจำเพาะ เช่นกัน คือ 1) มีตลาดเฉพาะกลุ่ม (Niche market) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้บริโภคที่คำนึงถึง สิ่งแวดล้อม และสุขอนามัยในการบริโภค 2) จำเป็นต้องมีการรับรองจากสถาบันที่รับรองโดยรัฐ และเป็นที่เชื่อถือของผู้บริโภค 3) เป็นตลาดสินค้าที่มีค่าพรีเมียมเมื่อชดเชยความซับซ้อนของการ ผลิต การตรวจสอบ และการสร้างผลกระทบทางบวกต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม และ 4) มีอุปสรรค ในการหาข้อมูลข่าวสารการตลาดเนื่องจากเป็นตลาดสินค้ารูปแบบใหม่”

เมื่อพิจารณาในเรื่องการผลิตข้าว พบว่า ข้าวเป็นอาหารและเป็นรายได้หลักของเกษตรกร ไทย ซึ่งเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่สุดของประเทศ และข้าวยังเป็นวัฒนธรรม ดังที่เยี่ยม (2538)

ระบุในงานศึกษาเรื่องข้าว วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง ว่า “การเพาะปลูกข้าวเป็นเอกลักษณ์สำคัญของวัฒนธรรมหรือเป็นเกณฑ์กำหนดความเป็นวัฒนธรรม...ชาวไร่ชาวนาเห็นว่าข้าวเป็นองค์รวมของธรรมชาติ (ดิน น้ำ ลม ไฟ) ที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับมนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจ...” เกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือเองก็มักจะพูดว่า “มีข้าวกินก็พออยู่ได้” ซึ่งผลการศึกษาของนันทยาและณรงค์ (2547) ก็พบว่า ข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักในระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดยโสธร

การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์และรวมถึงระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์ (หรือที่กล่าวถึงในชื่อเกษตรกรรมยั่งยืน) ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายแห่งไม่ใช่เป็นเพียงระบบการผลิตเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการหนึ่งของการรวมพลังของคนในชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร อาทิ อำเภออุดรฯ จังหวัดยโสธร กรมวิชาการเกษตร (กลุ่มเกษตรกรทำนาโนไสง) ส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบการผลิตเกษตรกรรมยั่งยืน กลุ่มเฮดอยู่เฮ็ดกินมีแนวคิดการพัฒนาแบบเกษตรยั่งยืนหรือพุทธเกษตรที่เน้นความสมดุลของชีวิตและการพัฒนาแบบองค์รวม สร้างเสริมภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อปลูกจิตสำนึกของชุมชนให้พึ่งตนเอง และรวมกลุ่มช่วยเหลือพึ่งพากัน โดยมีจุดมุ่งหมายประการหนึ่งคือ มุ่งเศรษฐกิจปากท้อง ให้มีอาหารเพียงพอต่อการบริโภคภายในครอบครัว ไม่ต้องซื้อหาอาหารที่ไม่มีคุณภาพจากพ่อค้ารถเร่หรือร้านค้าในหมู่บ้าน และนำอาหารที่ผลิตได้ซึ่งเหลือจากการบริโภคในครัวเรือนออกขายและนำเข้าสู่ระบบการแลกเปลี่ยนภายในชุมชน (นันทยาและณรงค์, 2544) การพิจารณาระบบเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรยั่งยืนในแนวนี้นี้จึงเป็นแนวทางที่จะมุ่งสู่การแก้ไขปัญหาความยากจนและพัฒนาคุณภาพชีวิต

นันทยาและณรงค์ (2544) ยังพบว่า การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของเกษตรกรที่ตำบลนาโสง อำเภออุดรฯ และการมีกลุ่มผู้บริโภคที่ต้องการข้าวหอมมะลิอินทรีย์ เป็นแรงจูงใจประการหนึ่งของการสร้างโรงสีข้าวชุมชนชมรมรักธรรมชาติ (กลุ่มเกษตรกรนาโสง) ทำให้เกษตรกรกลุ่มนี้สามารถขายข้าวสารหอมมะลิอินทรีย์ในราคาที่สูงขึ้นได้ โดยมีการประกันราคาข้าวเปลือกหอมมะลิอินทรีย์ตันละ 10,000 บาท และกรีนเนทซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนไทยรับข้าวสารอินทรีย์ที่ผลิตได้ทั้งหมดส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ

ผลการศึกษาในแง่การขยายพื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ นันทยาและณรงค์ (2543) พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการขยายพื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของกรณีกกลุ่มเกษตรกรทำนาบากเรือ จังหวัดยโสธร ในช่วงปี 2540 - 2543 มี 4 ประการ คือ 1) ความคุ้นเคยของเกษตรกรต่อการใช้สารเคมีในการทำนา 2) ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่สูงขึ้นและผลผลิตที่ลดลงใน

ระยะแรกเนื่องจากดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ 3) ลักษณะของแปลงนาที่อยู่ใกล้บ้าน และอยู่ติดกับแปลงที่ทำเกษตรแบบเคมี และ 4) การรับรองมาตรฐานข้าวหอมมะลินิธีที่มีค่าใช้จ่ายสูง

บุญจิตและคณะ (2546) ทำการสำรวจเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลินิธีในปีการเพาะปลูก 2545/46 พบว่า มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวหอมมะลินิธีที่ได้รับการรับรองเป็นเกษตรอินทรีย์ (รวมพื้นที่อินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน) ของไทยในปีการเพาะปลูก 2545/46 เท่ากับ 12,015.49 ไร่ โดยเป็นพื้นที่ในภาคเหนือ 3,883 ไร่ และพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 8,132.49 ไร่ และพบว่า ลักษณะการใช้แรงงานในการดูแลรักษาและการใช้เมล็ดพันธุ์ ไม่มีความแตกต่างระหว่างการผลิตแบบเคมีและการผลิตแบบอินทรีย์ ขณะที่การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยพืชสด และปุ๋ยชีวภาพระหว่างเกษตรกรที่ผลิตแบบอินทรีย์และเกษตรกรที่ผลิตแบบเคมีมีความแตกต่างกัน

สำหรับการใช้ปัจจัยการผลิตข้าวหอมมะลินิธีพบว่ามีความสัมพันธ์กับระดับความเข้มข้นของการเป็นเกษตรอินทรีย์ โดยพบว่า ความเป็นเกษตรอินทรีย์ที่เข้มข้นขึ้นจะทำให้ 1) ลดปริมาณการใช้สารเคมี 2) เพิ่มการใช้วัสดุอินทรีย์ในแปลงนา ได้แก่ เมล็ดพันธุ์ปุ๋ยพืชสด สารชีวภาพ และปุ๋ยชีวภาพ และ 3) เพิ่มการใช้แรงงานการผลิตในกิจกรรมการใช้วัสดุอินทรีย์ นอกจากนี้การเข้ากลุ่มอินทรีย์และระยะเวลาการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มที่นานขึ้นจะส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้ปัจจัยและมีความเป็นอินทรีย์ที่สมบูรณ์ขึ้น (บุญจิตและคณะ, 2546)

บุญจิตและคณะ (2546) ได้ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างการปลูกข้าวหอมมะลินิธีและข้าวหอมมะลิเคมีในการเพาะปลูกแบบนาดำของภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปีการเพาะปลูก 2545/46 และได้สรุปเกี่ยวกับผลผลิตข้าว ต้นทุนการผลิต และรายได้สุทธิของเกษตรกร ดังนี้:

1.1.2 ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ของข้าวหอมมะลินิธีเท่ากับ 361.86 กก. ในขณะที่ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ของข้าวหอมมะลิเคมีเท่ากับ 334.15 กก. จะเห็นได้ว่า ผลผลิตเฉลี่ยของข้าวหอมมะลินิธีสูงกว่าข้าวหอมมะลิเคมีถึง 27.71 กก. ต่อไร่ แสดงให้เห็นว่า การทำเกษตรอินทรีย์ส่งผลให้ผลผลิตต่อไร่ของข้าวเพิ่มขึ้น และยังพบว่า เมื่อระดับความเป็นเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้น ผลผลิตต่อไร่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น

1.1.2 ต้นทุนรวมการผลิตเฉลี่ยต่อไร่ของข้าวหอมมะลินิธีเท่ากับ 2,898.24 บาท ในขณะที่ข้าวหอมมะลิเคมีมีต้นทุนรวม 2,986.10 บาท จะเห็นว่า ในแง่ต้นทุนรวมการผลิตเฉลี่ยต่อไร่ มีความแตกต่างกันน้อย อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาต้นทุนที่เป็นเงินสด (ใช้เงินสดในการซื้อปัจจัยการผลิต) และไม่เป็นเงินสด (เช่น แรงงานในครัวเรือน พันธุ์พืชของตัวเอง เป็นต้น) พบว่า

ต้นทุนที่เป็นเงินสดของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ (772.35 บาท) ต่ำกว่าข้าวหอมมะลิเคมี (1,074.06 บาท) ถึง 301.71 บาท และมีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ (2,125.89 บาท) มากกว่าข้าวหอมมะลิเคมี (1,912.04 บาท) ถึง 213.85 บาท

1.1.3 รายได้สุทธิต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ (2,882.37 บาท) พบว่าสูงกว่าข้าวหอมมะลิเคมี (1,945.39 บาท) ถึง 936.98 บาท เมื่อพิจารณารายได้เนื้อต้นทุนผันแปร จะเห็นว่ารายได้เนื้อต้นทุนผันแปรของข้าวหอมมะลินทรีย์ (784.45 บาท) สูงกว่าข้าวหอมมะลิเคมี (270.76 บาท) ถึง 513.69 บาท แสดงว่า การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีรายได้มากกว่าข้าวหอมมะลิเคมี

จากสภาพการณ์ดังกล่าวข้างต้นนี้ อาจพอจะสรุปในเบื้องต้นได้ว่า การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์น่าจะมีศักยภาพในการเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่พบว่า การขยายตัวของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ไม่มากเท่าที่ควร และการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เพียงอย่างเดียวในฟาร์มอาจจะไม่เพียงพอต่อการแก้ไขปัญหาความยากจนได้อย่างแท้จริง

ดังนั้น ในครั้งนี้จึงต้องการศึกษาว่า การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์มีความเป็นไปได้หรือไม่ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง และถ้าเป็นไปได้ มีองค์ประกอบ เงื่อนไขปัจจัย และปัญหาอุปสรรคอย่างไร มีความเหมาะสมทางสังคมวัฒนธรรม สภาพกายภาพและชีวภาพ และสภาพทางเศรษฐกิจหรือไม่ อย่างไร รวมถึงจะสามารถขยายสู่เกษตรกรทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้หรือไม่ อย่างไร

1.2 คำถามการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้จึงมีประเด็นคำถามต่าง ๆ ต่อไปนี้ คือ

1.2.1 การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีความเป็นไปได้หรือไม่โดยพิจารณาใน 3 ด้าน คือ

1.2.1.1 การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีความเป็นไปได้หรือไม่ในสภาพทางเศรษฐกิจที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

1.2.1.2 การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีความเป็นไปได้หรือไม่ในสภาพกายภาพและชีวภาพของการผลิตที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

1.2.1.3 การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีความเป็นไปได้หรือไม่ในสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

1.2.2 ถ้ามีความเป็นไปได้

1.2.2.1 มีกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์อย่างไร

1.2.2.2 มีกระบวนการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลิเดิมเป็นการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์อย่างไร

1.2.2.3 มีเงื่อนไข ปัจจัย และปัญหาอุปสรรคใดในการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลิเดิมเป็นการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

1.2.3 ลักษณะของฟาร์มของเกษตรกรที่ปรับเปลี่ยนไปเป็นการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

1.2.3.1 มีการขยายการผลิตจากข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นระบบการเกษตรอินทรีย์ที่มีการปลูกพืชหลากหลาย การเลี้ยงสัตว์ และประมง เพื่อเป็นการใช้ประโยชน์จากความเป็นอินทรีย์ของฟาร์มหรือไม่ อย่างไร อันจะช่วยให้เกษตรกรเพิ่มรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตอินทรีย์อื่น ๆ หรือลดค่าใช้จ่ายด้านอาหารได้บ้าง

1.2.3.2 การผลิตผลผลิตอินทรีย์นอกจากข้าวหอมมะลิแล้ว มีอะไรบ้างที่มีศักยภาพในการเพิ่มรายได้หรือลดรายจ่าย และควรเพิ่มการผลิตในฟาร์มอะไรได้บ้าง

1.2.3.3 มีการแปรรูปผลผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์หรือผลผลิตอินทรีย์ชนิดอื่น ๆ เป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ บ้างหรือไม่ อย่างไร

1.2.3.4 การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ มีสภาพเป็นจริงอย่างไรในการเป็นพลังของการแก้ไขปัญหาความยากจนร่วมกัน

1.2.3.5 การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ สามารถขยายไปสู่เกษตรกรทั่วไปได้หรือไม่ และมีเงื่อนไขที่จะนำสู่ความสำเร็จอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

จากคำถามการวิจัย งานวิจัยนี้จึงกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 6 ประการด้วยกัน คือ

1.3.1 เพื่อได้ผลวิเคราะห์ความเป็นไปได้ที่เกษตรกรจะผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในเงื่อนไขสภาพทางเศรษฐกิจ สภาพกายภาพและชีวภาพของการผลิต และสภาพทางสังคมวัฒนธรรม ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจน ของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

1.3.2 เพื่อได้ผลวิเคราะห์กระบวนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ครบวงจร กระบวนการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลิเคมีเป็นการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ ตลอดจนเงื่อนไขและปัจจัย รวมถึงปัญหาอุปสรรค

1.3.3 เพื่อได้ผลวิเคราะห์การขยายจากการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกร รวมถึงกระบวนการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ ตลอดจนเงื่อนไขและปัจจัย รวมถึงปัญหาอุปสรรค

1.3.4 เพื่อได้ผลวิเคราะห์การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในการเป็นพลังของการแก้ไขปัญหาความยากจนร่วมกัน

1.3.5 เพื่อได้ผลวิเคราะห์การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไป ตลอดจนเงื่อนไขที่จะนำสู่ความสำเร็จ

1.3.6 เพื่อให้ได้ฐานข้อมูลระดับครัวเรือนของเกษตรกร และ ฐานข้อมูลการรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกร ผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดอุบลราชธานี อำนาจเจริญ ขุขันธ์ ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ และสุรินทร์

1.4 กรอบความคิด

อาชีพเกษตรกรเป็นอาชีพที่มีความเปราะบางต่อภาวะความยากจน เกษตรกรต้องเผชิญกับความเสี่ยงหลายด้าน เพชฌัญญุธรรมชาติ เช่น น้ำท่วมหรือฝนแล้งซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมที่เกษตรกรต้องประสบอยู่เสมอ เพชฌัญญุราคขึ้นลงของสินค้าเกษตรที่เกษตรกรมักมิได้เป็นผู้กำหนดราคา เพชฌัญญุกับปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรต้องซื้อตามราคาที่ถูกลง และเพชฌัญญุกับการเจ็บไข้ได้ป่วยจากการใช้สารเคมีในการผลิต ฯลฯ ในภาวะอย่างนี้ เกษตรกรมีอาชีพทางเลือกหรือไม่ มีทางเลือกอย่างไร จึงจะทำให้เกษตรกรหลีกเลี่ยงความเสี่ยงเหล่านี้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และสามารถสร้างอาชีพเกษตรกรให้เป็นอาชีพที่มีความพออยู่พอกิน และมีความหวังที่จะหลุดพ้นจาก “วงจรความยากจน” การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์จะเป็นอาชีพทางเลือกหนึ่งที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจน ซึ่งคณะผู้วิจัยเห็นว่าจะเป็นการตอบได้สำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง การวิจัยครั้งนี้จึงมีกรอบความคิด ดังนี้

1.4.1 การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์

1.4.1.1 กระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์

ศึกษาเส้นทางกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์โดยเริ่มตั้งแต่กระบวนการเพาะปลูก การส่งเสริมการปลูก การแปรรูป และการตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ซึ่งจะจำแนกเป็น 4 ขั้นตอน คือ

1. การเพาะปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ เป็นการศึกษาในระดับฟาร์มของครอบครัวเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย โดยจะศึกษาในมิติกายภาพและชีวภาพของการผลิต เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม กล่าวคือ ในมิติกายภาพและชีวภาพของการผลิต ทำการศึกษาพื้นที่เพาะปลูก ปริมาณผลผลิตรวม การตรวจสอบรับรองมาตรฐาน ระบบการผลิตและกรรมวิธีการผลิต และ การใช้ปัจจัยการผลิต ในมิติเศรษฐกิจ ทำการศึกษาการขายผลผลิต ต้นทุนการผลิตและรายได้ สำหรับในมิติสังคมและวัฒนธรรม ทำการศึกษาแนวคิดประสบการณ์ในการปรับเปลี่ยนการผลิต จากข้าวเคมีเป็นข้าวหอมมะลิอินทรีย์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเกษตรกร และสถานการณ์ข้าวหอมมะลิอินทรีย์

2. การส่งเสริมการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ เป็นการศึกษากระบวนการส่งเสริมการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ การตรวจสอบและรับรองมาตรฐานข้าวหอมมะลิอินทรีย์ทั้ง

ของหน่วยงานรัฐ หน่วยงานพัฒนาเอกชน และกลุ่มเกษตรกรเอง ซึ่งระบบการส่งเสริมนี้จะประกอบด้วยกิจกรรมการอบรม การศึกษาดูงาน การตรวจเยี่ยมแปลง และการประสานงานกับสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์หรือหน่วยงานอื่น ๆ

3. การแปรรูปข้าวหอมมะลินทรีย์ เป็นการศึกษากิจกรรมโรงสีข้าวทั้งของกลุ่มเกษตรกรและเอกชน ประกอบด้วยการรับซื้อข้าวเปลือกอินทรีย์ การเก็บข้าวเปลือกอินทรีย์ การสีข้าวหอมมะลินทรีย์ และการบรรจุถุงข้าวสาร

4. การจัดจำหน่ายในประเทศ เป็นการศึกษาการตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ ในด้านการจัดจำหน่ายและราคา ซึ่งอาจจะมีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนหรือหน่วยงานพัฒนาเอกชนเป็นผู้รับผิดชอบทำการตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ รวมถึงการตัดสินใจซื้อข้าวสารอินทรีย์ของผู้บริโภค

1.4.1.2 การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรและบทบาทขององค์กรที่สนับสนุนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

ศึกษาวิเคราะห์การรวมกลุ่มของเกษตรกรทั้งระดับการส่งเสริมการปลูกข้าวและการแปรรูปข้าว รวมถึงทั้งศึกษาการจัดตั้งเครือข่ายประสานงานระหว่างกลุ่มเกษตรกร หน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน พ่อค้า และผู้บริโภค ตลอดจนถึงบทบาทของหน่วยงานที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

1.4.1.3 นโยบายเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดและนโยบายภาครัฐ

ศึกษานโยบายการส่งเสริมและการสนับสนุนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ของภาครัฐโดยเฉพาะระดับจังหวัด โดยศึกษาถึงการส่งเสริมด้านวิชาการ ปัจจัยการผลิตที่ช่วยลดต้นทุน การถ่ายทอดเทคโนโลยีการเพิ่มผลผลิต และการสนับสนุนการสร้างเครือข่ายการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

1.4.2 ระบบเกษตรอินทรีย์

ระบบเกษตรอินทรีย์ในงานศึกษานี้จะหมายถึงระบบเกษตรกรรมที่มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือ

1.4.2.1 กระบวนการคิดแบบพึ่งตนเองโดยเกษตรกรต้องมีกระบวนการที่ประกอบด้วย

1. กระบวนการคิดทวนกระแสกับเกษตรกระแสหลักและเศรษฐกิจแบบบริโภคนิยม ไม่เพียงแต่ระบบการผลิตเท่านั้น แต่หากรวมถึงการใช้ชีวิตของเกษตรกรด้วย

2. กระบวนการที่คำนึงถึงความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของระบบนิเวศน์ของแปลงนา กล่าวคือเป็นความเชื่อและกระบวนการที่เชื่อมโยงระบบนิเวศน์ของแปลงนา และวัฒนธรรมของเกษตรกรเข้าด้วยกัน

3. กระบวนการในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ โดยมีอาหารพอเพียงต่อการบริโภคซึ่งทำให้ลดรายจ่ายด้านอาหาร การลดรายจ่ายปัจจัยการผลิต การเพิ่มรายได้จากการขายผลผลิตในตลาดชุมชนและนอกชุมชน และการออมในรูปแบบความสมบูรณ์ของระบบเกษตรอินทรีย์ และการออมในรูปแบบความรู้

4. กระบวนการในการมีสุขภาพกายและใจที่ดี การทำระบบเกษตรอินทรีย์ทำให้เกษตรกรมีความหวังในอาชีพและความเป็นอยู่ของตน ซึ่งส่งผลให้เขามีสุขภาพจิตที่ดีกว่าการทำเกษตรกระแสหลัก

5. กระบวนการในการสร้างระบบเกษตรอินทรีย์เป็นบำนาญยามแก่เฒ่าและเป็นมรดกแก่ลูกหลาน เป็นความหวังและมีเป้าหมายระยะไกล ซึ่งทำให้เกษตรกรมุ่งมั่นและมีกำลังใจที่ปรับสู่ระบบเกษตรอินทรีย์

1.4.2.2 วิธีการผลิตที่ยั่งยืน

1. เกษตรกรต้องสร้างระบบวิธีการผลิตที่มีความยั่งยืน ซึ่งประกอบด้วย การปรับโครงสร้างทางการผลิตให้เหมาะสมกับระบบเกษตรอินทรีย์ อาทิ ปรับปรุงบำรุงดินให้ฟื้นความอุดมสมบูรณ์โดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยพืชสด ปรับแปลงนาให้มีคันนาใหญ่ รวมทั้งการสร้างแหล่งน้ำในไร่นา เป็นต้น

2. การลด/เลิกการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช หันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสดในการบำรุงดิน และการใช้น้ำหมักชีวภาพและสมุนไพรในการกำจัดหรือป้องกันศัตรูพืช

3. การปรับเปลี่ยนการผลิตข้าวเป็นข้าวปลอดสารพิษในช่วงแรก และเปลี่ยนเป็นข้าวอินทรีย์ในที่สุด ในขณะเดียวกัน ปรับการผลิตจากการผลิตเชิงเดี่ยวเป็นการผลิตหลากหลายโดยการปลูกพืชผัก พืชก่อนและหลังนา ไม้ยืนต้น ไม้ผล การเลี้ยงปลาและเลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้น และจัดการให้เกิดการผสมผสานเกื้อกูลในระบบการผลิตซึ่งมีการจัดการหลัก 3 ประการ คือ ประการแรก การใช้ผลผลิตหรือผลพลอยได้จากกิจกรรมหนึ่งให้เป็นประโยชน์ต่อการผลิตของอีกกิจกรรมหนึ่ง ประการที่สอง มีการกระจายการใช้ทรัพยากร เช่น ที่ดิน แรงงาน เงินทุน และการจัดสรรเวลาของแต่ละครอบครัว และประการที่สาม มีการกระจายความเสี่ยงของผลผลิต

4. การป้องกันสารพิษ/สารเคมีจากแปลงนาใกล้เคียง ชักชวนเกษตรกรแปลงข้างเคียงหันมาทำเกษตรอินทรีย์ เพื่อให้ได้แปลงต่อเนื่องขนาดใหญ่ขึ้น หรืออาจจะต้องทำคั่นนาให้ใหญ่และสูงก็อาจจะป้องกันได้อีกทางหนึ่ง

1.4.2.3 วิถีชีวิตที่พึ่งตนเอง

เกษตรกรต้องมีวิถีชีวิตที่พึ่งตนเอง ซึ่งประกอบด้วย

1. วิถีชีวิตที่มีการซื้อกินน้อยลง มีอาหารการกินในแปลงของตนเองเพิ่มขึ้น ทั้งมีความรู้สึกชีวิตปลอดภัย เพราะไม่ต้องเสี่ยงภัยต่อสารพิษ

2. วิถีชีวิตที่ขยันและใช้เวลาอยู่กับแปลงไร่นามากขึ้น มีกิจกรรมในแปลงประจำต่อเนื่อง

3. วิถีชีวิตที่มีความเอื้อเพื่อต่อญาติมิตร เป็นเสมือนวิถีชีวิตดั้งเดิมที่เคยแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างกัน เมื่อหันกลับมาปลูกกินเลี้ยงกิน ทำให้สามารถแจกจ่ายให้แก่กันได้ง่าย และยังเป็นการยืนยันถึงความมีอยู่มีกินของวิถีการผลิตแบบระบบเกษตรอินทรีย์ด้วย

4. วิถีชีวิตที่มีจิตใจสงบและมีความสุขในครอบครัว สมาชิกในครอบครัวได้ทำกิจกรรมในแปลงไร่นาร่วมกันมากขึ้น ได้อยู่กันพร้อมหน้า มีเวลาพูดคุยแลกเปลี่ยนกับครอบครัว ญาติและคนในชุมชน เห็นชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น และมองเห็นอนาคตของตนเอง

5. วิถีชีวิตที่มีกลุ่มมีชุมชน การมีกระบวนการทัศนชุดเดียวกันก่อให้เกิดเป็น “ชุมชนเสมือน (Virtual Community)” ซึ่งไม่ได้ถูกจำกัดโดยเขตการปกครองและพื้นที่ทาง

ภูมิศาสตร์ แต่เป็นชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวเป็นกลุ่มด้วยความเชื่อและวิถีชีวิตเดียวกัน รวมถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เชื่อมร้อยเครือข่ายกับเกษตรกรในท้องถิ่นเดียวกันและต่างถิ่น

1.4.3 การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์มีความเป็นอาชีพทางเลือก

การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์มีศักยภาพที่จะเป็นอาชีพทางเลือกทางหนึ่งสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ซึ่งจะต้องมีความเหมาะสมใน “การเป็นอาชีพทางเลือก” 3 ประการ คือ

1.4.3.1 การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์มีความเหมาะสมกับสภาพทางเศรษฐกิจของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

ความเหมาะสมกับสภาพทางเศรษฐกิจจะหมายถึง เกษตรกรมีทรัพยากรและแรงจูงใจทางเศรษฐกิจที่เอื้ออำนวยในการทำการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งประกอบด้วย

1. การมีสิทธิในการถือครองที่ดินและขนาดที่ดินที่ถือครอง
2. แรงงานในครอบครัวกับงานในไร่นา
3. สภาพการมีหนี้สินในแง่ปริมาณหนี้สิน ความเร่งรัดของการชำระคืน และทางเลือกในการชำระคืน
4. ความสามารถรับภาระทางการเงินในระยะแรกของการปรับเปลี่ยน
5. สามารถลดค่าใช้จ่ายปัจจัยการผลิต ลดค่าใช้จ่ายอาหาร และเพิ่มรายได้
6. การมีตลาดแหล่งรับซื้อที่มีราคาพรีเมียม

1.4.3.2 การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์มีความเหมาะสมกับสภาพทางกายภาพและชีวภาพของการผลิตของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

ความเหมาะสมกับสภาพทางการผลิตจะหมายถึงลักษณะทางกายภาพและชีวภาพของแปลงของเกษตรกรที่เหมาะสมกับการผลิต ซึ่งประกอบด้วย

1. ลักษณะภูมิประเทศ

2. ปริมาณน้ำฝน แหล่งน้ำในไร่นา และแหล่งน้ำอื่นๆ
3. ลักษณะและสภาพดิน
4. แมลงศัตรูพืชหรือโรคพืช
5. ป่า ป่าชุมชน และทำเลเลี้ยงสัตว์สาธารณะ
6. พันธุ์พืช/สัตว์

1.4.3.3 การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ที่มีความเหมาะสมกับสภาพทางสังคมวัฒนธรรมของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

ความเหมาะสมกับสภาพทางสังคมวัฒนธรรมจะหมายถึง เกษตรกรยอมรับและปรับเปลี่ยนตนเองสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ได้ ซึ่งความเหมาะสมกับสภาพทางสังคมวัฒนธรรมประกอบด้วย

1. กระบวนการทัศน์ของเกษตรกร
2. อุปนิสัยของเกษตรกร
3. การรวมตัวเป็นกลุ่ม
4. การอยู่อาศัยในแปลงนาและการมีเวลาทำงานในแปลง
5. การร่วมกันตัดสินใจของคนในครอบครัวและร่วมกันทำงานในแปลง
6. การเรียนรู้โดยเข้าร่วมในการอบรม ศึกษาดูงาน และการแลกเปลี่ยนรู้ตาม

โอกาสที่สมควร

1.4.4 การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนระดับครัวเรือน

ระบบเกษตรอินทรีย์เป็นฐานการผลิตที่แสดงถึงการพึ่งตนเองระดับครัวเรือนของเกษตรกรซึ่งมีศักยภาพที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาความยากจน 5 ประการ คือ

1.4.4.1 การสร้างความมั่นใจและกำลังใจในการประกอบอาชีพเกษตร

เกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือมักประกอบอาชีพเกษตรกรรมตามการสืบทอดอาชีพของพ่อแม่ปู่ย่าตายาย แต่ถ้าเกษตรกรมีโอกาสเปลี่ยนแปลงอาชีพ เกษตรกรมักจะเลือกทำอาชีพอื่นเพิ่มเติม แต่ก็ยังไม่ทิ้งเกษตรกรรมโดยเฉพาะการปลูกข้าว สภาพเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่า

การทำอาชีพเกษตรกรรมไม่มีความหวังมากนักในการเจริญเติบโต การปรับเปลี่ยนมาผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์จะช่วยทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจต่ออาชีพของตนเองมากขึ้น อย่างน้อยที่สุด ก็มีความมั่นใจในระดับพออยู่พอกิน

1.4.4.2 การพึ่งตนเองด้านอาหาร

การพึ่งตนเองด้านอาหารแสดงถึงความพอเพียงการกินการอยู่ในครัวเรือน ซึ่งมุ่งให้มีการมีข้าวพอเพียงต่อการบริโภคของครอบครัวตลอดปี มีอาหารประเภทอื่นในการบริโภค ประกอบด้วยปลา พืชผัก ผลไม้ และเนื้อสัตว์ หลังจากทำระบบเกษตรอินทรีย์ เกษตรกรควรมีอาหารเหล่านี้ในฟาร์มเพื่อการบริโภค อันจะทำให้ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาหารลดลง

1.4.4.3 การพึ่งตนเองในการผลิต

การพึ่งตนเองในการผลิตมี 2 ประการ คือ ประการแรก การลดรายจ่ายในการผลิต การจัดการให้เกิดการเกื้อกูลในระบบการผลิต การใช้ผลผลิตหรือผลพลอยได้จากกิจกรรมหนึ่งให้เป็นประโยชน์ต่อการผลิตของอีกกิจกรรมหนึ่ง ตลอดจนการใช้วัตถุดิบในฟาร์มเป็นการลดต้นทุนในการผลิต เช่น การใช้ปุ๋ยคอก การใช้ปุ๋ยหมัก การเก็บเมล็ดพันธุ์ เป็นต้น ประการที่สอง การเพิ่มการใช้แรงงานของตนเอง และอาจต้องมีเครื่องมือเครื่องใช้ทางการผลิตที่ช่วยทุ่นแรงทุ่นเวลา เพราะการจ้างแรงงานในชนบทมีราคาสูงขึ้นและหายากขึ้น

1.4.4.4 การเพิ่มรายได้

การเพิ่มรายได้โดยมีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชที่ทำให้เกิดรายได้หลัก และเมื่อทำเกษตรอินทรีย์ได้ในระดับหนึ่งแล้ว ผลผลิตในแปลงจะมีปริมาณและความหลากหลายขึ้น ซึ่งเกษตรกรสามารถเก็บผลผลิตออกขายได้เป็นระยะ ทำให้เกษตรกรมีรายได้เป็นรายวันและเป็นฤดู เช่น พืชผักเก็บขายเป็นรายได้ประจำวัน ถั่ว งา ผลไม้ และข้าว เป็นผลผลิตที่ขายเป็นฤดู ทำให้มีรายได้เป็นก้อน เป็นต้น

1.4.4.5 การเพิ่มการออม

การเพิ่มการออมนั้นจะอยู่ในรูปทรัพย์สินซึ่งเป็นได้ทั้งค่าเงินและไม่ใช่ว่าเงิน การทำระบบเกษตรอินทรีย์เป็นรูปแบบการออมชนิดหนึ่ง เพราะการปลูกไม้ผลหรือไม้ยืนต้นจะ

เก็บเกี่ยวผลได้ระยะยาว การเลี้ยงสัตว์เลี้ยงปลาก็เพิ่มจำนวนตามธรรมชาติได้ การถือฤกษ์ในระบบเกษตรอินทรีย์ทำให้ใช้วัสดุได้อย่างมีคุณค่าเพิ่มขึ้น ตลอดจนถึงการออมในรูปแบบความรู้ความสามารถในด้านการเกษตร ซึ่งหากเกษตรกรสามารถเพิ่มการออมขึ้นได้ทั้งค่าเงินและไม่ใช้ค่าเงิน เกษตรกรก็จะสามารถลดจำนวนหนี้สินได้

1.4.5 การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนระดับกลุ่มและเครือข่าย

การรวมกลุ่มของเกษตรกรที่ทำระบบเกษตรอินทรีย์เป็นสิ่งจำเป็นด้วยเหตุผล 5 ประการ คือ

1.4.5.1 การสร้างพลังทางจิตใจ

ระบบเกษตรอินทรีย์เป็นการทวนกระแสเศรษฐกิจบริโภคนิยมและเกษตรพาณิชย์ ซึ่งเกษตรกรต้องมีการดิ้นรนแข่งกันอย่างมาก การมีกลุ่มผู้ทำระบบเกษตรอินทรีย์จะเป็นบรรยากาศที่ให้กำลังใจซึ่งกันและกัน ไม่รู้สึกโดดเดี่ยวลำพัง และมีกลุ่มที่จะคอยช่วยเหลือกัน

1.4.5.2 การสร้างพลังด้านการควบคุมการผลิต

กลุ่มจะเป็นตัวควบคุมและตัวกระตุ้นให้เกิดการทำการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์อย่างแท้จริง เป็นการควบคุมและตรวจสอบภายในชุมชนเอง ที่สำคัญคือ ถ้าเกษตรกรสามารถรวมกันทำการผลิตเป็นแปลงใหญ่ ก็ช่วยป้องกันการปนเปื้อนของยาปราบศัตรูพืชหรือปุ๋ยเคมีที่ไหลมากับน้ำได้

1.4.5.3 การสร้างพลังการเรียนรู้

การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ต้องมีความรู้ความสามารถและพัฒนาความรู้ของตน การรวมกลุ่มจะช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น อันเป็นการเพิ่มพลังทางปัญญาของเกษตรกร

1.4.5.4 การสร้างพลังด้านความมั่นคงทางอาหาร

นอกจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันแล้ว กลุ่มยังเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนผลผลิตหรือปัจจัยการผลิตได้ การสร้างระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตในกลุ่มและเครือข่ายช่วยให้เกิดการพึ่งพากันด้านอาหาร และยังช่วยให้ลดการใช้จ่ายเงินบาทได้ด้วย

1.4.5.5 การสร้างพลังด้านการต่อช่องทางเศรษฐกิจ

เมื่อแต่ละแปลง มีผลผลิตหลากหลาย และมีปริมาณที่มากพอ ก็สามารถนำออกขายในตลาดในชุมชนได้ หรือเป็นแรงดึงดูดให้พ่อค้าแม่ค้าเข้ามาซื้อถึงแปลงได้ กลุ่มก็จะสามารถเจรจาต่อรองราคาได้ หรือกลุ่มอาจจะเป็นผู้รวบรวมผลผลิตจากสมาชิกส่งขายตลาดข้างนอกได้ กรณีของข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นตัวอย่างของทำตลาดในรูปแบบของกลุ่มและเครือข่าย

1.4.6 การขยายผลการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์

การขยายผลการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ไปสู่เกษตรกรทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีแนวทาง คือ

1.4.6.1 การมีแหล่งรับซื้อที่มีราคาพรีเมียม

1.4.6.2 การอุดหนุน (subsidy) ระยะปรับเปลี่ยน

ระยะปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลิเคมีเป็นข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และจากข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นระบบเกษตรอินทรีย์ควรมีการสนับสนุน อาทิ ราคาข้าวหอมมะลิระยะปรับเปลี่ยน การให้ทุนกู้ระยะยาวดอกเบี้ยต่ำในการปรับโครงสร้างทางการผลิตและการลงทุนในการเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

1.4.6.3 การตรวจสอบรับรองมาตรฐาน

หน่วยงานของรัฐหรือหน่วยงานพัฒนาเอกชนหรือเอกชนต้องให้ความรู้แก่เกษตรกรในเรื่องนี้ และมีการอุดหนุน (subsidy) ค่าตรวจสอบรับรองมาตรฐานในระยะแรก

1.4.6.4 การสร้างตลาดผลผลิตอินทรีย์

การสร้างตลาดผลผลิตอินทรีย์อย่างน้อยในระดับอำเภอ ซึ่งผู้บริโภคสามารถซื้อผลผลิตได้โดยสะดวก และเกษตรกรสามารถนำผลผลิตอินทรีย์ออกจำหน่ายได้ไม่ยากนัก

1.5 กลุ่มเป้าหมายและพื้นที่ศึกษา

1.5.1 เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์และเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ตามจังหวัดศรีสะเกษ โดยมีเกษตรกรที่ใช้เป็นกรณีศึกษา คือ

1.5.1.1 เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปในหมู่บ้านเดียวกันหรือตำบลเดียวกันกับเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นกรณีศึกษาจำนวน 20 ตัวอย่าง โดยจะใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย

1.5.1.2 เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษ (ยังไม่ได้รับการรับรองมาตรฐานข้าวหอมมะลิอินทรีย์) ซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรเป็นกรณีศึกษาจำนวน 20 ตัวอย่าง โดยจะใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย

1.5.1.3 เกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ได้รับการรับรองมาตรฐาน หรือผ่านการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์มาแล้วอย่างน้อย 3 ปีขึ้นไป เป็นกรณีศึกษาจำนวน 20 ตัวอย่าง โดยจะใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย

1.5.1.4 เกษตรกรผู้ผลิตระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน (มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก) เป็นกรณีศึกษาจำนวน 20 ตัวอย่าง โดยจะใช้วิธีการคัดเลือกผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดี

1.5.1.5 หน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับระบบเกษตรอินทรีย์ ประกอบด้วยหน่วยงานราชการ 8 แห่ง ผู้ประกอบการโรงสีเอกชนและกลุ่มเกษตรกร 6 แห่ง และผู้บริโภค 20 ราย

1.6 ขั้นตอนการดำเนินงานและวิธีการศึกษา

1.6.1 วิธีการศึกษา

1.6.1.1 การเก็บข้อมูลเบื้องต้น โดยที่จังหวัดศรีสะเกษซึ่งถือเป็นพื้นที่ใหม่ต่องานวิจัยค่อนข้างมาก และข้อมูลมือสองเกี่ยวกับการผลิตข้าวอินทรีย์มีน้อยและไม่เป็นปัจจุบัน ดังนั้นแนวทางในการทำการวิจัยในช่วงเริ่มแรกคือการส่งผู้ช่วยนักวิจัยที่มีประสบการณ์ในการทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) มานาน ได้ลงพื้นที่เพื่อหากกลุ่มเป้าหมายและทำความเข้าใจกับพื้นที่โดยมีที่หมู่บ้านรอบ ๆ ในเขตที่ตั้งของชุมชนศรีสะเกษ โศก ที่ตำบลกระแซง อ.กันทรลักษ์ ซึ่งชุมชนศรีสะเกษ โศกเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปว่าเป็นชุมชนที่ยึดถือแนวทางเกษตรอินทรีย์เป็นวิถีในการดำเนินชีวิต ดังนั้นจุดเริ่มต้นของการหากกลุ่มตัวอย่างจึงเริ่มที่นี่ และได้มีการศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิต่าง ๆ เช่น ข้อมูลการเกษตรจากสำนักงานเกษตรจังหวัด เกษตรอำเภอ และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส) เป็นต้น บวกกับทีมนักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อทำความเข้าใจกับกลุ่มเป้าหมายซึ่งกระจายอยู่ในเขตอำเภอกันทรลักษ์ อำเภอเบญจลักษ์ และอำเภอภูสิงห์ โดยผู้ช่วยวิจัยที่ประจำอยู่ในพื้นที่จะทำงานผ่านผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ หรือผู้นำกลุ่ม ก่อนที่จะทำความเข้าใจกับสมาชิกของกลุ่ม และคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างในการทำวิจัย จากนั้นจึงได้ทำการศึกษากลุ่มตัวอย่างโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ ในกรณีของจังหวัดศรีสะเกษ กล่าวคือใช้วิธีการสำรวจในการเก็บข้อมูลเบื้องต้นโดยมีแบบสอบถาม/สัมภาษณ์เป็นเครื่องมือ เพื่อศึกษาข้อมูลต่าง ๆ เป็นเบื้องต้น อาทิ สภาพของเกษตรกร พื้นที่เพาะปลูก วิธีการเพาะปลูก การใช้ปัจจัยการผลิต ต้นทุนการผลิตและรายได้ รวมทั้งราคาการรับซื้อข้าวเปลือกอินทรีย์ เป็นต้น การเก็บข้อมูลเบื้องต้นประกอบด้วย 1) การสร้างแบบสอบถาม/สัมภาษณ์ 2) การเก็บข้อมูลรายบุคคล และ 3) การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้เป็นผลการศึกษาเบื้องต้น

1.6.1.2 สร้างแบบสอบถาม และทดสอบแบบสอบถามและปรับปรุงแบบสอบถาม ก่อนที่จะเก็บข้อมูลจริง

1.6.1.3 การเก็บข้อมูลตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของแปลงนาเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทุกราย โดยใช้เครื่อง Geographic Position System (GPS)

1.6.1.4 การเก็บข้อมูลด้านลึก หลังจากได้ผลการศึกษาเบื้องต้นแล้ว ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพเพื่อศึกษาบางประเด็นที่สำคัญที่ได้จากผลการศึกษาเบื้องต้นเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความสมบูรณ์ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึก การจัดสนทนากลุ่ม (focus group session) และการ

สังเกต ซึ่งจะทำให้การวิเคราะห์ข้อมูลพร้อมๆ กับการเก็บข้อมูล โดยอาศัยกรอบความคิดและประเด็นการวิจัยตามที่แสดงไว้ข้างต้น นอกจากนี้ ได้มีการส่งเสริมพัฒนาเกษตรกรที่สนใจและต้องการปรับเปลี่ยนจากผู้ปลูกข้าวหอมมะลิเดิมเป็นข้าวหอมมะลินิรภัย และจากข้าวหอมมะลินิรภัยเป็นระบบการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ โดยการพากลุ่มเกษตรกรเป้าหมายเดินทางไปศึกษาดูงานของเกษตรกรตัวอย่างในกลุ่มที่ทำเกษตรอินทรีย์ในรูปแบบที่แตกต่างกัน ประกอบด้วย 1) การทำการเกษตรอินทรีย์แบบผสมผสานในระยะเริ่มต้นบนพื้นที่ 5 ไร่ 2) การทำการเกษตรแบบผสมผสานที่มีการเลี้ยงปลาเป็นองค์ประกอบหลักและมีการจัดการแบบยั่งยืน 3) การทำการเกษตรแบบผสมผสานที่มีไม้ผลเป็นองค์ประกอบหลักแต่มีข้อจำกัดในเรื่องแหล่งน้ำ มีการจัดการตามหลักวิชาการทางด้านเกษตรอินทรีย์ของกรมพัฒนาที่ดิน และตัวเกษตรกรเองก็มีการพัฒนาวิธีการจัดการที่เหมาะสมกับตัวเอง และ 4) การดูงานการปลูกผักพื้นบ้านเพื่อเป็นอาชีพทางเลือกของเกษตรกร ซึ่งการดูงานมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกษตรกรได้เห็นตัวอย่างการทำการเกษตรอินทรีย์ในหลายๆ รูปแบบและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่การเกษตรของตนเองได้

1.6.1.5 สัมภาษณ์หน่วยงานของรัฐ และผู้ประกอบการ โรงสีทั้งเอกชนและสหกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับข้าวหอมมะลินิรภัย และผู้บริโภคกลุ่มตัวอย่างโดยการสุ่มเลือกจากหลายกลุ่มอาชีพ

1.6.1.6 การวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรม SPSS และสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดเพื่อตอบโจทย์วิจัยว่า การผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างได้หรือไม่ ถ้าได้ มีองค์ประกอบ เงื่อนไขปัจจัยหรือปัญหาอุปสรรคอย่างไร มีความเป็นไปได้ทางสังคม วัฒนธรรม สภาพกายภาพและชีวภาพ และสภาพทางเศรษฐกิจหรือไม่ อย่างไร ตลอดจนถึงจะสามารถขยายสู่เกษตรกรทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้หรือไม่ อย่างไร

1.6.1.7 เขียนรายงานและเสนอผลการวิจัยแก่หน่วยงานราชการ กลุ่มเกษตรกร และผู้ที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 2

สภาพทั่วไปของพื้นที่/กลุ่มเป้าหมาย

พื้นที่เป้าหมายของงานวิจัยประกอบด้วยอำเภอกันทรลักษ์ อำเภอบางบาล และอำเภอภูสิงห์บางส่วน ในเขตจังหวัดศรีสะเกษ ลักษณะทั่วไปของพื้นที่ จังหวัดศรีสะเกษตั้งอยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มีเนื้อที่ทั้งหมด 8,839.98 ตารางกิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มอยู่ทางตอนเหนือและตอนกลางของจังหวัด ส่วนทางตอนใต้จะเป็นที่ลาดชันและถูกคลื่นลอนตื้นสลับลาดชัน สภาพดินร่วนซุย 60 เป็นดินร่วนปนทรายที่มีการระบายน้ำดี มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ มีเพียงร้อยละ 4.5 ของพื้นที่จังหวัดเท่านั้น ที่มีระดับความอุดมสมบูรณ์ปานกลางถึงค่อนข้างสูง ส่วนที่เหลืออีกประมาณร้อยละ 35.5 เป็นดินภูเขาและเทือกเขาซึ่งทำการกสิกรรมได้เพียงบางส่วน มียอดเขาสูงที่สุดของจังหวัด คือยอดเขาพนมตาเมื่อน ในเขตอำเภอบางบาล 673 เมตร และมีแนวชายแดนติดกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย รวม 127 กม. ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทำการเกษตรกรรมโดยมีการปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก ข้าวจำนวนปีมีพื้นที่ปลูกกว่า 2 ล้านไร่ และข้าวเหนียวกว่า 3 แสนไร่ นอกจากนี้ยังมีพืชเศรษฐกิจที่สำคัญหลายอย่าง เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง หอมแดง และไม้ผล เช่นเงาะ ทุเรียน เป็นต้น ผลิตภัณฑ์มวลรวม ประมาณ 27,728,000 บาท มีรายได้เฉลี่ยของประชากร 19,555 บาท (ข้อมูลจังหวัดศรีสะเกษ)

กลุ่มเกษตรกรเป้าหมายที่ใช้ในงานวิจัยประกอบด้วยเกษตรกรในเขตอำเภอสามอำเภอ คือ อำเภอกันทรลักษ์ (ตำบลกระแซงและตำบลโนนสำราญ) อำเภอบางบาล (ตำบลโนนคำต้อ) และอำเภอภูสิงห์ (ตำบลโคกตาล) กลุ่มตัวอย่างมากกว่าร้อยละ 70 เป็นเพศชาย และมากกว่าร้อยละ 40 มีอายุ 40 ปีขึ้นไป ส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาระดับประถมศึกษา ลักษณะครอบครัวเป็นครอบครัวเดี่ยว มีจำนวนสมาชิก 4 คนขึ้นไป ยังมีแรงงานที่อยู่ในครอบครัวตลอดปีตั้งแต่ 1-6 คน ในสัดส่วนที่กระจายกันไปโดยจะมีพ่อหรือลูกชายเป็นผู้จัดการแรงงานหลักในครอบครัว

จากการสังเกตของนักวิจัยและผู้ช่วยวิจัยในจังหวัดพบว่า ลักษณะทั่วไปของเกษตรกรแต่ละกลุ่มค่อนข้างแตกต่างกันทั้งในแนวคิดในการประกอบอาชีพและทัศนคติหรือเป้าหมายในชีวิต โดยเกษตรกรในกลุ่มที่หนึ่งที่ผลิตข้าวเคมียังติดขัดกับการใช้สารเคมี เช่น ยาฆ่าหญ้า หรือยาฆ่าเห็บ และปุ๋ยเคมี และมีความรู้สึกยินดีที่จะทำนาข้าวแบบเคมีไปตลอดชีวิต เกษตรกรกลุ่มนี้มักจะมีทัศนคติในการทำนาเพื่อให้เสร็จเร็วๆ มีที่น้าน้อยและมักทำแค่พออยู่พอกิน หลังฤดูการทำนาจึงจะมีการไปขายแรงงานหรือไม่ก็พักอยู่ที่บ้านเฉยๆ ส่วนลูกหลานก็ไปรับจ้างที่กรุงเทพฯ ในกลุ่มนี้ยังมีความเข้าใจเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ค่อนข้างน้อย

กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนที่ ค่ายโนนสำราญ อ.กันทรลักษ์ จะเป็นกลุ่มที่เริ่มสนใจที่จะทำเกษตรแบบอินทรีย์แต่ยังขาดความรู้ความเข้าใจ หรือความมั่นใจในตนเอง จึงอยู่ในระยะที่ทดลองหรือทดสอบความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์โดยการแบ่งพื้นที่แปลงบางส่วนทำการทดลองเพื่อสร้างความมั่นใจ ในกลุ่มนี้จะมีหน่วยงานภายนอกมาสนับสนุน เช่น ธกส หน่วยงานทหารพราน หรือผู้นำกลุ่มในหมู่บ้านเอง กลุ่มนี้มีความต้องการที่จะปรับเปลี่ยนการผลิตเข้าสู่ระบบอินทรีย์ทั้งหมด

กลุ่มที่สามคือกลุ่มผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ที่หมู่บ้านโนนคำดี้อ อ.เบญจลักษ์ เป็นเครือข่ายญาติธรรมของศรีสะเกษจึงมีการรวมกลุ่มกันในหมู่บ้านและค่อนข้างมีความเข้มแข็ง มีการระดมทุนและรวมตัวกันผลิตปุ๋ยอินทรีย์เพื่อขายให้สมาชิกในกลุ่มในราคาถูก กลุ่มนี้จะมี ความเข้าใจเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์มาก และวิถีชีวิตค่อนข้างจะแตกต่างจากกลุ่มอื่นคือจะเป็นชุมชนที่พยายามพึ่งตนเองให้มากที่สุด โดยเฉพาะการทำการเกษตรอินทรีย์ซึ่งกลุ่มนี้จะมี ความรู้ ความเข้าใจ ความเชื่อ และความเชี่ยวชาญในการทำการเกษตรแบบอินทรีย์เป็นอย่างดี

กลุ่มที่สี่เป็นกลุ่มทำการเกษตรอินทรีย์แบบผสมผสานที่กระจายในพื้นที่ที่ทำการวิจัยทั้งสามอำเภอซึ่งในกลุ่มนี้จะมีทั้งที่อยู่ในระยะปรับเปลี่ยนจากเกษตรเคมีเข้าสู่ระบบอินทรีย์หรืออยู่ในระบบอินทรีย์มาแล้วหลายปี สมาชิกในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะจัดกระจายอยู่หลายพื้นที่ทำให้ยากต่อการรวมกลุ่มกัน ดังนั้นจะเป็นการทำการเกษตรแบบฟาร์มเดี่ยว ๆ บางส่วนของกลุ่มตัวอย่างมีหน่วยงานเข้าไปสนับสนุนจากหน่วยงานราชการตามหลักเกษตรทฤษฎีใหม่ กลุ่มนี้จึงกระจายอยู่หลายที่ทั้ง อ.กันทรลักษ์และ อ. ภูสิงห์

บทที่ 3

กระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์

กระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ยังไม่มีรูปแบบหรือโมเดลการผลิตที่แน่นอน หรือผ่านการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์อย่างเป็นระบบมาก่อน ดังนั้นรูปแบบการผลิตจึงยังมีความหลากหลาย กิจกรรมและปฏิทินการผลิตของแต่ละบุคคลจะแตกต่างกันเล็กน้อย โดยภาพรวมของพื้นที่ที่ทำการวิจัย สามารถสรุปรูปแบบการผลิตเป็นโมเดลการผลิต ได้ดังนี้

ตารางที่ 3.1 ขั้นตอนและวิธีการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ รูปแบบที่ 1

ขั้นตอน/วิธีการ	ช่วงเวลา(เดือน)
ไถกลบตอซัง	ธ.ค. - ม.ค.
ใส่ปุ๋ยหมัก/ปุ๋ยคอกรองพื้นก่อนไถตะ	เม.ย. - พ.ค.
ไถเตรียมแปลงกล้า - ตกกกล้า	มิ.ย.
ไถแปร-คราด ปักดำ	ก.ค. - ส.ค.
เพิ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ	ก.ย.
ฉีดพ่น/สาด น้ำหมักจุลินทรีย์	ก.ย. - ต.ค.
ถอนวัชพืช	ก.ย. - ต.ค.
ฉีดพ่นสารสมุนไพรไล่แมลง	ก.ย. - ต.ค.
เก็บเกี่ยวผลผลิต	พ.ย.
เตรียมปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ	ม.ค. - เม.ย.

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร

ตารางที่ 3.2 ขั้นตอนและวิธีการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ รูปแบบที่ 2

ขั้นตอน/วิธีการ	ช่วงเวลา (เดือน)
ไถกลบตอซัง	ธ.ค. – ม.ค.
ใส่ปุ๋ยหมักก่อนไถตะกลบ	เม.ย. – พ.ค.
ใส่ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมักรองพื้น เตรียมดินในแปลงที่จะตกกล้า	มิ.ย.
ไถแปร คราด และปักดำ	ก.ค. – ส.ค.
ดูแลรักษาระดับน้ำให้อยู่ในระดับประมาณ 20 ซม.	ก.ย. – ต.ค.
ใส่น้ำหมักชีวภาพสูตรพืชสีเขียวโดยอาศัยระบบน้ำไหล	ก.ย. – ต.ค.
เก็บเกี่ยวผลผลิต	พ.ย.
เตรียมปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ	ม.ค. – เม.ย.

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร

ตารางที่ 3.3 ขั้นตอนและวิธีการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ รูปแบบที่ 3

ขั้นตอน/วิธีการ	ช่วงเวลา (เดือน)
ไถกลบตอซัง	ธ.ค. – ม.ค.
หว่านปุ๋ยพืชสด (ปอเทือง ถั่วพุ่มดำ ถั่วพรี)	ธ.ค. – ม.ค.
ปลูกพืชหลังนาสำหรับบริโภคในครัวเรือน	ธ.ค. – ก.พ.
ไถกลบปุ๋ยพืชสดและใส่ปุ๋ยหมัก	พ.ค. – มิ.ย.
ไถแปร คราด เตรียมหว่านข้าว (กรณีนาหว่าน)	พ.ค.
ไถเตรียมแปลงกล้าตกกล้า (กรณีนาดำ)	มิ.ย.
ไถแปร คราด ปักดำ	ก.ค. – ส.ค.
ฉีดพ่น/รดน้ำหมักจุลินทรีย์	ก.ย. – ต.ค.
ถอนวัชพืช	ก.ย. – ต.ค.
ฉีดพ่นสารสมุนไพรไล่แมลง	ก.ย. – ต.ค.
เก็บเกี่ยวผลผลิต	พ.ย.
เตรียมปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ	ม.ค. – เม.ย.

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร

ตารางที่ 3.4 ขั้นตอนและวิธีการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ รูปแบบที่ 4

ขั้นตอน/วิธีการ	ช่วงเวลา (เดือน)
ไถกลบตอซัง	ธ.ค. – ม.ค.
ใส่ปุ๋ยหมักก่อนไถตะกลบ	เม.ย. – พ.ค.
ใส่ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมักรองพื้นเพื่อเตรียมดินแปลงตกกล้า	มิ.ย.
ไถแปร คราด ปักดำ	ก.ค. – ส.ค.
ดูแลรักษาระดับน้ำให้อยู่ในระดับประมาณ 20 ซม.	ก.ย. – ต.ค.
เก็บเกี่ยวผลผลิต	พ.ย.

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร

จะเห็นได้ว่าขั้นตอนและวิธีการผลิตข้าวอินทรีย์ทั้ง 4 รูปแบบที่สรุปมาข้างต้นยังมีความแตกต่างกันในรายละเอียดของกิจกรรมการลดน้อยและขั้นตอนหรือวิธีการจัดการการผลิต กิจกรรมการผลิตต่าง ๆ เหล่านี้ ได้มาจากประสบการณ์การผลิตของเกษตรกรเอง ผ่านการแลกเปลี่ยนความรู้ภายในกลุ่มหรือจากการทดลองปฏิบัติแล้วนำมาเผยแพร่ภายในกลุ่ม อย่างไรก็ตาม เกษตรกรยังไม่มีการศึกษาอย่างเป็นระบบหรือมีการพิสูจน์ว่าวิธีการผลิตข้าวอินทรีย์ใดที่เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่หรือสภาพแวดล้อมทางกายภาพของการผลิตและได้ผลดีที่สุด เกษตรกรส่วนใหญ่จะอาศัยประสบการณ์ส่วนตัวหรือดูตัวอย่างที่ได้ผลของสมาชิกภายในกลุ่ม และนำมาใช้เป็นแนวทางในการผลิตของตัวเอง ดังนั้นรูปแบบการผลิตข้าวอินทรีย์ในพื้นที่วิจัยจึงยังมีความหลากหลายในรายละเอียดดังตัวอย่างข้างต้น เมื่อเปรียบเทียบกับการผลิตแบบเคมี เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวอินทรีย์บางส่วนระบุว่าวิธีการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ไม่แตกต่างจากการผลิตข้าวแบบทั่วไป แต่ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 70-90) เห็นว่าวิธีการผลิตทั้งสองแบบมีความแตกต่างกัน การใช้ปัจจัยการผลิตอื่น เช่น เมล็ดพันธุ์ที่ใช้ในการทำนาแบบนาหว่าน มีความแตกต่างกันเล็กน้อยในระหว่างเกษตรกรทั้ง 4 กลุ่ม กล่าวคือปริมาณเมล็ดพันธุ์ที่ใช้ สำหรับกลุ่มทำนาข้าวหอมมะลิเคมี กลุ่มทำนาข้าวหอมมะลิในระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์ และกลุ่มทำนาเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลัก อยู่ที่ 11.5 15.9 16.3 และ 12.2 กก.ต่อไร่ ตามลำดับ ในขณะที่การทำนาแบบนาดำใช้ 5.1 6.4 4.7 และ 12.5 กก.ต่อไร่ ตามลำดับ ซึ่งอัตราการใช้ที่ไม่แน่นอนนี้น่าจะขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างซึ่งอาจรวมถึงความเคยชินของเกษตรกรเอง หรือจากสภาพพื้นที่ เป็นต้น เกษตรกรบางส่วนใช้วิธีการทำนาทั้งนาดำและนาหว่านด้วยกัน หรือนาหยอด ซึ่งแม้ว่าอัตราเมล็ดพันธุ์ที่ใช้จะมีความแตกต่างกันบ้าง แต่อัตราที่ใช้ก็อยู่ในช่วงดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าการทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์มีอัตราการใช้เมล็ดพันธุ์อยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกับการทำนาเคมี

บทที่ 4

เส้นทางการตลาดข้าวหอมมะลินิธิย์

4.1 โรงสีข้าว แหล่งรับซื้อราคาพรีเมียม

จากการสุ่มตัวอย่างโรงสีในเขตพื้นที่ตัวอย่างในการทำวิจัย 6 แห่ง (ระดับจังหวัด 3 แห่ง และระดับอำเภอ 3 แห่ง) แยกเป็นโรงสีเอกชน 4 แห่ง โรงสีของกลุ่มเกษตรกรและสหกรณ์ 1 แห่ง และโรงสีของชุมชนศรีสะเกษ 1 แห่ง โรงสีทั้ง 6 แห่ง แบ่งเป็นที่มีกำลังการผลิต 13-24 ตันต่อวัน 2 แห่ง 25-60 ตันต่อวัน 1 แห่ง 101-200 ตันต่อวัน 1 แห่ง และมากกว่า 200 ตันต่อวัน 1 แห่ง ซึ่งโรงสีแต่ละแห่งจะมีการขายข้าวทั้งปลีกและส่ง และพบว่า ในจำนวนโรงสีทั้ง 6 แห่ง มีการรับซื้อข้าวหอมมะลินิธิย์ 3 แห่ง ส่วนที่เหลืออีก 3 แห่งไม่มีการรับซื้อข้าวหอมมะลินิธิย์ในปีการเพาะปลูก 47/48 แต่อย่างไรก็ตามในจำนวนโรงสี 3 แห่งที่มีการรับซื้อข้าวหอมมะลินิธิย์ ปริมาณข้าวเปลือกหอมมะลินิธิย์ที่รับซื้อในปีการเพาะปลูก 47/48 รวมทั้งหมด 1,640 ตัน และปริมาณที่คาดว่าจะรับซื้อได้ในปีการเพาะปลูก 48/49 ไม่ต่างกันมากนัก มีเพียง 1 โรงที่จะมีการรับซื้อเพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 25 เนื่องจากจะมีการส่งเสริมและขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าวหอมมะลินิธิย์ของสมาชิกสหกรณ์เพิ่มขึ้นแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยภาพรวมการรับซื้อข้าวหอมมะลินิธิย์ของโรงสีทั้ง 3 โรงจะตั้งราคาสูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปร้อยละ 0.5, 1 และ 10 แต่ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญคือการหาข้าวหอมมะลินิธิย์ที่ผ่านการตรวจรับรองมาตรฐานหายากและมีน้อย เนื่องจากค่าตรวจรับรองมาตรฐานสูงเกินไปจนทำให้เกษตรกรไม่ยอมผลิตเนื่องจากราคาข้าวหอมมะลินิธิย์ยังไม่คุ้มค่าที่จะทำการผลิต ขณะที่คำสั่งซื้อจากลูกค้ามีน้อยและส่วนใหญ่ต้องการข้าวหอมมะลินิธิย์ที่ผ่านการตรวจรับรองมาตรฐาน ซึ่งสอดคล้องกับเหตุผลที่โรงสีอีกกลุ่มหนึ่งที่ยังไม่มีการรับซื้อข้าวหอมมะลินิธิย์คือ การที่ยังไม่มีคำสั่งซื้อหรือมีคำสั่งซื้อน้อยเกินไป รวมทั้งข้าวหอมมะลินิธิย์ที่ผ่านการรับรองมาตรฐานมีปริมาณน้อย เป็นต้น ส่วนการที่จะรับซื้อข้าวหอมมะลินิธิย์ในอนาคตหรือไม่ในกลุ่มนี้ยังให้คำตอบไม่ได้ และระบุว่าขึ้นอยู่กับตลาดที่จะเป็นตัวกำหนด ซึ่งถ้ามีการรับซื้อกลุ่มนี้จะสามารถรับซื้อข้าวหอมมะลินิธิย์ในราคาที่สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปในราคาที่ไม่เกินกิโลกรัมละ 50 สตางค์ หรือไม่ก็สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไปเล็กน้อยสำหรับข้าวอินทรีย์ที่ผ่านการรับรองมาตรฐาน อย่างไรก็ตามมีโรงสีเพียง 2 แห่งเท่านั้นที่มีความสนใจในระดับมากถึงมากที่สุดที่จะรับซื้อข้าวหอมมะลินิธิย์ต่อไป

สิ่งที่โรงสีต้องการให้รัฐมีการสนับสนุนหรือส่งเสริมได้แก่ การส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรใช้สารเคมี 100% ในการทำงานเพื่อควบคุมสมบูรณ์ของดิน และเพื่อสุขภาพที่ดีของเกษตรกร โรงสีจะเป็นผู้ผลิตและส่งออกเองโดยให้ลูกค้าเป็นผู้กำหนดราคา รัฐเข้ามาสนับสนุนการตรวจรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์ และควรมีการสนับสนุนหาตลาดรองรับที่ชัดเจนและต้องมีมาตรฐานในการจำแนกระหว่างข้าวหอมมะลิเคมีและข้าวหอมมะลิอินทรีย์ด้วย

จะเห็นได้ว่า จากข้อมูลการสัมภาษณ์โรงสีทั้ง 6 แห่งในเขตจังหวัดศรีสะเกษข้างต้นจะพบว่าหลายแห่งได้เริ่มมีการรับซื้อข้าวหอมมะลิอินทรีย์ไปบ้างแล้วแต่ปริมาณยังไม่มากนัก ส่วนสาเหตุที่โรงสีที่ยังไม่มีการรับซื้อข้าวหอมมะลิอินทรีย์นั้น เนื่องจากความต้องการของตลาดยังมีน้อยจึงยังไม่มีการแยกรับซื้อระหว่างข้าวหอมมะลิอินทรีย์กับข้าวหอมมะลิทั่วไป ตลาดรองรับที่ชัดเจนก็ยังไม่มีการตรวจรับรองมาตรฐานก็ยังไม่เกิดขึ้นทำให้ยังไม่มี ความมั่นใจที่จะรับซื้อข้าวหอมมะลิอินทรีย์แยกจากข้าวหอมมะลิทั่วไปเท่าใดนัก แต่ที่น่าสนใจคือทุกโรงสียินดีที่จะรับซื้อข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในราคาที่สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป ถึงแม้ปริมาณการรับซื้อยังไม่มากนักก็ตามแต่มีแนวโน้มที่จะสนใจมารับซื้อโดยมีเงื่อนไขของการรับรองมาตรฐานการผลิตของข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และความต้องการของตลาดหรือคำสั่งซื้อที่จะมีเข้ามาซึ่งในปัจจุบันยังมีน้อยมาก ดังนั้นโอกาสที่จะขยายการรับซื้อจะขึ้นอยู่กับอุปสงค์ของข้าวอินทรีย์ในตลาดทั้งในและต่างประเทศนั่นเอง

4.2 ผู้จัดการจำหน่าย และผู้ส่งออก

สำหรับในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษยังไม่มีผู้จัดการจำหน่ายหรือส่งออกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ แต่มีโรงสีขนาดใหญ่แห่งหนึ่งที่มีความสนใจและกำลังศึกษาความเป็นไปได้ที่จะรับซื้อข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่ผลิตในเขตจังหวัดเพื่อการส่งออก รวมถึงการศึกษาความเป็นไปได้ในการผลิตให้ได้ผลผลิตที่สูงและมีคุณภาพดี ซึ่งในอนาคตถ้ามีการส่งเสริมกันอย่างจริงจัง ก็น่าจะเป็นผลดีต่อเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในเขตพื้นที่นี้ ส่วนโรงสีอื่นๆ ที่รับซื้อข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะเป็นการซื้อขายภายในกลุ่มหรือในตลาดเฉพาะ เช่น ชุมชนศรีสะเกษ หรือโรงสีของกลุ่มสหกรณ์การเกษตรที่เริ่มจะให้ความสนใจต่อการขายข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อป้อนตลาดส่งออกมากขึ้น อย่างไรก็ตามทุกอย่างยังอยู่ในระยะเริ่มต้นของการดำเนินการ คาดว่าในอนาคตน่าจะมีการชัดเจนมากขึ้น

4.3 สภาพของผู้บริโภค

จากการสัมภาษณ์ผู้บริโภคจำนวน 20 ราย (ตารางที่ 4.1) ซึ่งประกอบด้วยข้าราชการ ร้อยละ 45 เจ้าของกิจการขนาดใหญ่ ร้อยละ 10 เจ้าของกิจการขนาดกลาง ร้อยละ 20 เจ้าของกิจการขนาดเล็ก ร้อยละ 5 และผู้มีอาชีพรับจ้าง ร้อยละ 20 แบ่งตามระดับรายได้ดังนี้คือ รายได้ต่ำกว่า 10,000 บาทต่อปี ร้อยละ 30 รายได้ 10,001-20,000 บาทต่อปี ร้อยละ 35 รายได้ 20,001-30,000 บาทต่อปี ร้อยละ 25 และรายได้มากกว่า 30,000 บาทขึ้นไป ร้อยละ 10 ในจำนวนนี้ร้อยละ 55 ระบุว่าทราบข้อมูลเกี่ยวกับข้าวหอมมะลินิธิ์และมีการบริโภคในครัวเรือนอยู่แล้ว ร้อยละ 30 ระบุว่าทราบข้อมูลแต่ไม่เคยบริโภคข้าวหอมมะลินิธิ์ในครัวเรือน ที่เหลือร้อยละ 15 ระบุว่าไม่ทราบข้อมูลเกี่ยวกับข้าวอินทรีย์และไม่สนใจที่จะบริโภค จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นว่าการรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับข้าวหอมมะลินิธิ์ของกลุ่มตัวอย่างมีค่อนข้างมาก (ร้อยละ 85) แต่ยังมีบางส่วนที่ถึงแม้ว่าจะทราบข้อมูลแต่ยังไม่มีมีการบริโภค (ร้อยละ 30) ซึ่งกลุ่มนี้น่าจะเป็นกลุ่มที่จะมีแนวโน้มหันมาบริโภคข้าวอินทรีย์เพิ่มขึ้นถ้ามีการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับข้าวอินทรีย์มากขึ้น

ตารางที่ 4.1 ข้อมูลทั่วไปของผู้บริโภคกลุ่มตัวอย่างในจังหวัดศรีสะเกษ

ข้อมูลทั่วไป		จำนวน	ร้อยละ
1. อาชีพ	รับราชการ	9	45
	เจ้าของกิจการขนาดใหญ่	2	10
	เจ้าของกิจการขนาดกลาง	4	20
	เจ้าของกิจการขนาดเล็ก	1	5
	รับจ้าง	4	20
	รวม	20	100
2. รายได้ต่อเดือน (บาท)	ต่ำกว่า 10,000	6	30
	10,001-20,000	7	35
	20,001-30,000	5	25
	30,001 ขึ้นไป	2	10
	รวม	20	100

ที่มา: จากข้อมูลสัมภาษณ์ผู้บริโภคจำนวน 20 ราย

เหตุผลที่กลุ่มผู้บริโภคว้าวหอมมะลินทรีย์ในครัวเรือนอยู่แล้วตัดสินใจมาบริโภคข้าวอินทรีย์เนื่องมาจากมีความห่วงใยในสุขภาพ ความห่วงใยในตัวเกษตรกรที่ต้องเผชิญกับการใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช ความห่วงใยต่อสิ่งแวดล้อม และคุณภาพข้าวหอมมะลินทรีย์ที่ดีกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป ส่วนเหตุผลในการตัดสินใจซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์เนื่องมาจากการรู้จักแหล่งผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ การรู้จักยี่ห้อและความไว้วางใจ และการมีมาตรฐานของความเป็นอินทรีย์

ส่วนความถี่ของการบริโภคของกลุ่มตัวอย่างที่มีการบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์อยู่แล้วนั้น ร้อยละ 46 ระบุว่ามีการบริโภคเป็นประจำ ร้อยละ 27 ระบุว่าบ่อยแต่ไม่ประจำ ร้อยละ 18 ระบุว่าบริโภคพอที่จะหาซื้อมารับประทานได้ ที่เหลือร้อยละ 9 ระบุว่านาน ๆ ครั้งถึงบริโภค ในกลุ่มนี้ ร้อยละ 46 ระบุว่าทราบเกี่ยวกับการผลิตข้าวอินทรีย์ในประเทศไทยมากกว่า 3 ปี ที่เหลือทราบข้อมูลเกี่ยวกับข้าวหอมมะลินทรีย์น้อยกว่า 3 ปี ถ้าแยกตามชนิดข้าวหอมมะลินทรีย์ที่เลือกซื้อพบว่า ผู้บริโภคร้อยละ 64 เลือกซื้อข้าวขาว ที่เหลือร้อยละ 36 เลือกซื้อข้าวกล้องมาบริโภค ส่วนแหล่งที่ซื้อและความสะดวกในการหาซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ร้อยละ 36 ระบุว่าหาซื้อได้ง่ายและสะดวก ร้อยละ 46 ระบุว่าไม่ยากนักพอหาซื้อได้ อีกร้อยละ 18 ระบุว่าหาซื้อยากและไม่ทราบแหล่งที่จะซื้อ สำหรับราคาที่ผู้บริโภคพึงพอใจที่จะซื้อหรือยินดีที่จะจ่ายมีทั้งต่ำกว่าข้าวเคมี (ร้อยละ 30) เท่ากับข้าวเคมี (ร้อยละ 50) สูงกว่าข้าวเคมี 10-20% (ร้อยละ 20)

จะเห็นว่ายังมีกลุ่มผู้บริโภคที่อยากบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์แต่ยังหาแหล่งที่จะซื้อหรือการเข้าถึงแหล่งซื้อขายข้าวอินทรีย์ไม่ได้สืบเนื่องมาจากการที่ยังไม่มีตลาดกลางที่จะซื้อขายผลผลิตอินทรีย์ในเขตพื้นที่ ดังนั้นการส่งเสริมให้มีการจัดตั้งตลาดหรือแบ่งส่วนของตลาดให้มีการจัดวางขายผลผลิตอินทรีย์น่าจะเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่จะส่งเสริมให้ผู้บริโภคหันมาผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์กันมากขึ้น

ส่วนข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้บริโภคจากกลุ่มตัวอย่างในการผลิตและการบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์เรียงตามลำดับความถี่ในการตอบได้ดังนี้

1. ควรมีการส่งเสริมและมีการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เพิ่มมากขึ้น
2. ควรให้ความรู้แก่ผู้บริโภคเพื่อให้มีการบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์เพิ่มมากขึ้น
3. ควรมีการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับข้าวหอมมะลินทรีย์ รวมถึงแหล่งผลิตหรือแหล่งจำหน่ายให้มากขึ้น

4. อยากให้เกษตรกรทำนาแบบปลอดสารเคมี เพื่อความปลอดภัยต่อตัวเอง ผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อมด้วย

5. อยากให้เกษตรกรทำปุ๋ยอินทรีย์ไว้ใช้เองเพื่อลดการพึ่งพิงจากภายนอก

ข้อเสนอแนะของกลุ่มตัวอย่างผู้บริโภคต่อแนวทางการสนับสนุนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของภาครัฐมีดังนี้

1. ควรมีนโยบายสนับสนุนให้เกิดผลทางภาคปฏิบัติที่ชัดเจน

2. ควรมีการสนับสนุนและส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์เพื่อประโยชน์ต่อเกษตรกร ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม

3. ควรมีการประชาสัมพันธ์และมีหน่วยงานรับผิดชอบด้านการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับข้าวอินทรีย์

4. ควรมีการสนับสนุนเรื่องตลาดและราคา รวมถึงเทคโนโลยีการผลิตข้าวอินทรีย์แก่เกษตรกร

บทที่ 5

นโยบายและการส่งเสริมของรัฐ

จากข้อมูลการสัมภาษณ์ผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษและหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบหรือเกี่ยวข้องการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดพบว่า นโยบายด้านเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดศรีสะเกษ เริ่มต้นตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2546 โดยเริ่มกระบวนการด้วยการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ ซึ่งนำกระบวนการ SWOT มาใช้ในการวิเคราะห์ จากนั้นจึงได้จัดทำแผนปฏิบัติงานโดยเริ่มจากการรณรงค์ให้เกษตรกรไม่เผาฟางและใช้สโลแกนว่า “เกษตรอินทรีย์ วิถีศรีสะเกษ” มีเป้าหมายเพื่อเป็นการรณรงค์ให้เกษตรกรตื่นตัวและหันมาทำการเกษตรแบบพึ่งตนเองตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงให้มากขึ้น ซึ่งก่อนที่จะลงไปในระดับการส่งเสริมเกษตรกรนั้น เจ้าหน้าที่ หรือหน่วยงานราชการในจังหวัดจำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องเกษตรอินทรีย์ก่อนจึงจะสามารถไปแนะนำส่งเสริมคนอื่นได้ ทางจังหวัดจึงได้จัดอบรมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องเกษตรอินทรีย์ให้กับพนักงาน ข้าราชการในหน่วยงานต่างๆ โดยมีขั้นตอนการฝึกอบรม ดังนี้

1. อบรมเสริมกระบวนการเรียนรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์

2. อบรมเรื่องโทษภัยของการใช้สารเคมีในการเกษตร ที่มีต่อสิ่งมีชีวิต และสิ่งแวดล้อม

3. กลุ่มเป้าหมายที่ 1 เป็นหัวหน้าส่วนราชการในจังหวัด พระสงฆ์ ที่เป็นที่เลื่อมใสและศรัทธาของประชาชนทั่วไป เพื่อเป็นการขยายแนวคิดและความเข้าใจแก่บุคคล ภายในหน่วยงานองค์กร หรือวัด ได้ต่อไป การอบรมนี้เรียกว่า การอบรม ครู ก. เน้นให้เข้าใจยุทธศาสตร์ และนโยบาย เพื่อสั่งการและขยายผล ในการสร้างองค์ความรู้ให้เกิดภายในองค์กรต่อไป

4. กลุ่มเป้าหมายที่ 2 เรียกว่าการฝึกอบรม ครู ข. เน้นการจัดอบรมให้กับนายอำเภอ หัวหน้าส่วนราชการในระดับอำเภอ เน้นสร้างความเข้าใจในเรื่องนโยบาย และแนวทางการปฏิบัติ และส่งเสริมเพื่อการส่งเสริมให้ความรู้กับเกษตรกร โดยในปี 2547 กำหนดกลุ่มเป้าหมายเกษตรกรที่จะทำเกษตรอินทรีย์ และทำการจัดฝึกอบรมให้ จำนวน 30,000 คน ส่วนในระดับ อบต. จัดให้มีนโยบายในระดับท้องถิ่นเพื่อการส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมที่ดำเนินการแบบเกษตรอินทรีย์

5. ในระดับหมู่บ้าน จัดให้มีการรณรงค์โดยผู้ว่าราชการจังหวัดแจกป้ายแปลงเกษตรอินทรีย์ วิถีศรีสะเกษให้กับเกษตรกรที่ทำนาอินทรีย์เพื่อเป็นแปลงเรียนรู้เกษตรอินทรีย์ตัวอย่างและกระตุ้นให้เกษตรกรคนอื่นๆ ได้สนใจและขยายผลต่อ หมู่บ้านละ 1 ป้าย

6. โครงการเสริมกระบวนการเรียนรู้ สร้างความเข้าใจกับเด็กนักเรียน ในระดับโรงเรียน

7. โครงการอื่นๆ เช่น โครงการรณรงค์ไม่เผาตอซังในนาข้าว โดยให้มีการไถกลบตอซังแทนและเป้าหมายของนโยบายเกษตรอินทรีย์ วิถีศรีสะเกษ

5.1 โครงการรณรงค์ไม่เผาตอซัง

5.1.1 การผลิตที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ มีการจัดการฟาร์มแบบผสมผสาน และพัฒนาอาชีพเกษตรกรให้เกษตรกรมีรายได้หมุนเวียนต่อเนื่องตลอดทั้งปี

5.1.2 เน้นการจัดสรรพื้นที่การเกษตรตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่

5.1.3 พัฒนาเข้าสู่ระบบเกษตรผสมผสานแบบอินทรีย์

5.1.4 จัดให้ มีการกระจายการเรียนรู้สู่เกษตรกรรายอื่นๆ ต่อไป

5.2 โครงการจัดหาวัสดุทดแทนปุ๋ยเคมี

5.2.1 สนับสนุนการจัดตั้งกลุ่มทำปุ๋ยหมักอินทรีย์ ชีวภาพ โดยเน้นการระดมทุนภายในชุมชน ร่วมกันผลิตและ ร่วมกันใช้ภายในชุมชน

5.2.2 สนับสนุนและรณรงค์ให้เกษตรกรได้ทำการเลี้ยงโค-กระบือ เพื่อมีวัสดุหรือมูลสัตว์สำหรับใช้ประโยชน์ในแปลงเกษตรของตนเอง

5.3 สรุปแนวทางการดำเนินงานของโครงการเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดศรีสะเกษ มีดังนี้

5.3.1 ส่งเสริมและประชาสัมพันธ์ให้ข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ และเอกชน ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมบริโภคโดยหันมาบริโภคผลิตผลเกษตรที่ปลอดภัยมากขึ้น

5.3.2 จัดร้านจำหน่ายสินค้าเกษตรที่ปลอดภัยให้ทั่วถึงทั้งจังหวัด

5.3.3 เน้นการเพิ่มความรู้และทักษะในการทำเกษตรอินทรีย์แก่เกษตรกร นักเรียน และผู้นำชุมชน

5.3.4 ปลุกจิตสำนึกให้เกษตรกร นักเรียน และผู้นำชุมชนให้มีความเป็นอินทรีย์ และตระหนักถึงพิษภัยของสารเคมี

5.3.5 ให้ทุกภาคส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ พระเถระ และเอกชนส่งเสริมการเรียนรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ และขยายผลให้ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

5.3.6 มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในสื่อทุกแขนงให้ผู้ผลิตและผู้บริโภคตระหนักถึงพิษภัยของสารเคมี

บทที่ 6

ความเป็นไปได้ในการเป็นอาชีพทางเลือกของการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย

6.1 สภาพทางเศรษฐกิจของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย

สภาพทางเศรษฐกิจโดยรวมของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิทรียทั้งสามกลุ่มค่อนข้างจะแตกต่างจากเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลิเคมี โดยจากตารางที่ 6.1 จะเห็นว่าเมื่อเปรียบเทียบสัดส่วนรายได้ครัวเรือนจากภาคการเกษตร พบว่ารายได้หลักจะมาจากการขายข้าวหอมมะลิ คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 38 43 และ 56 สำหรับกลุ่มทำนาเคมี นาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน และนาข้าวอินทรีย์ ตามลำดับ ขณะที่รายได้จากการขายข้าวหอมมะลิคิดเป็นสัดส่วนเพียงร้อยละ 8 ของรายได้จากภาคการเกษตรทั้งหมดสำหรับกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน ซึ่งรายได้หลักของเกษตรกรในกลุ่มนี้มาจากการขายผลผลิตเกษตรอื่น ๆ (ร้อยละ 25) ขณะที่รายได้จากส่วนนี้คิดเป็นร้อยละ 7-9 ของรายได้จากภาคการเกษตรของเกษตรกรกลุ่มอื่น ๆ (ตารางที่ 6.1) จากข้อมูลส่วนนี้แสดงให้เห็นถึงสัดส่วนรายได้ที่มาจากความหลากหลายของผลผลิตอื่น ๆ ภายในฟาร์มที่ไม่ต้องพึ่งพาข้าวอย่างเดียว และถือเป็นการลดความเสี่ยงทางเศรษฐกิจของครอบครัวได้ด้วย

ส่วนรายได้อื่น ๆ มาจากการรับจ้าง ทำขนมและหัตถกรรมในครัวเรือน หรือจากลูกและญาติส่งมาให้ รวมถึงรายได้จากแหล่งอื่น ๆ สิ่งที่น่าสนใจคือสัดส่วนรายได้จากการรับจ้างและจากลูกหรือญาติในเกษตรกรกลุ่มทำนาเคมีค่อนข้างจะสูงกว่ากลุ่มอื่น (ร้อยละ 16 และ 26 ตามลำดับ) ในขณะที่กลุ่มอื่นต่ำกว่าค่อนข้างมาก โดยเฉพาะในกลุ่มทำนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานมีสัดส่วนรายได้จากส่วนนี้ต่ำสุด ซึ่งจากข้อมูลดังกล่าวน่าจะบ่งชี้ถึงความสามารถในการพึ่งตนเองของเกษตรกรในกลุ่มนี้จากกิจกรรมที่มีในฟาร์มของตนเอง

ดังนั้นในภาพรวมสภาพทางเศรษฐกิจของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวอินทรีย์อยู่ในระดับที่น่าพอใจ และถือว่าดีกว่าเกษตรกรที่ทำนาเคมี โดยเฉพาะการทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบการเกษตรแบบผสมผสานน่าจะเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดในการที่จะเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเอง โดยการเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือนของเกษตรกร และจากสัดส่วนรายได้จากการขายข้าวหอมมะลินิทรียที่น้อยกว่ารายได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตรอื่น ๆ ถึงประมาณ 4 เท่าแต่ยังมีรายได้รวมที่สูง แสดงให้เห็นถึงรูปแบบการผลิตที่น่าจะเหมาะสมคือการลดพื้นที่การทำนาลง โดยเน้นการผลิตข้าวหอมมะลินิทรียเพื่อการบริโภคหรือขายบางส่วน พื้นที่ส่วนอื่นสามารถนำมาทำกิจกรรมการเกษตรอื่น ๆ ที่สามารถสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนได้

ตารางที่ 6.1 สัดส่วนรายได้เฉลี่ยที่เป็นเงินสดทั้งหมดต่อปีของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มจากแหล่งรายได้ต่าง ๆ ของครัวเรือน

แหล่งรายได้	สัดส่วนรายได้เฉลี่ยต่อปีของเกษตรกรแต่ละกลุ่ม (ร้อยละ)			
	นาเคมี	นาอินทรีย์ ระยะ ปรับเปลี่ยน	นาอินทรีย์	นาอินทรีย์ใน ระบบเกษตร ผสมผสาน
1.รายได้จากการขายผลผลิตเกษตร				
-รายได้จากการขายข้าวหอมมะลิ	37.5	43	56	8
-รายได้จากการขายผลผลิตเกษตรอื่นๆ	7	9	9	25
2.รายได้จากการรับจ้าง	16	11	12	8
3.รายได้จากการทำขนมและหัตถกรรม	0.4	1	2	0.1
4.รายได้จากลูกและญาติส่งมาให้	25.6	16	11	6.9
5.รายได้จากแหล่งอื่นๆ	13.5	20	10	52

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร 20 รายในแต่ละกลุ่ม

6.1.1 การวิเคราะห์สภาพทางเศรษฐกิจของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

6.1.1.1 ต้นทุนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

ต้นทุนในการทำนาของเกษตรกรทั้งสี่กลุ่มค่อนข้างจะแตกต่างกัน โดยต้นทุนรวมในการทำนาของเกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์ต่ำที่สุดที่ 2,703 บาทต่อไร่ ขณะที่กลุ่มทำนาเคมีมีต้นทุนรวมสูงสุดที่ 3,136 บาทต่อไร่แตกต่างกัน 433 บาทต่อไร่ ถ้าคิดต้นทุนต่อหน่วยผลผลิตจะพบว่าต้นทุนรวมต่อกิโลกรัมข้าวเปลือกที่ผลิตได้ของข้าวเคมีอยู่ที่ 9.76 บาทต่อ กก. ขณะที่ข้าวอินทรีย์อยู่ที่ 6.65 บาทต่อ กก.(ตารางที่ 6.2) ถ้าแยกเป็นต้นทุนที่เป็นเงินสดเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย เป็นดังนี้ นาเคมี นาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน นาอินทรีย์ และนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน อยู่ที่ 983 856 759 และ 643 บาทต่อไร่ ตามลำดับ จะเห็นว่าการทำนาข้าวเคมีมีต้นทุนสูงกว่าทำนาข้าวอินทรีย์ทั้งสามรูปแบบอยู่ 127-340 บาทต่อไร่ซึ่งใกล้เคียงกับผลการศึกษาของบุญจิตและคณะ (2546) ถ้าคิดต้นทุนเงินสดต่อ กก. ข้าวเคมีจะมีต้นทุนสูงสุดที่ 3.06 บาทต่อ กก. ส่วนข้าวอินทรีย์ (นาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน และนาข้าวอินทรีย์) อยู่ที่ 1.87 บาทต่อ กก. อย่างไรก็ตามถ้าแยกตามประเภทของต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสด กลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยนมีต้นทุนสูงสุดคือ 2,572 บาทต่อไร่ หรือ 7.47 บาทต่อ กก. และกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ต่ำสุดคือ 1,943 บาทต่อไร่ หรือ 4.78 บาทต่อ กก.

เมื่อเปรียบเทียบเฉพาะต้นทุนผันแปรของกิจกรรมต่าง ๆ ในแปลงนา ของการทำนาแต่ละประเภทจะเห็นได้ว่าต้นทุนในการทำนาข้าวอินทรีย์ทั้งสามกลุ่มค่อนข้างจะต่ำกว่านาเคมี (ตารางที่ 6.2) โดยค่าแรงงานที่ใช้ในการเตรียมดิน หรือการจัดการแปลงนาอื่น ๆ เช่น การกำจัดวัชพืช การจัดการน้ำ และการเก็บเกี่ยว ของเกษตรกรทำนาข้าวหอมมะลิเคมีจะอยู่ที่ 1,614 บาทต่อไร่ ขณะที่กลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน นาข้าวอินทรีย์ และนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน จะอยู่ที่ 1,414 1,446 และ 1,238 บาท ตามลำดับ มีส่วนต่างที่ 200-376 บาทต่อไร่ ส่วนที่แตกต่างค่อนข้างชัดเจนอีกอย่างหนึ่งคือค่าสารเคมีซึ่งในกลุ่มของการทำนาข้าวอินทรีย์ไม่มีค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ ขณะที่กลุ่มนาข้าวเคมี อยู่ที่ 199 บาทต่อไร่ ขณะเดียวกันค่าใช้จ่ายด้านการใช้สารอินทรีย์สำเร็จรูปของกลุ่มนาเคมีต่ำกว่าของกลุ่มนาข้าวอินทรีย์ทั้งสามกลุ่มประมาณ 4-6 เท่า

โดยสรุปต้นทุนรวมในการทำนาของกลุ่มทำนาเคมียังสูงกว่าการทำนาข้าวอินทรีย์เล็กน้อยหรือไม่แตกต่าง ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในกรณีของจังหวัดศรีสะเกษนี้ชี้ให้เห็นว่าการทำนาข้าวอินทรีย์ ไม่ได้ลงทุนสูงไปกว่าข้าวเคมี ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากการปรับวิธีการทำนาของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างให้เหมาะสมกับแรงงานที่มีอยู่และระยะเวลาที่ใช้ทำนา ยกตัวอย่างเช่น เกษตรกรหลายรายหันมาใช้เครื่องจักรในการทำนามากขึ้นทำให้ประหยัดแรงงานและย่นระยะเวลาในการทำนาลง หรือการรวมกลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์ใช้เองเพื่อลดค่าใช้จ่ายสำหรับซื้อปัจจัยการผลิต เป็นต้น

การที่กลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์มีต้นทุนการผลิตต่ำที่สุดน่าจะสืบเนื่องมาจากเกษตรกรในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ (ไม่ทั้งหมด) เป็นเครือข่ายญาติธรรมของศรีสะเกษ ซึ่งถือได้ว่าเป็นกลุ่มที่ริเริ่มการทำนาข้าวแบบอินทรีย์และมีการสั่งสมองค์ความรู้ในการทำนาอินทรีย์ผ่านงานทดลองแบบต่าง ๆ มานานแล้ว ดังนั้นองค์ความรู้และเทคนิคในการทำนาข้าวอินทรีย์จึงมากกว่ากลุ่มทั่ว ๆ ไป และยังมีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความรู้ต่อกันมาระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้น่าจะมีส่วนช่วยให้กลุ่มเกษตรกรทำนาข้าวอินทรีย์ในการลดต้นทุนการผลิตลงผ่านการเพิ่มผลผลิตข้าวต่อไร่ให้สูงขึ้น และลดต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดให้ต่ำลงผ่านวิธีการทำนาข้าวอินทรีย์ที่ช่วยให้ลดต้นทุนด้านนี้ลง

จากข้อมูลดังที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่าต้นทุนการผลิตของข้าวหอมมะลิอินทรีย์ต่ำกว่าข้าวหอมมะลิที่ผลิตในระบบการทำนาแบบทั่วไป หรือเคมี โดยเฉพาะต้นทุนที่เป็นเงินสดที่มีความแตกต่างที่ชัดเจน จากการสัมภาษณ์และพูดคุยพบว่าเกษตรกรมีความพึงพอใจอย่างมากที่สามารถลดต้นทุนที่เป็นเงินสดได้ ส่วนต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดของการทำนาข้าวอินทรีย์พบว่าไม่

แตกต่างจากการทำนาข้าวเคมีมากนักหรือต่ำกว่าในบางรูปแบบ ในความคิดเห็นของเกษตรกรการลดต้นทุนที่เป็นเงินสดเป็นสิ่งที่ยังเกษตรกรต้องการมากที่สุด

ตารางที่ 6.2 แสดงต้นทุนในการทำนาทุกประเภท (นาดำ นาหว่าน นาดีผสมนาหว่าน) ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

ต้นทุน	ประเภทการทำนา			
	นาเคมี	นาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน	นาอินทรีย์	นาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน
ต้นทุนผันแปร (บาทต่อไร่)				
1. ค่าแรงงาน				
- การเตรียมดิน	699	556	597	501
- การใช้สารเคมี	33	0	0	0
- การใช้สารอินทรีย์	52	75	94	119
- การกำจัดวัชพืช ให้น้ำ ตรวจสอบแปลง และเก็บเกี่ยว	830	783	755	618
2. ค่าวัสดุ (บาทต่อไร่)				
- ค่าเมล็ดพันธุ์	117	138	97	164
- ค่าสารเคมี	199	2	0	0
- ค่าสารอินทรีย์สำเร็จรูป	34	193	147	179
- ค่าวัตถุดิบสารอินทรีย์ และน้ำหมักชีวภาพ	142	158	127	171
- ค่าน้ำมันเชื้อเพลิงและหล่อลื่น	74	79	77	57
3. อื่น ๆ (ค่าซ่อม ดอกเบี้ย ค่าเสียโอกาส)	612	583	573	630
ต้นทุนคงที่ (ค่าภาษีที่ดิน ค่าเช่าที่ดิน ค่าเสื่อมของอุปกรณ์)	343	647	235	648
ต้นทุนรวม (บาท/ไร่)	3,136	3,215	2,703	3,085
- ต้นทุนเงินสด (บาท/ไร่)	983	643	759	856
- ต้นทุนที่ไม่ใช่เงินสด (บาท/ไร่)	2,153	2,572	1,943	2,230
ต้นทุนต่อ กก. (บาท)	9.76	9.34	6.65	9.81
- ต้นทุนที่เป็นเงินสด (บาท/กก.)	3.06	1.87	1.87	2.72
- ต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสด (บาท/กก.)	6.70	7.47	4.78	7.09

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร 20 รายในแต่ละกลุ่ม

เมื่อพิจารณาถึงต้นทุนรวมทั้งหมดโดยแยกตามวิธีการทำนาของการทำนาแต่ละประเภท พบว่าข้าวนาหว่านมีต้นทุนรวมสูงกว่านาดำ ยกเว้นในกลุ่มที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่มีต้นทุนการทำนาสูงกว่านาหว่าน (ตารางที่ 6.3) ขณะที่กลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานในกรณีของจังหวัดศรีสะเกษไม่มีการทำนาดำ

ตารางที่ 6.3 แสดงต้นทุนในการทำนา (บาทต่อไร่) ของการทำนาวิธีต่าง ๆ ของการทำนาแต่ละประเภทของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

ประเภทการทำนา	ต้นทุนในการทำนา (บาท/ไร่)		
	นาดำ	นาหว่าน	นาดำผสมหว่าน
นาข้าวหอมมะลิเคมี	2,538	3,587	2,781
นาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน	1,221	3,806	2,487
นาข้าวหอมมะลิอินทรีย์	4,502	2,451	2,760
เกษตรกรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก	-	3,278	2,957

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร 20 รายในแต่ละกลุ่ม

เมื่อแยกตามขนาดพื้นที่ทำนา ต้นทุนการผลิตต่อไร่ทุกชนิด (ต้นทุนเงินสด ต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสด และต้นทุนรวม) มีแนวโน้มว่าจะลดลงเมื่อมีขนาดที่นาใหญ่ขึ้นสำหรับการทำงานทุกประเภท (ตารางที่ 6.4) โดยภาพรวมการทำงานในพื้นที่นาที่ต่ำกว่า 15 ไร่ จะใช้ต้นทุนต่อไร่สูงกว่าการทำงานในพื้นที่นาที่สูงกว่า 15 ไร่ โดยการทำงานในพื้นที่นาไม่เกิน 10 ไร่ จะใช้ต้นทุนในการทำนาสูงสุด ลักษณะการใช้ต้นทุนในการทำนาที่กล่าวถึงเหมือนกันหมดทั้งสี่กลุ่มตัวอย่าง คือ นาข้าวเคมี นาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน นาข้าวอินทรีย์ และนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน ซึ่งจากข้อมูลนี้จะบ่งชี้ได้ว่าถ้าต้องการลดต้นทุนการผลิต เกษตรกรทุกประเภทการทำงานควรมีพื้นที่ทำนามากกว่า 15 ไร่ขึ้นไป เพราะสามารถลดต้นทุนการทำงานลงได้เกือบครึ่งหนึ่งของต้นทุนรวมทั้งหมด เมื่อเปรียบเทียบต้นทุนในการทำนาในพื้นที่น้อยกว่า 10 ไร่ อาจเป็นไปได้ว่าการมีพื้นที่ทำนามากเกินไปทำให้การใส่ปัจจัยในการผลิตอาจจะไม่เพียงพอจึงทำให้ต้นทุนดูต่ำสำหรับแปลงนาขนาดใหญ่ อย่างไรก็ตามผลผลิตที่ได้จากนาขนาดต่าง ๆ ของการทำนาแต่ละประเภทไม่แตกต่างกันมากนัก มีเพิ่มขึ้นหรือลดลงเล็กน้อยแล้วแต่ประเภทของการทำนา (ตารางที่ 6.4)

ตารางที่ 6.4 แสดงต้นทุนรวมในการทำนา (บาท/ไร่) และผลผลิต (กก./ไร่) สำหรับพื้นที่ทำนาขนาดต่าง ๆ ของการทำนาแต่ละประเภทของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในจังหวัดศรีสะเกษ

ประเภท การทำนา	ต้นทุนรวมในการทำนา (บาท/ไร่) และผลผลิต (กก./ไร่)							
	< 10 ไร่		10-15 ไร่		15-25 ไร่		> 25 ไร่	
	ต้นทุน	ผลผลิต	ต้นทุน	ผลผลิต	ต้นทุน	ผลผลิต	ต้นทุน	ผลผลิต
นาข้าวหอม มะลิเคมี	3,676	349	3,227	317	1,632	339	1,653	233
นาข้าวหอม มะลิอินทรีย์ ระยะ ปรับเปลี่ยน	4,057	351	2,581	425	2,055	294	1,747	247
นาข้าวหอม มะลิอินทรีย์	3,760	282	3,027	400	2,291	506	2,027	394
เกษตรกร ผสมผสานที่ มีข้าวหอม มะลิอินทรีย์ เป็นพืชหลัก	3,301	350	3,943	380	2,602	252	2,117	268

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร 20 รายในแต่ละกลุ่ม

6.1.1.2 รายได้จากการขายข้าวหอมมะลินทรีย์

ราคาขายโดยเฉลี่ยของข้าวหอมมะลินทรีย์สูงกว่าข้าวหอมมะลิเคมีเล็กน้อย โดยราคาขายของข้าวหอมมะลิที่เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างเฉลี่ยอยู่ที่ 8.26 8.44 8.75 และ 8.35 บาทต่อ กก. สำหรับกลุ่มทำนาข้าวเคมี กลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ และกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน ตามลำดับ จากราคาขายที่สูงกว่าข้าวเคมีเล็กน้อย และผลผลิตที่สูงกว่าทำให้รายได้เหนือต้นทุนเงินสดของข้าวอินทรีย์สูงกว่าข้าวเคมี โดยเฉพาะในกลุ่มทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์สูงสุดคือ 6.89 บาทต่อ กก. เนื่องจากต้นทุนในการผลิตต่อ กก. ต่ำ และราคาที่ได้ต่อ กก. สูง จึงทำให้มีส่วนต่างที่สูงกว่ากลุ่มอื่น ๆ และรายได้เหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดยังสูงกว่ากลุ่มอื่น (3.97 บาทต่อ กก.) และเป็นเพียงกลุ่มเดียวที่มีรายได้เหนือต้นทุนรวมมีค่าเป็นบวก (2.11 บาทต่อ กก.) ขณะที่กลุ่มเกษตรกรตัวอย่างกลุ่มอื่น ๆ มีรายได้เหนือต้นทุนรวมมีค่าเป็นลบ หรือขาดทุน ในส่วนของข้าวเคมีจะได้ส่วนต่างเหนือต้นทุนเงินสดต่ำที่สุดคือ 5.20 บาทต่อ กก. และรายได้เหนือต้นทุนรวมติดลบมากที่สุดคือ 1.50 บาทต่อ กก. (ตารางที่ 6.5)

รายได้รวมต่อไร่จากการทำนาของกลุ่มเกษตรกรตัวอย่างที่ทำนาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนและนาข้าวอินทรีย์สูงกว่ากลุ่มทำนาข้าวเคมี ขณะที่กลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานมีรายได้รวมต่อไร่ใกล้เคียงกับกลุ่มทำนาข้าวเคมี (ตารางที่ 6.5) โดยรายได้ของกลุ่มเกษตรกรที่ทำนาข้าวอินทรีย์อยู่ที่ 3,560 บาทต่อไร่สูงกว่าข้าวเคมีที่มีรายได้ 2,653 บาทต่อไร่ อยู่ 907 บาทต่อไร่ ซึ่งใกล้เคียงกับรายงานของบุญจิตและคณะ (2546) ที่ 936.98 บาทต่อไร่ แม้ว่ารายได้เหนือต้นทุนรวมติดลบในทุกกลุ่ม (ยกเว้นกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ที่มีรายได้เหนือต้นทุนรวม 857 บาทต่อไร่) แต่รายได้เหนือต้นทุนผันแปรยังเป็นบวกในกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ทุกกลุ่ม ขณะที่รายได้ส่วนนี้ยังติดลบในกลุ่มทำนาข้าวเคมีที่ 139 บาทต่อไร่ ทำให้ส่วนต่างของรายได้เหนือต้นทุนผันแปรของเกษตรกรที่ทำนาข้าวอินทรีย์ทั้งสามกลุ่มสูงกว่าการทำนาข้าวเคมีมาก ถ้าเปรียบเทียบรายได้เหนือต้นทุนเงินสดจะพบว่าทุกกลุ่มมีรายได้เป็นบวก โดยกลุ่มทำนาอินทรีย์สูงสุดอยู่ที่ 2,800 บาทต่อไร่ ตามมาด้วยกลุ่มทำนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนอยู่ที่ 2,264 บาทต่อไร่ ส่วนกลุ่มทำนาเคมี และกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานไม่แตกต่างกันมากนักคืออยู่ที่ประมาณ 1,700 บาทต่อไร่

ดังนั้นถ้าดูจากรายได้เปรียบเทียบ จะเห็นว่าการทำนาข้าวอินทรีย์ในกรณีของจังหวัดศรีสะเกษมีรายได้ที่สูงกว่าข้าวเคมีพอสมควร ซึ่งถ้าวิเคราะห์ความเป็นไปได้ในทางเศรษฐกิจของการทำนาข้าวอินทรีย์ในแง่ของรายได้จะพบว่ามีความเป็นไปได้อย่างมากในการที่จะเป็นอาชีพ

ทางเลือกของเกษตรกรได้ โดยเฉพาะรายได้เหนือต้นทุนเงินสดอย่างเดียวโอกาสที่เกษตรกรที่ทำนาข้าวอินทรีย์จะได้ส่วนต่างของราคา หรือรายได้เพิ่มขึ้นจะมีได้สูงดังจะเห็นได้จากตารางที่ 6.5

ตารางที่ 6.5 แสดงรายได้จากการทำนาทุกประเภท (นาคำ นาหวาน นาคำผสมนาหวาน) ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มในจังหวัดศรีสะเกษ

รายได้	ประเภทการทำนา			
	นาเคมี	นาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน	นาอินทรีย์	นาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน
รายได้ต่อไร่ (บาท)	2,653	2,907	3,560	2,628
-รายได้เหนือต้นทุนผันแปร	(139)	339	1,092	190
-รายได้เหนือต้นทุนเงินสด	1,671	2,264	2,800	1,772
-รายได้เหนือต้นทุนรวม	(482)	(308)	857	(458)
รายได้ต่อ กก. (บาท)				
-รายได้เหนือต้นทุนเงินสด	5.20	6.57	6.89	5.63
-รายได้เหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสด	1.56	0.97	3.97	1.27
-รายได้เหนือต้นทุนรวม	(1.50)	(0.89)	2.11	(1.46)

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร 20 รายในแต่ละกลุ่ม

ถ้าแบ่งตามวิธีการทำนาจะพบว่านาหวานจะให้ผลตอบแทนในรูปของรายได้เหนือต้นทุนเงินสดสูงกว่านาคำอย่างน้อยสองเท่าในการทำนาข้าวแบบอินทรีย์ แต่รายได้เหนือต้นทุนเงินสดจากนาคำและนาหวานของกลุ่มทำนาข้าวเคมีไม่แตกต่างกันมากนัก อย่างไรก็ตามรายได้เหนือต้นทุนรวมยังติดลบสำหรับการทำนาทั้งสองวิธีของการทำนาทั้งสี่แบบ ยกเว้นกรณีการทำนาหวานในกลุ่มนาข้าวอินทรีย์ที่มีรายได้เหนือต้นทุนรวมเป็นบวก (ข้อมูลตัวเลขไม่ได้แสดง) ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลรายได้รวมที่เสนอข้างต้น

รายได้เมื่อแบ่งตามขนาดพื้นที่ถือครองของการทำนาทั้งสี่กลุ่มพบว่า มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือถึงแม้รายได้เหนือต้นทุนเงินสดจะเป็นบวกแต่รายได้เหนือต้นทุนรวมยังเป็นลบสำหรับเกษตรกรที่มีขนาดพื้นที่ทำนาค่ากว่า 10 ไร่ ขนาดที่นาที่จะทำให้รายได้เหนือต้นทุนรวมเป็นบวกคือ 10 ไร่ขึ้นไปในกรณีของกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนและนาข้าวอินทรีย์

ส่วนกลุ่มทำนาข้าวเคมี และนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน ต้องใช้พื้นที่ทำนามากกว่า 15 และ 25 ไร่ ตามลำดับ จึงจะทำให้รายได้เหนือต้นทุนรวมเป็นบวก จากข้อมูลนี้น่าจะพอสรุปได้ว่าพื้นที่ทำนาที่เหมาะสมกับการทำนาข้าวอินทรีย์ที่สามารถให้ผลตอบแทนที่เป็นบวกได้น่าจะอยู่ระหว่างประมาณ 10-25 ไร่

6.1.1.3 ภาวะการเงินและภาวะหนี้สิน

สัดส่วนของผู้มีเงินออมของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มพบว่าไม่แตกต่างกันมากนัก คืออยู่ระหว่างร้อยละ 60-75 (ตารางที่ 6.6) ถ้าคิดเฉลี่ยเงินออมต่อรายของผู้มีเงินออมหรือเงินออมเฉลี่ยต่อรายของกลุ่มตัวอย่าง กลุ่มเกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยนมีจำนวนเงินออมสูงสุด คือ 53,273 หรือ 31,964 บาทต่อราย ตามลำดับ รองลงไปได้แก่กลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานและกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ ในขณะที่กลุ่มทำนาข้าวเคมีมีจำนวนเงินออมต่ำที่สุดคือ 11,665 หรือ 7,582 บาทต่อราย ตามลำดับ จำนวนเงินออมของเกษตรกรที่ทำนาข้าวอินทรีย์ทั้งสามกลุ่มคิดเป็น 2-5 เท่าของเงินออมของเกษตรกรที่ทำนาข้าวเคมี ส่วนสัดส่วนเงินออมต่อรายได้กลุ่มเกษตรกรทำนาข้าวอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยนมีค่าสูงที่สุด (ร้อยละ 72) และกลุ่มทำนาข้าวเคมีมีค่าต่ำสุด (ร้อยละ 16)

จากข้อมูลเงินออมข้างต้นโดยภาพรวมพอจะสรุปได้ว่าความสามารถในการออมของเกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ทั้งสามรูปแบบมีสูงกว่าเกษตรกรที่ทำนาเคมี ซึ่งส่วนหนึ่งอาจจะมาจากการลดต้นทุนในการผลิตที่เป็นเงินสดลงได้ หรืออาจมาจากแนวโน้มการเปลี่ยนแนวความคิดในการเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนเองของเกษตรกรที่หันมาทำการเกษตรอินทรีย์โดยการหันมาพึ่งพาตัวเองให้ได้มากที่สุด ถือเป็นการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนลงได้ระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามยังถือเป็นสมมติฐานที่ได้จากการสัมภาษณ์ และการพูดคุยกับตัวเกษตรกรเอง เพราะเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบอินทรีย์ส่วนใหญ่จะมีแนวความคิดในการพึ่งพาตนเองสูงเมื่อเปรียบเทียบกับเกษตรกรโดยทั่วไป ซึ่งลักษณะเฉพาะของเกษตรกรในกลุ่มนี้จะได้อธิบายในรายละเอียดต่อไปในหัวข้อที่ 6.3

ตารางที่ 6.6 ภาวะเงินออมของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มในจังหวัดศรีสะเกษ

ภาวะการออม	ประเภทการทำนา			
	นาเคมี	นาอินทรีย์ ระยะ ปรับเปลี่ยน	นาอินทรีย์	นาอินทรีย์ ในระบบ เกษตร ผสมผสาน
ผู้มีเงินออม (ร้อยละ)	65	60	75	65
ผู้ไม่มีเงินออม (ร้อยละ)	35	40	25	35
ค่าเฉลี่ยเงินออมต่อรายของผู้มีเงิน ออม (บาท)	11,665	53,273	24,127	43,091
ค่าเฉลี่ยเงินออมต่อรายของกลุ่ม ตัวอย่าง (บาท)	7,582	31,964	18,095	23,700
อัตราส่วนเงินออมต่อรายได้ของผู้ มีเงินออม (ร้อยละ)	15	72	27	30
อัตราส่วนเงินออมต่อรายได้ของ กลุ่มตัวอย่าง (ร้อยละ)	12	51	23	15

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร 20 รายในแต่ละกลุ่ม

ส่วนภาวะหนี้สินที่เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มยังมีอยู่ในสัดส่วนที่ค่อนข้างสูงคือ ร้อยละ 80-95 ระบุว่ามีการหนี้สินคิดตัวค่อนข้างสูง โดยเกษตรกรในกลุ่มทำนาเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักมีหนี้สินคิดต่อรายของผู้มีหนี้สินหรือคิดต่อรายของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างสูงที่สุดคือ 90,588 หรือ 77,000 บาทต่อราย ตามลำดับ รองลงไปคือกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยนและกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ ขณะที่กลุ่มทำนาข้าวเคมีมีหนี้สินต่อรายต่ำสุดคือ 33,750 หรือ 27,000 บาทต่อราย ตามลำดับ (ตารางที่ 6.7) เมื่อเปรียบเทียบอัตราส่วนหนี้สินต่อรายได้ กลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยนมีอัตราหนี้สินต่อรายได้สูงที่สุด (ร้อยละ 95) ขณะที่อีกสามกลุ่มที่เหลือมีอัตราส่วนหนี้สินต่อรายได้ไม่แตกต่างกัน (ประมาณร้อยละ 50) จะเห็นว่าถึงแม้หนี้สินโดยรวมของเกษตรกรที่ทำนาข้าวอินทรีย์ทั้งสามกลุ่มจะสูงกว่าเกษตรกรที่ทำนาข้าวเคมี แต่มีสัดส่วนรายได้ต่อหนี้สินต่ำกว่าซึ่งบ่งบอกถึงความสามารถหรือศักยภาพในการชำระคืนเงินกู้ของเกษตรกรกลุ่มนี้มีสูง อาจเป็นไปได้ว่าเกษตรกรกลุ่มนี้มีการกู้ยืมเงินเพื่อลงทุนสูงกว่า หรือมีเงินออมแต่ยังไม่ได้นำไปชำระเงินกู้ เป็นผลทำให้หนี้สินยังอยู่ในระดับสูงกว่าเกษตรกรกลุ่มที่ทำนาข้าวเคมี

ตารางที่ 6.7 ภาวะหนี้สินของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มในจังหวัดศรีสะเกษ

ภาวะหนี้สิน	ประเภทการทํานา			
	นาเคมี	นาอินทรีย์ ระยะ ปรับเปลี่ยน	นาอินทรีย์	นาอินทรีย์ในระบบ เกษตรผสมผสาน
ผู้มีหนี้สิน (ร้อยละ)	80	95	90	85
ผู้ไม่มีหนี้สิน (ร้อยละ)	20	5	10	15
ค่าเฉลี่ยหนี้สินต่อรายของผู้มี หนี้สิน (บาท)	33,750	53,553	41,156	90,588
ค่าเฉลี่ยหนี้สินต่อรายของกลุ่ม ตัวอย่าง (บาท)	27,000	50,875	37,040	77,000
อัตราส่วนหนี้สินต่อรายได้ของ ผู้มีหนี้สิน (ร้อยละ)	49	95	51	51

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร 20 รายในแต่ละกลุ่ม

สำหรับแหล่งที่มาของเงินกู้ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่พบว่ามาจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส) และกองทุนหมู่บ้านเป็นหลัก มีเพียงส่วนน้อยที่กู้จากนายทุนนอกระบบ บางรายกู้จากญาติพี่น้อง หรือสหกรณ์ เหตุผลหลักในการกู้ยืมคือเพื่อการลงทุนทำการเกษตร ซื้อปศุสัตว์ หรือปรับปรุงโครงสร้างที่ดิน ที่เหลือกู้ยืมมาจะนำไปซื้อเครื่องจักรทางการเกษตร หรือมาเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน เพื่อการศึกษาของบุตร หรือชำระหนี้ เป็นต้น หนี้ที่กู้มาส่วนใหญ่จะเป็นหนี้ระยะสั้น โดยเฉพาะในกลุ่มทำนาเคมีและกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ ที่ร้อยละ 94 ของผู้กู้เป็นหนี้ระยะสั้น ขณะที่หนี้ระยะสั้นของกลุ่มทำนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนและกลุ่มทำนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน อยู่ที่ร้อยละ 63 และ 65 ตามลำดับ ส่วนที่เหลือเป็นหนี้ระยะยาวสี่ปีขึ้นไป

ส่วนความสามารถในการรับภาระทางการเงินนั้น เกษตรกรในกลุ่มทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ทั้งสามกลุ่มร้อยละ 85-100 ระบุว่ามีความสามารถในการรับภาระทางการเงินได้ ในช่วงแรกของกระบวนการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวเคมีมาเป็นการผลิตแบบอินทรีย์ โดยไม่ต้องกู้เงินจากแหล่งอื่นเพิ่มเติม อย่างไรก็ตามเหตุผลของการตัดสินใจในการปรับเปลี่ยนการผลิตมาเป็นแบบอินทรีย์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับแรงจูงใจทางด้านราคาของข้าวอินทรีย์หรือเหตุผลทางเศรษฐกิจ (รายได้) เพราะเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ทั้งสามระบบมากกว่าร้อยละ 60

ระบุว่าราคาข้าวหอมมะลินทรีย์ไม่ได้เป็นแรงจูงใจสำคัญในการที่จะปรับเปลี่ยนมาปลูกข้าวอินทรีย์แต่อย่างใด แต่ในความคิดเห็นของเกษตรกรส่วนใหญ่ (ร้อยละ 70-79) ระบุว่าถ้าจะมีการประกันราคา ราคาที่น่าจะเหมาะสมสำหรับข้าวหอมมะลินทรีย์น่าจะอยู่ระหว่าง 10-11 บาทต่อกิโลกรัม จึงจะคุ้มกับการผลิตที่ต้องเพิ่มขึ้นตอนหรือเวลาสำหรับการผลิตมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะไม่มีแหล่งรับซื้อข้าวหอมมะลินทรีย์ในราคาพิเศษในพื้นที่ เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 75-90 ก็ยังมีความมุ่งมั่นและตั้งใจที่จะปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์ต่อไป โดยให้เหตุผลหลักคือการที่การปลูกข้าวแบบอินทรีย์สามารถช่วยลดต้นทุนที่เป็นเงินสดได้และไม่จำเป็นต้องไปกู้หนี้ยืมสินก่อนฤดูกาลทำนาเหมือนที่ผ่าน ๆ มา เพราะไม่จำเป็นต้องไปซื้อปุ๋ยหรือสารเคมีอื่น ๆ มาใช้ ทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายลงได้มากและเป็นหนี้้น้อยลง แต่ถ้าสามารถขายข้าวหอมมะลินทรีย์ได้ในราคาพิเศษก็จะยังเป็นผลดีกับเกษตรกรอินทรีย์มากขึ้น

6.1.2 สภาพทางเศรษฐกิจของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์สามารถที่จะสรุปถึงความเป็นไปได้และมีความเหมาะสมในการเป็นอาชีพทางเลือกหรือไม่ มีมากนักน้อยเพียงใด และเป็นอย่างไร

จากความเห็นของเกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์ทั้งสามกลุ่ม ร้อยละ 25 ระบุว่ารายได้จากการขายข้าวหอมมะลินทรีย์สามารถลดหนี้สินได้ทั้งหมด ขณะที่ร้อยละ 35-45 บอกว่าสามารถลดหนี้ได้บางส่วน และ ร้อยละ 15-35 ระบุว่ารายได้จากการขายข้าวหอมมะลินทรีย์ไม่สามารถช่วยลดหนี้สินได้ จากสัดส่วนเกษตรกรที่มีความมั่นใจว่าการทำงานข้าวหอมมะลินทรีย์สามารถที่จะช่วยลดหนี้สินได้ (ทั้งหมดหรือบางส่วน) ที่สูงพอสมควรแสดงให้เห็นถึงความมั่นใจและความเชื่อมั่นในการทำนาแบบอินทรีย์ของตัวเกษตรกรเองในการที่จะเป็นอาชีพทางเลือกได้ และร้อยละ 90-100 ของเกษตรกรทั้งสามกลุ่มมีความมั่นใจว่ารายได้จากการขายข้าวหอมมะลินทรีย์สามารถช่วยแก้ปัญหาความยากจนได้

ปัญหาหรืออุปสรรคที่สำคัญประการหนึ่งของการทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์คือการขาดความรู้เกี่ยวกับด้านการตลาดและช่องทางการจัดจำหน่าย หรือขาดข้อมูลเกี่ยวกับผู้บริโภคของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง จากการสำรวจพบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่โดยเฉพาะในกลุ่มทำนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนถึงร้อยละ 85 ยังไม่ทราบแหล่งจัดจำหน่ายหรือผู้รับซื้อข้าวอินทรีย์ทั้งในระดับจังหวัดหรือระดับประเทศ ยกเว้นเกษตรกรในกลุ่มที่เป็นสมาชิกเครือข่ายของชุมชนศรีสะเกษที่ทราบว่ามิแหล่งรับซื้อข้าวอินทรีย์ที่แน่นอนคือ ศรีสะเกษ ส่วนการรับรู้ของเกษตรกรเกี่ยวกับทางด้านผู้บริโภค ส่วนใหญ่เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ผลิตข้าวอินทรีย์ประมาณครึ่งหนึ่ง ทราบว่าผู้บริโภคข้าวอินทรีย์ส่วนใหญ่เป็นผู้มีฐานะดีและมีความเป็นห่วงใยในเรื่องของสุขภาพ ส่วนเรื่องการตรวจ

รับรองมาตรฐานเพื่อให้ผู้บริโภคเกิดความเชื่อมั่นในการที่จะซื้อสินค้ามากขึ้น และราคาข้าวอินทรีย์ที่สูงกว่าราคาข้าวเคมี เกษตรกรคิดว่าไม่น่าจะมีผลต่อการตัดสินใจซื้อของผู้บริโภค อย่างไรก็ตาม เกษตรกรอีกประมาณครึ่งหนึ่งระบุว่ายังไม่ทราบเกี่ยวกับข้อมูลเหล่านี้ ซึ่งอาจจะแสดงให้เห็นว่า เกษตรกรเหล่านี้ไม่ได้ยึดถือเรื่องของเศรษฐกิจ การตลาด ราคาของข้าวอินทรีย์ รายได้ หรือตัวผู้บริโภคกลุ่มเป้าหมาย เป็นปัจจัยสำคัญในการตัดสินใจในการหันมาผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

จากข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจทั้งหมดพอจะสรุปได้ว่าถึงแม้รายได้จากการทำนาของเกษตรกรทั้งสี่กลุ่ม (นาเคมี นาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน นาอินทรีย์ และนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน) อย่างเดียวไม่น่าจะเพียงพอที่จะเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ปัญหาความยากจนได้ 100% แต่มีแนวโน้มว่าการทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์น่าจะถือเป็นแนวทางเลือกแนวทางหนึ่งได้ เนื่องจากถ้าเปรียบเทียบรายได้จากการทำนากับเส้นแบ่งความยากจนที่ยังรายได้ 1,040 บาทต่อเดือน เป็นเกณฑ์ จะพบว่าจำนวนของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่อยู่เหนือเส้นความยากจนของกลุ่มทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์อยู่ที่ร้อยละ 50 ขณะที่เกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิเคมีและนาข้าวหอมมะลินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนอยู่ที่ ร้อยละ 15 และ 20 ตามลำดับ ส่วนนาเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลักมีจำนวนเกษตรกรอยู่เหนือเส้นความยากจนน้อยที่สุดคือเพียงร้อยละ 5 (ตารางที่ 6.8) การที่เกษตรกรกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานมีจำนวนที่อยู่เหนือเส้นความยากจนน้อยที่สุดนั้นอาจเนื่องมาจากรายได้หลักทางการเกษตรไม่ได้มาจากข้าวแต่ส่วนใหญ่รายได้จะมาจากผลผลิตอื่น ๆ ภายในฟาร์มซึ่งคิดเป็นสัดส่วนถึงร้อยละ 25 ของรายได้ภาคการเกษตรขณะที่รายได้จากการขายข้าวอินทรีย์มีสัดส่วนเพียงร้อยละ 8 ดังนั้นจึงทำให้รายได้จากข้าวหอมมะลินทรีย์ต่ำกว่ากลุ่มอื่น ๆ และเมื่อเทียบกับเส้นความยากจนจึงทำให้มีจำนวนเกษตรกรตัวอย่างอยู่ใต้เส้นความยากจนมากที่สุด (ร้อยละ 95)

ตารางที่ 6.8 แสดงจำนวนเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง (%) ที่ทำนาข้าวหอมมะลิทั้งสี่กลุ่มที่อยู่เหนือหรือใต้เส้นแบ่งความยากจนโดยยังรายได้ 1,040 บาทต่อเดือนเป็นเกณฑ์ โดยคิดจากรายได้เฉลี่ยหลังจากหักต้นทุนที่เป็นเงินสดออกไปแล้ว

จำนวนเกษตรกร	ประเภทการทำนา			
	นาเคมี	นาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน	นาอินทรีย์	นาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน
%ได้เส้นความยากจน	85	80	50	95
%เหนือเส้นความยากจน	15	20	50	5
จำนวนตัวอย่าง	20	20	20	20

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร 20 รายในแต่ละกลุ่ม

อย่างไรก็ตามการทำนาข้าวอินทรีย์ที่เต็มรูปแบบหรือทำมากกว่าสามปีขึ้นไป มีแนวโน้มว่าต้นทุนการผลิตต่าง ๆ จะลดลง ผ่านการมีการจัดการแปลงนาที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น หรือดินมีความอุดมสมบูรณ์ระดับหนึ่งเพราะผ่านการบำรุงดินมาเป็นระยะเวลาพอสมควรจึงไม่จำเป็นต้องใส่ปัจจัยการผลิตลงไปมากนักเมื่อเปรียบเทียบกับปีแรก ๆ ที่เริ่มทำ ดังนั้นส่งผลให้ต้นทุนในการทำนาลดลง ขณะที่ผลผลิตที่ได้มีปริมาณที่สูงขึ้น ด้วยเหตุนี้ รายได้จากการขายข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในกลุ่มนี้จึงสูงกว่ากลุ่มอื่น ๆ ส่งผลให้มีจำนวนกลุ่มตัวอย่างที่มีรายได้เหนือเส้นความยากจนสูงกว่ากลุ่มอื่น ๆ ซึ่งวิธีการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของเกษตรกรกลุ่มนี้น่าจะใช้เป็นกรณีศึกษาสำหรับวิธีการจัดการแปลงนาข้าวอินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพและลดต้นทุนการผลิตข้าวอินทรีย์ได้

สรุปโดยภาพรวมถึงความเป็นไปได้ทางด้านเศรษฐกิจของการเป็นผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในแง่ที่จะใช้เป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจนนั้นมีความเป็นไปได้ค่อนข้างมาก การที่การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะช่วยให้แก่ปัญหาความยากจนในมุมมองของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างนั้น อาจไม่ได้มาจากตัวเลขรายได้โดยตรง แต่น่าจะมาจากความมั่นใจของตัวเกษตรกรเองในการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ การที่มีความสามารถในการที่จะพึ่งพาตนเองในแง่ของปัจจัยการผลิตซึ่งหาได้ง่ายในท้องถิ่นเพื่อลดค่าใช้จ่ายอย่างน้อยที่ต้องลงทุนเป็นต้นทุนเป็นสิ่งที่ยากสำหรับเกษตรกรส่วนใหญ่พึ่งพาใจอย่างมาก และในความรู้สึกของเกษตรกรหลายรายที่ให้สัมภาษณ์ บอกว่าการทำนาข้าวอินทรีย์โดยไม่ต้องพึ่งปุ๋ยเคมีหรือสารเคมีอื่น ๆ รู้สึกเหมือนปลดพันธนาการให้ตัวเกษตรกรเองจากการเป็นหนี้สินหรือการที่ต้องมีแนวความคิดว่าต้องไปหาเงินมาซื้อปัจจัยการผลิตก่อนฤดูทำนาจะมาถึง ซึ่งหลายคนบอกว่าเป็นทุกข์หรือกังวลตลอดเวลา เนื่องจากการที่ไม่ต้องไปกู้เงินมาซื้อปุ๋ยเคมีหรือสารเคมีอื่น ๆ เหมือนเช่นที่เคยทุก ๆ ปีตอนทำนาเคมี และถึงแม้จะต้องเสียเวลาในการทำนามากขึ้นกว่าเดิมบ้างเล็กน้อย เกษตรกรก็จะหาวิธีชดเชยโดยวิธีการต่าง ๆ เช่น การใช้เครื่องจักรช่วย การปรับวิธีการทำนาให้สอดคล้องกับแรงงานที่มีอยู่ เป็นต้น เพื่อลดต้นทุนส่วนที่เป็นเงินสดให้มากที่สุด ความรู้สึกที่สามารถพึ่งตนเองนี้เองที่ทำให้เกษตรกรหลายรายมีความมั่นใจว่าการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีความเป็นไปได้ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้หรือลดปัญหาความยากจนลงได้ และจากข้อมูล ก็แสดงให้เห็นว่าการทำนาข้าวอินทรีย์ที่เข้าสู่ระยะที่สมบูรณ์แล้ว (สามปีขึ้นไป) มีแนวโน้มที่จะให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่ดี และการทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานยังเป็นอีกทางเลือกที่น่าจะมีการส่งเสริมโดยเฉพาะเกษตรกรที่มีพื้นที่เหมาะสม เนื่องจากว่าผลตอบแทนต่อพื้นที่โดยรวมจะมีสูงกว่าจากรายได้เพิ่มจากกิจกรรมทางการเกษตรอื่น ๆ นอกเหนือจากการทำนาเพียงอย่างเดียว

6.2 สภาพทางกายภาพและชีวภาพของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

6.2.1 วิเคราะห์สภาพทางกายภาพและชีวภาพของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

6.2.1.1 สภาพทางกายภาพและชีวภาพ (ที่ดินถือครอง ลักษณะของแปลงนา สภาพดิน ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ ศัตรูพืชและการกำจัดศัตรูพืช และความชื้น/ปริมาณฝน/แหล่งน้ำ ฯลฯ)

ขนาดพื้นที่ถือครองของกลุ่มเกษตรกรตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มมีลักษณะกระจายตั้งแต่ขนาด 5-10 ไร่ ไปจนถึงมากกว่า 40 ไร่ โดยร้อยละ 80-95 ของกลุ่มตัวอย่างเป็นเจ้าของที่ดินเอง ที่เหลือมีพื้นที่ทำกินที่ทั้งเป็นเจ้าของหรือเช่าด้วย มีเกษตรกรบางส่วนที่มีโฉนดเป็นของตัวเอง โดยเฉพาะในกลุ่มทำนาอินทรีย์ (ร้อยละ 70) มีโฉนดที่ดินของตัวเอง ขณะที่ร้อยละ 75 ของกลุ่มตัวอย่างในระยะปรับเปลี่ยนและนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานยังเป็นพื้นที่ สปก. ส่วนที่นาส่วนใหญ่จะอยู่ไม่ไกลจากบ้านเกษตรกรมากนัก ส่วนมากจะอยู่ในรัศมี 3 กิโลเมตร หรือไกลสุดไม่เกิน 6 กิโลเมตร

ลักษณะของที่นาส่วนใหญ่จะผสมระหว่างที่ลุ่มและที่ดอน (ร้อยละ 55-80) ลักษณะดินส่วนใหญ่จะเป็นดินร่วนปนทรายร้อยละ 40-80 ที่เหลือเป็นดินทราย ปัญหาหลักๆ ที่พบเกี่ยวกับที่ดินคือปัญหาดินเปรี้ยว ดินเค็ม หรือดินทราย ในขณะที่ร้อยละ 25 ของกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์และทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานระบุว่าไม่มีปัญหาที่ดินในแปลงนาของตนเอง อย่างไรก็ตามร้อยละ 35-55 ของกลุ่มตัวอย่างยังไม่ทราบข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาที่ดินของตัวเอง ซึ่งอาจจะมาจากการที่ไม่เคยหรือไม่สนใจที่จะตรวจสอบ ลักษณะการใช้พื้นที่ทางการเกษตรของกลุ่มเกษตรกรตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มมีความแตกต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือเกษตรกรกลุ่มทำนาข้าวเคมีใช้พื้นที่ร้อยละ 67 ในการปลูกข้าวหอมมะลิ ที่เหลือบางส่วนปลูกข้าวเหนียวหรือข้าวพื้นเมืองไว้รับประทานภายในครัวเรือน หรือไม่ก็เป็นพื้นที่ป่า และพื้นที่ทำไร่ ในขณะที่กลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนใช้พื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิประมาณร้อยละ 44 ของพื้นที่และกลุ่มทำนาอินทรีย์ใช้ร้อยละ 73 ของพื้นที่ ส่วนกลุ่มทำนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานจะแบ่งสัดส่วนพื้นที่สำหรับทำนาข้าวหอมมะลิและพื้นที่สำหรับการเกษตรแบบผสมผสานที่ร้อยละ 42 และ 45 ตามลำดับ

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของดินอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการทำนาแบบอินทรีย์ คือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของดินก่อนและหลังการทำนาแบบอินทรีย์ การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่เกิดขึ้น เรียงลำดับตามความสำคัญ ดังนี้ 1) ความแตกต่างระหว่างโครงสร้างของดินก่อนและหลังการทำนาอินทรีย์ 2) การเพิ่มขึ้นของสิ่งมีชีวิตทั้งบนดินและในดิน ยกตัวอย่างเช่น ไส้เดือน แมลงมีประโยชน์ต่าง ๆ กุ้ง หอย ปู ปลา กบ เขียด และแมลงน้ำต่าง ๆ เป็นต้น

ตารางที่ 6.9 และ 6.10 แสดงถึงองค์ประกอบของดินจากแปลงนาที่ทำนาแบบออร์แกนิกและแบบอินทรีย์ โดยภาพรวมแล้วองค์ประกอบของดินไม่ได้แตกต่างกันมากทั้งปริมาณอินทรีย์วัตถุ ระดับความเป็นกรดเป็นด่าง (pH) ค่าความเค็ม (EC) และค่าความสามารถในการแลกเปลี่ยนประจุ (CEC) ยกเว้นปริมาณ N P K ในดินที่ได้จากนาข้าวเคมีมีปริมาณที่มากกว่าเล็กน้อยซึ่งอาจเนื่องมาจากการตกค้างจากการใส่ปุ๋ยเคมีเสริมแร่ธาตุอาหารเหล่านี้ลงในดิน แต่สิ่งที่น่าสนใจคือการที่ใส่ปัจจัยการผลิตที่เป็นอินทรีย์ล้วน ๆ ยังสามารถที่จะทดแทนปุ๋ยเคมีได้ ทั้งนี้โดยพิจารณาจากปริมาณแร่ธาตุอาหารที่จำเป็นต่อการเจริญเติบโตของต้นพืชในดินที่ได้จากนาอินทรีย์มีครบถ้วนและปริมาณที่มีอยู่ น่าจะพอเพียงต่อความต้องการของต้นข้าวเพราะผลผลิตเฉลี่ยของนาข้าวอินทรีย์ที่ได้ไม่ได้ต่ำกว่าผลผลิตของนาเคมี ซึ่งอาจจะเกี่ยวเนื่องถึงความสามารถของต้นพืชในระบบเกษตรอินทรีย์ในการดึงแร่ธาตุอาหารไปใช้ที่ดีกว่าในนาเคมี

ในกรณีของวิธีการปรับปรุงบำรุงดินของเกษตรกรทั้งสี่กลุ่มพบว่ามีวิธีการปรับปรุงบำรุงดินที่ค่อนข้างจะแตกต่างกัน โดยเฉพาะในเรื่องการเลือกใช้ปุ๋ยหรือวัสดุบำรุงดินประเภทต่าง ๆ ที่เห็นค่อนข้างเด่นชัดคือเกษตรกรร้อยละ 100 ของกลุ่มผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และเกษตรกรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก ไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมีในการผลิต ในทางตรงกันข้าม ร้อยละ 100 ของเกษตรกรในกลุ่มทำนาเคมี ยังมีการใช้ปุ๋ยเคมีอยู่ ส่วนกลุ่มเกษตรกรในระยะปรับเปลี่ยนร้อยละ 55 ไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมี ที่เหลือร้อยละ 45 ยังมีการใช้ปุ๋ยเคมีร่วมกับวัสดุบำรุงดินชนิดอื่นอยู่แต่ใช้ในปริมาณที่ลดลงจากที่เคยใช้ ส่วนสัดส่วนการปฏิบัติในการไถกลบตอซังหลังฤดูการเก็บเกี่ยวหรือก่อนฤดูการเพาะปลูกในปีถัดไปแตกต่างกันค่อนข้างชัดเจนในแต่ละกลุ่ม โดยที่กลุ่มเกษตรกรที่ทำนาเคมียังมีการปฏิบัติน้อยมากเปรียบเทียบกับเกษตรกรที่ทำนาอินทรีย์ทั้งสามรูปแบบ กล่าวคือสัดส่วนของเกษตรกรที่มีการไถกลบตอซังคิดเป็นร้อยละ 35 40 65 และ 95 ในกลุ่มผลิตข้าวหอมมะลิเคมี กลุ่มผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และกลุ่มผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน ตามลำดับ

ตารางที่ 6.9 แสดงองค์ประกอบของดินจากแปลงนาของกลุ่มเกษตรกรตัวอย่างประเภทต่าง ๆ ของ
จังหวัดศรีสะเกษ ที่ระดับความลึก 2 ระดับคือ 0-15 และ 15-30 เซนติเมตร

ประเภทการทำนา	ปริมาณ อินทรีย์วัตถุ (%)		pH		EC (ms)		จำนวน ตัวอย่าง
	0-15 ซม.	5-30 ซม.	0-15 ซม.	5-30 ซม.	0-15 ซม.	5-30 ซม.	
นาเคมี	1.10	0.85	4.35	4.54	0.045	0.030	n=5
นาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน	1.0	0.98	4.39	4.48	0.025	0.018	n=5
นาอินทรีย์ในระบบเกษตร ผสมผสาน	1.07	0.57	4.62	4.97	0.026	0.022	n=4

ที่มา : ข้อมูลจากการวิเคราะห์ดินตัวอย่างในแปลงนา

ตารางที่ 6.10 แสดงปริมาณแร่ธาตุอาหารชนิดต่าง ๆ และค่าความสามารถในการแลกเปลี่ยนประจุ
(CEC) ของดินจากแปลงนาเคมีและอินทรีย์ในพื้นที่วิจัยของจังหวัดศรีสะเกษ

ประเภทการ ทำนา	Total Mg (ppm/g soil)	Total K (ppm/g soil)	Total P (ppm/g soil)	CEC (mg/g soil)	จำนวน ตัวอย่าง
นาเคมี	306.84	336.95	173.35	3.95	n=5
นาอินทรีย์	257.10	203.41	104.46	3.28	n=4

ที่มา : ข้อมูลจากการวิเคราะห์ดินตัวอย่างในแปลงนา

ส่วนการใช้ปุ๋ยประเภทอื่น ๆ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยมูลไก่ ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด และ
ปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพ ในการบำรุงดินนั้นมีอัตราส่วนการใช้และไม่ใช้แตกต่างกันไปแล้วแต่เงื่อนไข
ของแต่ละพื้นที่หรือแต่ละกลุ่ม โดยภาพรวมจะมีการใช้ปุ๋ยมูลไก่และปุ๋ยพืชสดของเกษตรกรทั้งสี่
กลุ่มในสัดส่วนที่น้อยหรือไม่มีเลย อาจสืบเนื่องมาจากความยุ่งยากในการจัดการโดยเฉพาะปุ๋ยพืช
สดที่มีปัญหาในเรื่องของเมล็ดพันธุ์ ความเหมาะสมของพื้นที่ รวมถึงการดูแลแปลงนาหลังปลูกพืชที่
จะใช้เป็นปุ๋ยพืชสดเพื่อป้องกันการเข้าทำลายของสัตว์เลื้อย เช่น โค กระบือ ซึ่งปล่อยเลี้ยงตาม
ธรรมชาติในฤดูแล้ง และบางครั้งนำมาซึ่งความขัดแย้งในชุมชน อีกเหตุผลหนึ่งคือความยากง่ายของ
การจัดหาวัตถุดิบนั้น ๆ เช่น มูลไก่ ซึ่งยังมีน้อยในพื้นที่ เป็นต้น จึงทำให้การนำไปใช้ยังไม่
แพร่หลาย ในลักษณะที่คล้ายกัน การใช้ปุ๋ยคอกในการบำรุงดินแม้จะมีบ้าง (ร้อยละ 25-50) แต่
สัดส่วนก็นับว่ายังต่ำกว่าการใช้ปุ๋ยหมักซึ่งอยู่ที่ร้อยละ 80-95 ในกลุ่มที่ทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์ทั้ง
สามกลุ่ม และร้อยละ 45 ในกลุ่มทำนาเคมี แสดงให้เห็นว่าปุ๋ยหมักที่ได้จากวัสดุเหลือใช้ทาง
การเกษตรต่าง ๆ ยังเป็นแหล่งปุ๋ยหลักในการปรับปรุงบำรุงดินของเกษตรกรในพื้นที่ อาจ

เนื่องจากเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น การอาศัยปุ๋ยคอกอย่างเดียวปริมาณที่มีอยู่ในท้องถิ่นอาจยังไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้ เนื่องจากปริมาณสัตว์เลี้ยงประเภท โค กระบือ ในท้องถิ่นมีจำนวนลดลงเนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่หันมาใช้เครื่องจักรในการทำนามากขึ้น จึงไม่นิยมเลี้ยงสัตว์เหล่านี้ไว้เป็นแรงงานในฟาร์มเหมือนที่เคย อย่างไรก็ตามเกษตรกรในหลายพื้นที่ที่เข้าไปสัมภาษณ์ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่จะหันกลับมาเลี้ยง โค กระบือกันมากขึ้นเพื่อเป็นแหล่งปุ๋ยทดแทนปุ๋ยเคมีที่มีราคาแพงขึ้นตามสถานะตลาด นอกจากการนิยมนำปุ๋ยหมักแล้วเกษตรกรในสามกลุ่มที่ผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มากกว่าร้อยละ 75 ยังมีการใช้ปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพที่ผลิตขึ้นเองมาช่วยในการปรับปรุงดินในแปลงนาด้วย ในขณะที่กลุ่มทำนาข้าวหอมมะลิเคมี (ร้อยละ 100) ไม่มีการใช้น้ำหมักชีวภาพแต่อย่างใด

ส่วนการจัดการในเรื่องปุ๋ยของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างพบว่า ร้อยละ 75-90 ของเกษตรกรที่ทำนาข้าวอินทรีย์ทั้งสามรูปแบบมีการรวมกลุ่มกันทำโรงปุ๋ย และร้อยละ 70-95 ระบุว่า การรวมกลุ่มทำปุ๋ยอินทรีย์มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการทำนาข้าวอินทรีย์ โดยเฉพาะในกลุ่มที่ทำนาอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยน อย่างไรก็ตามในกรณีของเมล็ดพันธุ์ข้าวพบว่าร้อยละ 85 และ 95 ในกลุ่มทำนาอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยน และ กลุ่มทำนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน ตามลำดับ ยังไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อเก็บเมล็ดพันธุ์ ยกเว้นในกลุ่มทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่ร้อยละ 60 มีการรวมกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ภายในกลุ่ม

6.2.1.2 ปัญหาและอุปสรรคในการผลิตข้าวอินทรีย์

การปนเปื้อนในแปลงนายังเป็นปัญหาที่สำคัญในสภาพการผลิตข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างเนื่องจากพบว่าร้อยละ 55-85 ระบุว่ายังมีการปนเปื้อนของสารเคมีในแปลงนาข้าวอินทรีย์ของตนเองอยู่ เนื่องจากการไหลของน้ำจากแปลงนาที่ติดกันเข้าสู่แปลงนาที่ทำการผลิตข้าวอินทรีย์ซึ่งทำให้การผลิตที่เป็นอินทรีย์ 100% ทำได้ลำบาก และเกษตรกรส่วนใหญ่ (ร้อยละ 55-70) ยังไม่มีการแก้ปัญหาแต่ปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ มีเพียงเกษตรกรบางส่วนที่พยายามแก้ปัญหาโดยการทำคันนาล้อมรอบแปลงนาตัวเองหรือโดยการทำร่องน้ำเพื่อให้ น้ำไหลผ่านได้สะดวกเพื่อช่วยลดการปนเปื้อนลง หรือไม่ก็พยายามชักชวนให้เพื่อนบ้านหันมาทำนาอินทรีย์เหมือนตนเอง

ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือระยะเริ่มต้นการผลิตข้าวอินทรีย์ ถึงแม้เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในระยะปรับเปลี่ยน (ร้อยละ 60) ระบุว่าไม่มีปัญหาในการเริ่มต้นในการผลิต แต่เกษตรกรอีกร้อยละ 20 ระบุว่าปัญหาสำคัญที่พบคือปัญหาปุ๋ยอินทรีย์มีปริมาณไม่เพียงพอ ส่วน

กลุ่มเกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ร้อยละ 40 ระบุว่าไม่มีปัญหา แต่ร้อยละ 35 ระบุว่ามีปัญหาในเรื่องผลผลิตต่ำในช่วงแรกของการผลิต และร้อยละ 15 ระบุว่าปุ๋ยอินทรีย์มีปริมาณไม่เพียงพอ ส่วนในกลุ่มที่ทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานร้อยละ 35 ระบุว่าปัญหาในการผลิตในระยะเริ่มแรก ที่สำคัญคือ ปัญหาการขาดน้ำในการผลิต ส่วนปัญหาสำคัญที่พบในกลุ่มทำนาข้าวเคมีคือปัญหาด้านทุนในการซื้อสารเคมีที่สูง จะเห็นได้ว่ามุมมองของปัญหาของเกษตรกรแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกันเล็กน้อย แต่ที่น่าจะเป็นจุดร่วมคือความกังวลในเรื่องความพร้อมของปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะปริมาณปุ๋ยอินทรีย์ที่เพียงพอ ความกังวลในเรื่องของผลผลิตในระยะเริ่มแรก และความกังวลในเรื่องของระบบน้ำและความพอเพียง อย่างไรก็ตามเมื่อผ่านการผลิตไปอย่างน้อยหนึ่งฤดู เกษตรกรที่ทำนาข้าวอินทรีย์จะมีความมั่นใจกับการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์มากขึ้น ดังจะเห็นได้จากเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 65-95 ของทั้งสามกลุ่มระบุว่าในปัจจุบันปัญหาในการผลิตลดลงเมื่อเปรียบเทียบกับระยะเริ่มต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรมีการปรับตัวและมีองค์ความรู้ในการทำนาข้าวอินทรีย์มากขึ้น และอาจเป็นไปได้ว่าปัญหาบางอย่างเป็นปัญหาที่นอกเหนือการควบคุมของเกษตรกรและไม่สามารถแก้ไขได้ จึงมองว่าสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นปัญหาสำหรับตัวเอง

สำหรับปัญหาเรื่องแรงงานในครัวเรือนในการทำนานั้นเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่ม ร้อยละ 60-85 ยังมีปัญหาแรงงานไม่พอเพียง โดยเฉพาะในกลุ่มทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ โดยร้อยละ 85 ระบุว่าขาดแคลนแรงงานในการทำนาและเกษตรกรแก้ปัญหาโดยใช้วิธีการจ้างแรงงานเพิ่ม มีส่วนน้อยมากที่ยังอาศัยวิธีการลงแขกซึ่งเป็นวิธีการที่ใช้มานานในสมัยก่อนแต่มีการใช้น้อยในสถานการณ์ปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีการใช้เครื่องจักรช่วยในการทำนามากขึ้น รวมทั้งได้มีการคิดค้นวิธีการทำนาที่สามารถลดการใช้แรงงานและเวลาในการทำงานลงได้

6.2.1.3 ปริมาณผลผลิตและคุณภาพผลผลิต

ผลผลิตข้าวอินทรีย์ภายหลังจากการเปลี่ยนการผลิตจากเคมีเป็นแบบอินทรีย์มีความแตกต่างค่อนข้างชัดเจนโดยพบว่าผลผลิตจะสูงขึ้นหลังจากปรับเปลี่ยนการผลิต ยกเว้นในกลุ่มที่ทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานที่ผลผลิตลดลงเล็กน้อย (ตารางที่ 6.11) อย่างไรก็ตามยังมีปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ ที่น่าจะมีผลต่อผลผลิตข้าวอินทรีย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยเรื่องฝนแล้งหรือการขาดน้ำสำหรับการผลิต จากการสัมภาษณ์เกษตรกรหลายรายระบุว่าถ้ามีน้ำในการเพาะปลูกที่เพียงพอ เกษตรกรมีความมั่นใจว่าผลผลิตข้าวอินทรีย์จะได้สูงกว่าผลผลิตที่ได้จากการทำนาเคมีอย่างแน่นอน ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าจะมีการศึกษาว่าในสภาพแวดล้อมหรือปัจจัยการผลิตที่เหมือนหรือใกล้เคียงกัน การทำนาแบบอินทรีย์หรือแบบทั่วไประบบใดจะให้ผลตอบแทนต่อพื้นที่สูงกว่า

กัน เพราะข้อมูลที่ได้มาส่วนใหญ่อาจจะเป็นความรู้สึกรองเกษตรกรเอง แต่ก็น่าจะอิงมาจากประสบการณ์โดยตรงของตัวเกษตรกรซึ่งถึงแม้จะรู้ว่าจะมีความแตกต่างแต่ไม่สามารถหาวิธีพิสูจน์ที่เป็นวิทยาศาสตร์มาอธิบายให้เป็นที่น่าเชื่อถือได้ หรือไม่ม้องค์ความรู้พอที่จะศึกษาอย่างเป็นระบบ

ตารางที่ 6.11 ผลผลิตเปรียบเทียบก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงจากผลผลิตข้าวเคมีเป็นข้าวหอมมะลินทรีย์ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง

ผลผลิตเฉลี่ย	ผลผลิตเฉลี่ยของข้าวหอมมะลิ (กก./ไร่)			
	นาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน	นาอินทรีย์	นาอินทรีย์ในระบบเกษตร	รวม
ก่อนการเปลี่ยนการผลิต	325	344	335	334
หลังการเปลี่ยนการผลิต ปี 47/48	344	407	315	355
ความแตกต่าง	19	63	(20)	21

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร 20 รายในแต่ละกลุ่ม

ในส่วนของลักษณะพื้นที่ปลูกพบว่าก่อนข้างจะมีผลต่อผลผลิตของข้าวอินทรีย์ กล่าวคือการทำนาข้าวอินทรีย์ในพื้นที่ลุ่มผสมที่ดอนมีแนวโน้มที่จะให้ผลผลิตสูงกว่าการทำนาในพื้นที่ลุ่มหรือดอนอย่างเดียว (ตารางที่ 6.12) ซึ่งน่าจะมาจากการที่มีพื้นที่ลุ่มผสมที่ดอนช่วยลดการเสี่ยงจากสภาวะฝนแล้งหรือน้ำท่วม (ขึ้นอยู่กับปีการผลิต) คือถ้าเกิดสภาวะใดสภาวะหนึ่งในสองสภาวะนี้ โอกาสที่เกษตรกรจะได้ผลผลิตที่ดีก็ยังมีได้สูง เปรียบเทียบกับการที่ลุ่มหรือที่ดอนอย่างเดียว และเมื่อคิดเฉพาะนาที่ทำบนพื้นที่ลุ่มผสมที่ดอน นาข้าวอินทรีย์ให้ผลผลิตสูงกว่านาข้าวเคมีเล็กน้อย

ตารางที่ 6.12 แสดงปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลิแบ่งตามลักษณะพื้นที่ปลูกของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ทำนาข้าวหอมมะลิทั้งสี่ระบบ

ลักษณะพื้นที่ปลูก	ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่)			
	นาเคมี	นาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน	นาอินทรีย์	นาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน
ที่ลุ่ม	294	226	420	720
ที่ดอน	290	287	319	126
ที่ลุ่มผสมที่ดอน	361	372	442	363

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร 20 รายในแต่ละกลุ่ม

เมื่อเปรียบเทียบผลผลิตข้าวหอมมะลิตามชนิดของดินปลูก พบว่าในดินชนิดเดียวกันกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์จะได้ผลผลิตสูงสุดคือ 418 และ 369 กก. ต่อไร่ สำหรับดินร่วนปนทรายและดินทราย ตามลำดับ ส่วนนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนและนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานได้ผลผลิตต่ำกว่านาข้าวเคมีเล็กน้อย (ตารางที่ 6.13) สาเหตุที่กลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์สามารถทำผลผลิตได้ดีกว่ากลุ่มอื่น ๆ อาจเนื่องมาจากการที่พื้นที่นาได้ผ่านการปรับปรุงบำรุงดินมาอย่างต่อเนื่องและติดต่อกันหลายปี จึงทำให้สภาพของดินมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่า อีกทั้งเกษตรกรบางรายในกลุ่มมีการใส่ปุ๋ยจัดการผลผลิต เป็นจำนวนมากในช่วงปีแรก ๆ ของการเริ่มต้นปลูกข้าวอินทรีย์ โดยเฉพาะ 3-4 ปีแรกของการผลิตจะมีการใช้ปุ๋ยอินทรีย์เป็นจำนวนมาก ซึ่งช่วยให้สภาพของดินมีการปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง เกษตรกรหลายรายให้สัมภาษณ์ว่าสามารถเปลี่ยนดินทรายให้เป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ได้ภายในปีหรือสองปีโดยการใส่อินทรีย์วัตถุ (ปุ๋ยหมัก) เป็นจำนวนมากพอ ซึ่งจะทำให้โครงสร้างของดินเปลี่ยนไป โดยเฉพาะสีของดิน จากการใส่ปุ๋ยอินทรีย์และบำรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุอื่น ๆ จากข้อมูลเหล่านี้พอจะสรุปได้ว่า ในสภาพทางกายภาพที่คล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกัน การทำนาข้าวอินทรีย์โดยการเพิ่มอินทรีย์วัตถุในดินมีศักยภาพในการเพิ่มผลผลิตให้ข้าวได้

ตารางที่ 6.13 แสดงปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มแบ่งตามชนิดของดินปลูก

ชนิดของดินปลูก	ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่)			
	นาเคมี	นาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน	นาอินทรีย์	นาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน
ดินร่วนปนทราย	352	302	418	324
ดินทราย	303	224	369	240

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร 20 รายในแต่ละกลุ่ม

จากการสุ่มเก็บตัวอย่างข้าวและต้นข้าวในระยะเก็บเกี่ยวจากเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างกลุ่มละ 4-5 รายแล้วนำมาวิเคราะห์หาองค์ประกอบของผลผลิตต่าง ๆ พบว่าทั้งน้ำหนักฟางแห้งในสภาพไร่นา น้ำหนักฟางแห้งหลังอบ น้ำหนักข้าวแห้งหลังอบ และน้ำหนักข้าวแห้งหลังอบให้เหลือความชื้น 9.5% ของตัวอย่างข้าวและต้นข้าวที่ได้จากการทำนาอินทรีย์ทั้งสามระบบสูงกว่าที่ได้จากตัวอย่างที่ได้นาข้าวเคมี (ตารางที่ 6.14) โดยเฉพาะน้ำหนักฟางแห้งที่ได้จากนาอินทรีย์จะสูงกว่าที่ได้จากนาเคมีอย่างชัดเจน ซึ่งบ่งบอกถึง biomass ของนาอินทรีย์ ที่ได้จากการผลิตสูงกว่านาเคมีและสามารถที่จะไถกลับเข้าไปในดินเพื่อเพิ่มอินทรีย์วัตถุแก่แปลงนาได้เป็นอย่างดี ซึ่งการที่มี biomass สูงกว่าของนาอินทรีย์บ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ของดินที่สูงกว่าอีกด้วย

ตารางที่ 6.14 แสดงผลผลิตขององค์ประกอบต่าง ๆ ของข้าวหอมมะลิโดยวิธีการสุ่มเก็บในแปลง
ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่ม

ประเภทของผลผลิต	ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่)			
	นาเคมี	นาอินทรีย์ ระยะ ปรับเปลี่ยน	นาอินทรีย์	นาอินทรีย์ใน ระบบเกษตร ผสมผสาน
น้ำหนักฟางแห้งในสภาพไร่นา	816	1,313	833	1,250
น้ำหนักฟางแห้งหลังอบ	736	1,139	763	1,104
น้ำหนักข้าวแห้งหลังอบ	475	482	479	495
น้ำหนักข้าวแห้งหลังอบ (ความชื้น 9.5%)	437	442	441	455

ที่มา : ข้อมูลจากการวิเคราะห์ตัวอย่างสุ่มเก็บจากแปลงนา 20 รายในแต่ละกลุ่ม

ในส่วนของคุณภาพของข้าวหอมมะลินทรีย์เมื่อเปรียบเทียบกับข้าวหอมมะลิที่ได้จากการผลิตแบบเคมีตามความเห็นของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างพบว่าข้าวหอมมะลินทรีย์โดยทั่วไปจะมีคุณภาพเมล็ดที่ดีกว่าและมีความหอมก่อนและหลังหุงต้มมากกว่า และต้นข้าวมีความทนแล้งและทนต่อสภาพน้ำท่วมได้มากกว่า (ตารางที่ 6.15) อย่างไรก็ตามข้อมูลดังกล่าวเป็นเพียงข้อมูลที่ได้จากการสังเกตของเกษตรกรแต่ยังขาดข้อมูลยืนยันทางวิทยาศาสตร์ที่เชื่อถือได้ หรือขาดการศึกษาอย่างเป็นระบบ ซึ่งการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ในเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องที่น่าจะศึกษาเพื่อเป็นองค์ความรู้ที่จะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในเทคโนโลยีการผลิตข้าวให้มีคุณภาพดีที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ได้ เพราะลักษณะทั้งหมดที่ได้จากการสังเกตของเกษตรกรส่วนใหญ่ นั้นเป็นลักษณะที่พึงประสงค์ของข้าวหอมมะลิ โดยเฉพาะการผลิตในเขตพื้นที่การเพาะปลูกของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างซึ่งประสบกับปัญหาด้านการผลิตหลายประการ โดยเฉพาะปัญหาฝนแล้ง และปัญหาดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ เป็นต้น ถ้าระบบเกษตรอินทรีย์สามารถเอื้ออำนวยหรือเป็นทางเลือกที่ดีสำหรับการผลิตข้าวในเขตนี้แล้ว ก็จะเป็นทางออกที่ดีของเกษตรกร เพราะนอกเหนือจากจะได้ประโยชน์จากการลดต้นทุนการผลิตแล้วเกษตรกรยังสามารถผลิตข้าวที่มีคุณภาพดีได้ อย่างไรก็ตามเทคโนโลยีเกษตรอินทรีย์ที่เหมาะสมกับพื้นที่ยังคงต้องการการศึกษาต่อไป

ตารางที่ 6.15 ความคิดเห็นของเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์ที่มีต่อคุณภาพข้าวหอมมะลินทรีย์

ลักษณะ	ร้อยละของเกษตรกรที่เห็นว่าคุณภาพของข้าวอินทรีย์ดีกว่าข้าวเคมี
ลักษณะเมล็ดลีบหรือเต็ม	78.75
ความหอมก่อนและหลังหุงต้ม	100
ลักษณะสี/ความใส	0
ความทนต่อน้ำท่วม	87.5
ความทนแล้ง	85

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เกษตรกร 20 รายในแต่ละกลุ่ม

อย่างไรก็ตามตามความเห็นของเกษตรกรฝนแล้งนับเป็นปัญหาหลักที่ทำให้คุณภาพของข้าวหอมมะลิเสียหาย นอกจากนี้ระยะเวลาในการเก็บเกี่ยว วิธีการปฏิบัติก่อนการเก็บเกี่ยวและระหว่างการเก็บเกี่ยวและการจัดการอื่นๆ มีผลต่อคุณภาพของเมล็ดข้าวด้วยเช่นกัน เช่น ระยะเก็บเกี่ยวที่เหมาะสม หรือการตากแดดที่พอเหมาะคือไม่นานหรือน้อยเกินไป เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้ถือเป็นปัจจัยเสริม แต่ทั้งนี้ข้อมูลดังกล่าวเป็นไปตามความเห็นของกลุ่มเกษตรกรตัวอย่างซึ่งยังไม่มีการศึกษาในเรื่องนี้อย่างจริงจังและยังขาดการพิสูจน์ยืนยันทางวิทยาศาสตร์

6.2.1.4 การตรวจสอบรับรองมาตรฐาน

เนื่องจากการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ของจังหวัดศรีสะเกษยังไม่มีหน่วยงานตรวจสอบรับรองมาตรฐานที่เป็นทางการ ดังนั้นการผลิตข้าวอินทรีย์จึงยังไม่มี การตรวจสอบรับรองทั้งจากหน่วยงานภายนอกหรือภายใน อย่างไรก็ตามมีเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างส่วนหนึ่งซึ่งอยู่ในเครือข่ายศรีสะเกษหรือเครือข่ายกลไกกรมไรสารพิษที่มีระบบการตรวจสอบภายในกลุ่มสมาชิก แต่ระบบการตรวจสอบยังไม่เป็นมาตรฐานหรือเป็นทางการ การตรวจสอบที่มีอยู่ในปัจจุบันจะอาศัยหลักศาสนา หรือที่รู้จักกันในกลุ่มคือการเป็นญาติธรรมโดยอาศัยระบบความซื่อสัตย์ต่อตนเองเป็นหลักในการปฏิบัติ ดังนั้นรูปแบบในการตรวจสอบจึงเป็นการตรวจสอบกันเองภายในกลุ่มและไม่มีเกณฑ์มาตรฐานที่ชัดเจนที่สามารถตรวจวัดได้

6.2.1.5 สภาพกายภาพและชีวภาพทางการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์สามารถที่จะสรุปถึงความเป็นไปได้และมีความเหมาะสมในการเป็นอาชีพทางเลือกหรือไม่ มีมากน้อยเพียงใด และอย่างไร

จากข้อมูลทางด้านกายภาพและชีวภาพทั้งหมดพอจะสรุปได้ว่าการผลิตข้าวหอมมะลินิทรียมีความเป็นไปได้ทางกายภาพและชีวภาพอย่างมาก เนื่องจากผลผลิตและคุณภาพของข้าวหอมมะลินิทรียที่ได้จากการผลิตอินทรีย์จะสูงหรือดีกว่าข้าวที่ได้จากนาเคมี อีกทั้งการทำนาอินทรีย์ยังส่งผลดีต่อสิ่งแวดล้อมในแง่ของระบบนิเวศวิทยาของดินที่ดีขึ้น อย่างไรก็ตามการทำนาข้าวอินทรีย์ยังมี ข้อจำกัดทางกายภาพอยู่บ้าง เช่น เรื่องของการขาดการตรวจรับรองมาตรฐานและการขาดการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐบาลข้อจำกัดทางกายภาพที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการปนเปื้อนของสารเคมีจากแปลงนาใกล้เคียงซึ่งยังหาวิธีการจัดการและป้องกันได้ค่อนข้างยาก โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลากซึ่งมีปริมาณน้ำค่อนข้างมาก ดังนั้นการจัดการในเรื่องของการปนเปื้อนของสารเคมีระหว่างแปลงนาเคมีกับนาอินทรีย์จึงเป็นไปได้ยากมาก ส่วนในแง่ของผลผลิตและคุณภาพของผลผลิตพบว่าข้าวหอมมะลินิทรียไม่แตกต่าง หรือดีกว่าข้าวหอมมะลินิทรียทั้งในเรื่องความสามารถในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมของข้าวอินทรีย์ซึ่งมีแนวโน้มว่าจะดีกว่าข้าวเคมี ส่วนข้อจำกัดในเรื่องแรงงานไม่ได้เป็นปัญหาหลักของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง แต่ปัญหาการขาดน้ำที่เพียงพอในฤดูการทำนาถือเป็นปัญหาใหญ่ของพื้นที่

กล่าวโดยสรุปแล้วการทำนาข้าวหอมมะลินิทรียในเขตพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษในการที่จะเป็นอาชีพทางเลือกในมุมมองทางด้านกายภาพและชีวภาพยังมีความเป็นไปได้สูง แต่ทั้งนี้ยังต้องการการปรับปรุงในเรื่องของการตรวจรับรองมาตรฐาน การสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะเรื่องน้ำและการสนับสนุนอื่น ๆ จากหน่วยงานของรัฐยังเป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยขับเคลื่อนการผลิตข้าวอินทรีย์ในเขตนี้

6.3 สภาพทางสังคมวัฒนธรรมของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย

6.3.1 วิเคราะห์สภาพทางสังคมวัฒนธรรมของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย

6.3.1.1 การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของเกษตรกร

การวิเคราะห์ทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้ง 4 กลุ่มพบว่ามากกว่า ร้อยละ 60 ยังมีความเชื่อมั่นต่ออาชีพทางการเกษตรว่าสามารถอยู่รอดได้และมากกว่าร้อยละ 80 ยืนยันที่จะทำอาชีพทางการเกษตร (ทำนา) ต่อไป แต่ที่น่าสนใจคือกลุ่มตัวอย่างของเกษตรกรในกลุ่มที่ทำนาเคมีประมาณร้อยละ 45 ไม่อยากที่จะให้นุตรหลานมายึดอาชีพทางการเกษตรเหมือนตนเองมีประมาณร้อยละ 20 เท่านั้นที่มีความเห็นเป็นตรงกันข้าม ซึ่งถ้าเปรียบเทียบกับเกษตรกรที่ทำนาอินทรีย์หรือนาอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยน สัดส่วนที่ต้องการให้นุตรหลานตัวเอง

หันมาประกอบอาชีพทางการเกษตรหรือมารับมรดกมีสูงกว่า คืออยู่ระหว่างร้อยละ 30-45 ในขณะที่ไม่ยอมให้ทำมีต่ำกว่าร้อยละ 20 และให้ลูกตัดสินใจเองมีประมาณร้อยละ 25-30 อย่างไรก็ตาม เกษตรกรทั้งสี่กลุ่มมีความต้องการที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมในแปลงนาของตนเองให้มีความหลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะเกษตรกรในกลุ่มข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน และกลุ่มเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก คิดเป็นร้อยละ 80 และ 95 ของกลุ่มตัวอย่าง ตามลำดับ

เกษตรกร กลุ่มตัวอย่างมากกว่าร้อยละ 50 ของทั้งสามกลุ่มที่ทำนาข้าวอินทรีย์มีความเห็นว่าจากการเปลี่ยนการทำนาข้าวหอมมะลิเคมีมาเป็นข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ทำให้เกิดกิจกรรมในแปลงนาของตนเองเพิ่มขึ้น และการใช้เวลาในแปลงนามีมากขึ้นตามไปด้วย แต่เกษตรกรบางส่วน (ร้อยละ 25-35) มีความเห็นว่ากิจกรรมในแปลงนาและเวลาที่ใช้ในแปลงนาไม่แตกต่างไปจากการทำนาเคมี นอกจากนี้ยังมีเกษตรกรอีกส่วนหนึ่ง (ร้อยละ 10-20) เห็นว่ากิจกรรมและใช้เวลาในแปลงนาลดลงหลังจากหันมาปลูกข้าวอินทรีย์ เกษตรกรในกลุ่มที่อยู่ในระยะปรับเปลี่ยนร้อยละ 55 เห็นว่าความเร่งรีบในการทำนาและความต้องการความสะดวกสบายในการทำนาหลังจากหันมาทำนาข้าวอินทรีย์ไม่ได้แตกต่างจากการทำนาโดยทั่วไป ขณะที่ ร้อยละ 45 ของเกษตรกรกลุ่มนี้คิดว่าหลังจากหันมาทำนาอินทรีย์แล้วมีความเร่งรีบในการทำนาและต้องการความสะดวกสบายมากขึ้น ขณะเดียวกันเกษตรกรร้อยละ 75-80 ในกลุ่มผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์และเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักคิดว่าการเปลี่ยนมาทำนาแบบอินทรีย์ไม่ได้ทำให้มีความเร่งรีบในการทำนา แต่ความต้องการความสะดวกสบายในกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานมีถึงร้อยละ 60 และร้อยละ 80 ของเกษตรกรกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์คิดว่าความต้องการความสะดวกสบายในการทำนาไม่ใช่เหตุผลหลักในการเปลี่ยนมาทำนาอินทรีย์

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าวิถีชีวิตของเกษตรกรหลังจากเปลี่ยนจากการผลิตแบบเคมีมาเป็นอินทรีย์ไม่ได้แตกต่างไปจากเดิมมากนัก อาจจะมีกิจกรรมการผลิตเพิ่มเติมขึ้นมาบ้าง แต่แนวความคิดเกี่ยวกับการทำนาก็ยังไม่ต่างจากเดิม แนวความคิดที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือความต้องการให้ที่นาเป็นมรดกตกทอดถึงลูกหลานให้มาสานต่ออาชีพทางการเกษตรจะมีสูงกว่ากลุ่มที่ทำนาข้าวเคมีอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งน่าจะสะท้อนถึงความพึงพอใจและความมั่นใจในกิจกรรมหรืออาชีพเกษตรกรรมที่เกษตรกรทำอยู่ ส่วนความต้องการความสะดวกสบายหรือความเร่งรีบในการทำนาไม่ได้ทำให้เกษตรกรเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตมากนัก

6.3.1.2 ลักษณะของเกษตรกร

ลักษณะของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 40-49 ปี คิดเป็นร้อยละ 40-50 ของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด และมากกว่าร้อยละ 75 สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา ยกเว้นในกลุ่มเกษตรกรผสมผสานที่มีชาวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักที่ร้อยละ 55 จบการศึกษาระดับประถมศึกษา และประมาณร้อยละ 35 จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ส่วนจำนวนสมาชิกในครอบครัวพบว่าส่วนใหญ่มีสมาชิกในครัวเรือนอย่างน้อย 4 คนขึ้นไป โดยมีลักษณะเป็นรูปแบบครอบครัวเดี่ยว (มากกว่าร้อยละ 65) มีส่วนน้อยที่เป็นครอบครัวขยาย แต่สัดส่วนของแรงงานที่อยู่บ้านตลอดปีมีน้อย บางส่วนมีการอพยพแรงงาน และบุตรเขยจะเป็นผู้จัดการแรงงานหลักภายในครอบครัว

ลักษณะของเกษตรกรที่จะทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์และประสบความสำเร็จนั้น เกษตรกรที่ทำนาข้าวอินทรีย์ทั้งสามกลุ่ม (ระยะปรับเปลี่ยน อินทรีย์ และอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน) ให้ความเห็นโดยเรียงลำดับตามความสำคัญดังนี้

1. ต้องเป็นคนที่ตั้งใจทำจริง ขยันขันแข็ง อดทนและรับผิดชอบ
2. ต้องเป็นคนใฝ่การเรียนรู้ และชอบศึกษาทดลอง
3. ต้องเป็นคนมีความเชื่อมั่นในตนเอง และมีความคิดเป็นของตนเอง
4. ต้องมีนิสัยกล้าเสี่ยงกล้าลองทำอะไรใหม่ ๆ
5. ต้องมีความมั่นใจในอาชีพเกษตรกรรม
6. ต้องเป็นคนไม่โลภ มีความพอเพียง

จะเห็นว่าความขยันและความตั้งใจจริงเป็นลักษณะที่สำคัญอันดับแรก ๆ ที่เกษตรกรต้องมี อาจเนื่องมาจากการทำนาข้าวอินทรีย์มีกระบวนการหรือกิจกรรมในการทำนาเพิ่มขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับการทำนาข้าวเคมี ยกตัวอย่างเช่น มีการไถกลบตอซังและการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพใช้เอง เป็นต้น ดังนั้นการจะทำเกษตรอินทรีย์ให้ได้ผล เกษตรกรต้องมีลักษณะเป็นเกษตรกรหัวก้าวหน้าพอสมควร

6.3.1.3 การตัดสินใจของคนในครอบครัว

กระบวนการตัดสินใจภายในครอบครัวในการที่จะปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไปมาเป็นข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ทำนา

ข้าวอินทรีย์ทั้งสามระบบ พบว่าส่วนใหญ่หัวหน้าครอบครัวเป็นผู้ตัดสินใจหลักและเป็นผู้ริเริ่มในกระบวนการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตมาเป็นแบบอินทรีย์ คิดเป็นร้อยละ 70 65 และ 80 สำหรับกลุ่มทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และกลุ่มทำนาเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก ตามลำดับ อย่างไรก็ตาม สมาชิกในครอบครัวซึ่งประกอบด้วยภรรยา ลูก และบุตรเขย จะมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจด้วย โดยเฉพาะสามีและภรรยาจะมีการตัดสินใจร่วมกัน (ร้อยละ 70-80) มีน้อยรายมาก (ร้อยละ 15) ที่ขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจของสมาชิกครอบครัวเพียงคนเดียว ส่วนเวลาที่ใช้ในการตัดสินใจของเกษตรกรในการที่จะปรับเปลี่ยนการผลิตจากเคมีมาเป็นระบบอินทรีย์สำหรับกลุ่มทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และกลุ่มทำนาเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก เป็นดังนี้คือ 1) มีการตัดสินใจทันที ร้อยละ 40 75 และ 50 2) ใช้เวลาในการตัดสินใจ ร้อยละ 55 20 และ 40 และ 3) เป็นการตัดสินใจครั้งเดียว ร้อยละ 70 95 และ 85 ตามลำดับ จะเห็นว่าเกษตรกรบางส่วนยังใช้เวลาในการตัดสินใจที่จะปรับเปลี่ยนการผลิต แต่เมื่อมีการตัดสินใจแล้วส่วนใหญ่จะเป็นการตัดสินใจครั้งเดียวไม่มีการเปลี่ยนวิธีการผลิตกลับไปกลับมา ระหว่างสองระบบ และเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสามกลุ่มร้อยละ 85-90 ระบุว่าไม่มีความขัดแย้งในครอบครัวในการที่จะตัดสินใจทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ มีเพียง ร้อยละ 10-15 ระบุว่ามีความขัดแย้งบ้างด้วยเหตุผลที่ว่าเมื่อทำนาข้าวอินทรีย์แล้วกลัวจะไม่ได้ผล สำหรับในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง เกษตรกรที่มีปัญหาจะใช้วิธีการแบ่งพื้นที่นาบางส่วนทำการทดลองทำนาข้าวอินทรีย์เพื่อให้คนในครอบครัวมีความมั่นใจกับการทำนาข้าวอินทรีย์มากขึ้น

ในกรณีของอายุของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างพบว่าไม่มีผลหรือมีความสัมพันธ์ต่อการตัดสินใจในการเปลี่ยนระบบการผลิตแบบทั่วไปเข้าสู่ระบบการผลิตแบบอินทรีย์ในทันที หรือใช้เวลาในการตัดสินใจปรับเปลี่ยนการผลิต เกษตรกรส่วนใหญ่จะมีอายุตั้งแต่สามสิบปีขึ้นไป และการตัดสินใจขึ้นอยู่กับสภาวะความพร้อมของตัวเกษตรกรเองเป็นหลัก

6.3.1.4 การเรียนรู้การผลิตข้าวอินทรีย์

กระบวนการเรียนรู้และการหาความรู้ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างเริ่มต้นจากความสนใจของตัวเอง เกษตรกรส่วนใหญ่จะผ่านการฝึกอบรมและศึกษาดูงานด้านเกษตรอินทรีย์อย่างน้อยหนึ่งครั้งขึ้นก่อนที่จะเริ่มลงมือผลิตหรือเปลี่ยนระบบการผลิตมาสู่ระบบอินทรีย์ โดยเฉพาะในกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนส่วนใหญ่ (ร้อยละ 85) จะได้รับการฝึกอบรมและศึกษาดูงาน 1-3 ครั้ง ในขณะที่เกษตรกรกลุ่มทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์และทำนาเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักส่วนใหญ่ ร้อยละ 55 และ 50 ตามลำดับ จะผ่านการ

ฝึกอบรมและศึกษาดูงานมา 5 ครั้งหรือมากกว่า ส่วนเนื้อหาการฝึกอบรมและการศึกษาดูงานของทั้งสามกลุ่มจะเน้นเรื่องเทคนิคการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ ถึงร้อยละ 50-75 ส่วนหัวข้อการฝึกอบรมอื่น ๆ ประกอบด้วย เทคนิคการทำเกษตรอินทรีย์ หมอดินอาสา การจัดการระบบเกษตรยั่งยืน เทคนิคการปลูกพืชและการจัดการแปลงนา และการฝึกอบรมสาธารณสุขชีวิต เกษตรกรส่วนใหญ่ (ร้อยละ 95-100) มีความเห็นว่าหัวข้อที่ได้รับการฝึกอบรมเหมาะสมและตรงกับความต้องการของกลุ่ม อย่างไรก็ตามมีเกษตรกรในกลุ่มทำนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนและกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ถึงร้อยละ 95 และ 90 ตามลำดับ ที่ระบุว่าตนเองยังมีความรู้ในการทำนาอินทรีย์ยังไม่เพียงพอ ในขณะที่มีเพียงร้อยละ 50 ของเกษตรกรในกลุ่มทำนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสานรู้ดีกว่ามีความรู้ในการทำนาแบบอินทรีย์ไม่เพียงพอ ที่เหลือของกลุ่มนี้คิดว่าตนเองมีความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ดีแล้ว และร้อยละ 20 คิดว่าตนเองสามารถเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ การปรับปรุงดิน และการจัดการพืชและเลี้ยงปลาในระบบเกษตรผสมผสานให้กับผู้ที่สนใจได้ และในช่วงที่ทำการศึกษานี้พบว่ามีเกษตรกรหลายรายรับเป็นวิทยากรฝึกอบรมด้านเกษตรอินทรีย์สำหรับเกษตรกรในท้องถิ่น

จากความรู้ในเรื่องเกษตรอินทรีย์ที่ได้รับทั้งจากการฝึกอบรมและการศึกษาค้นคว้าด้วยตัวเองผ่านการฝึกทดลอง เช่น การทดลองทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพไว้ใช้เองให้เพียงพอ การศึกษาหาความรู้มาประยุกต์ใช้ในแปลงนา และการทดลองอื่น ๆ ช่วยให้เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ทำนาข้าวอินทรีย์ทั้งสามกลุ่ม มีความมั่นใจในการประกอบอาชีพมากขึ้น เกษตรกรส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในกลุ่มที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ (ร้อยละ 100) มีความมั่นใจว่ามีความรู้เพียงพอที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการผลิตในระบบการผลิตแบบอินทรีย์ได้ มีเกษตรกรเพียงน้อยรายที่ไม่มีความมั่นใจที่จะแก้ปัญหาได้ ส่วนวิธีการแก้ปัญหของเกษตรกรคือการคิดหรือค้นคว้าหาวิธีแก้ปัญหาผ่านการแลกเปลี่ยนความรู้ภายในกลุ่มหรือจากการทดลองของตนเอง เช่น การทดลองทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพไว้ใช้เองให้เพียงพอ การศึกษาหาความรู้มาวางแผนและประยุกต์ใช้ในแปลง การทดลองใช้วิธีการในการแก้ปัญหา และการทดลองใช้สมุนไพรไล่แมลง เป็นต้น

กรณีตัวอย่างของการคิดค้นหาวิธีแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่พบ ได้แก่ กรณีของ นายสนอง ดาวใส เกษตรกรในกลุ่มกสิกรรมไร้สารพิษ บ้านกแซง ต.กระแซง อ.กันทรลักษ์ จ.ศรีสะเกษ ซึ่งมีจำนวนแรงงานในครอบครัวจำกัดเพียง 2 คน คือ สามี-ภรรยา ได้คิดค้นวิธีการแก้ปัญหาแรงงานโดยการประกอบเครื่องหยอดเมล็ดข้าวที่ดัดแปลงมาจากเครื่องหยอดเมล็ดข้าวโพดมาช่วยในการปลูกข้าว ซึ่งทำให้ประหยัดเวลาในการปักดำลงอย่างมาก จากที่นาจำนวน 10 ไร่ ทำให้สามารถปักดำคนเดียวให้แล้วเสร็จได้ภายใน 4-5 วัน จากเดิมที่ต้องดำนา 2 คนทั้งสามี-ภรรยาและใช้เวลาไม่น้อยกว่า 10 วัน ซึ่งนอกจากช่วยให้การทำนาเสร็จเร็วแล้วเกษตรกรดังกล่าวยังพบว่ามีข้อดีอื่น ๆ อีก เช่น

ต้นข้าวงอกอย่างสม่ำเสมอ มีระยะห่างระหว่างต้นที่พอเหมาะ และเป็นแถวเป็นแนว สะดวกในการจัดการกำจัดวัชพืช (ถอนหญ้า) และในช่วงเก็บเกี่ยวข้าวต้นข้าวไม่ล้มช่วยให้การเก็บเกี่ยวง่ายขึ้น เนื่องจากนายสนองยังมีอาชีพอีกอย่างหนึ่ง คือขับรถสองแถวรับจ้าง จึงต้องรีบทำนาให้เสร็จเร็ว ๆ เพื่อให้มีเวลาในการหารายได้เพิ่มมาเลี้ยงครอบครัวได้อีกทางหนึ่ง

นอกจากกรณีนายสนอง คาวใสแล้ว ยังมีอีกหลายกรณีที่เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีหรือขั้นตอนในการผลิตเพื่อให้สอดคล้องกับแรงงานที่มีอยู่จำกัด เช่น การทำปุ๋ยหมักเพื่อให้พอเพียงกับที่นา 8 ไร่ โดยไม่มีการถากกองปุ๋ยบ่อย ๆ ตามคำแนะนำของทางราชการ แต่จะอาศัยการทำงานของจุลินทรีย์ (พล. 1 หมักรวมกับกากน้ำตาลเพื่อใช้เป็นหัวเชื้อ) บวกกับการรดน้ำเพื่อรักษาความชื้นให้สม่ำเสมอ ด้วยวิธีดังกล่าวจะช่วยเร่งการย่อยสลายของปุ๋ยหมัก และได้ผลเช่นเดียวกับวิธีการหรือคำแนะนำของทางราชการที่ทำให้มีการถากกองปุ๋ยหมักในระหว่างการหมัก ซึ่งตัวเกษตรกรรายนี้เห็นว่าเป็นการเพิ่มขั้นตอนที่ไม่จำเป็นและสิ้นเปลืองแรงงานและเวลามากขึ้น จึงได้ทดลองใช้วิธีดังกล่าวขึ้นมาและก็ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ เป็นการลดขั้นตอนการทำงานและแก้ปัญหาในเรื่องแรงงานด้วย

อีกกรณีหนึ่งเกษตรกรได้คิดวิธีที่จะลดเวลาในการฉีดย่น้ำหมักชีวภาพโดยการนำน้ำหมักมาบรรจุในขวดน้ำอัดลมที่ใช้แล้วขนาด 1.25 หรือ 2 ลิตร เจาะรูที่ฝาปิด แล้วนำน้ำหมักไปราดบนแปลงนา 2 ขวดต่อหนึ่งรอบ (ถือข้างละ 1 ขวด) ซึ่งวิธีนี้จะช่วยให้ประหยัดเวลาในการฉีดพ่นลงได้ไม่น้อยกว่า 50% จากที่เคยใช้เวลา 1-2 วันในการฉีดพ่นน้ำหมักสำหรับที่นา 12 ไร่ เกษตรกรรายนี้ใช้เวลาประมาณครึ่งวันด้วยวิธีการดังกล่าว และผลที่ได้ไม่แตกต่างจากวิธีการฉีดพ่นโดยใช้ถังฉีด ยังสามารถทำได้เร็วกว่าและลดขั้นตอนลง ลดค่าใช้จ่ายในการซื้อเครื่องมือ และอุปกรณ์ในการฉีดพ่นได้ด้วย ที่สำคัญใช้แรงงานเพียงคนเดียวในการทำงานทั้งหมด

จากกรณีตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าเกษตรกรได้พยายามคิดค้นหาวิธีในการแก้ปัญหาเพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับการทำนาแบบอินทรีย์ ซึ่งมักจะมีปัญหาในเรื่องแรงงานที่มีจำกัดจากการที่ต้องมีกิจกรรมในแปลงนาเพิ่มขึ้นเปรียบเทียบกับการทำนาโดยทั่วไปที่พึ่งพาสารเคมี กระบวนการเรียนรู้เหล่านี้ได้มาจากการคิดและการสังเกตของตัวเกษตรกรเอง เพื่อที่จะลดปัญหาที่ตนเองเผชิญอยู่ และตัวอย่างข้างต้นน่าจะเป็นทางเลือกที่ดีอีกทางหนึ่งสำหรับเกษตรกรที่สนใจหันมาทำนาข้าวอินทรีย์แต่ยังขาดแรงงานสนับสนุน

6.3.1.5 การเข้าร่วมกลุ่ม/เครือข่าย

เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ทำการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดจะเริ่มจากการเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่ม หรือมีการรวมตัวจัดตั้งเป็นกลุ่มก่อนที่จะมีการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวเคมีมาเป็นข้าวอินทรีย์ ยกตัวอย่างในพื้นที่วิจัยที่อำเภอกันทรลักษ์ อำเภอเบญจลักษ์ และบางส่วนของอำเภอกุสิงห์ เกษตรกรจะมีการรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มโดยเริ่มจากการชักชวนของผู้นำกลุ่มที่เป็นสมาชิกเครือข่ายศรีสะเกษ เพื่อทำการปลูกข้าวแบบอินทรีย์ การเป็นสมาชิกในเบื้องต้นเป็นการร่วมเพื่อเรียนรู้เทคนิคการทำการเกษตรอินทรีย์ และเป็นเครือข่ายญาติธรรมที่ไม่ต้องเคร่งครัดในการปฏิบัติเหมือนคนในชุมชนศรีสะเกษมากนัก กลุ่มนี้ได้แก่ กลุ่มตำบลกระแซง อำเภอกันทรลักษ์ และกลุ่มโนนคำต้อ อำเภอเบญจลักษ์ และบางส่วนของอำเภอกุสิงห์ ส่วนอีกกลุ่มที่ตำบลโนนสำราญ อำเภอกันทรลักษ์ มีการรวมตัวกันจัดตั้งเป็นโรงเรียนชาวนา ซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก ธกส. รวมตัวเพื่อการเรียนรู้และทดลองทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ร่วมกัน แต่ละกลุ่มดังกล่าวข้างต้นจะมีการประชุมแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันอย่างสม่ำเสมอ กลุ่มยังเป็นเสมือนแหล่งสร้างพลังทางด้านจิตใจให้แก่กันและกันเป็นอย่างดี ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการมีกลุ่มหรือการเป็นสมาชิกกลุ่มเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการเริ่มต้นทำนาข้าวอินทรีย์หรือผลักดันให้เกิดการปรับเปลี่ยนการผลิตจากข้าวเคมีมาสู่การผลิตข้าวอินทรีย์ของเกษตรกร

6.3.2 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมสามารถที่จะสรุปถึงความเป็นไปได้และมีความเหมาะสมในการเป็นอาชีพทางเลือกของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์หรือไม่ มีมากนักเพียงใด และอย่างไร

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลทางด้านสภาพสังคมและวัฒนธรรมของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง ในเขตพื้นที่งานวิจัยทั้งหมดจะพบว่าการพัฒนาการผลิตข้าวเพื่อให้เป็นไปในระบบอินทรีย์อย่างเต็มรูปแบบมีความเป็นไปได้สูง เนื่องจากสภาพสังคมและครอบครัวของเกษตรกรมีความพร้อมที่จะปรับรูปแบบการผลิตจากการผลิตแบบเคมีมาเป็นแบบอินทรีย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาพการผลิตปัจจุบันที่ปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืชต่าง ๆ มีราคาแพงและมีแนวโน้มที่จะสูงขึ้นทุกวัน เกษตรกรเริ่มมองเห็นภาระที่จะแบกรับต่อไปไม่ไหว และขาดอิสระในการตัดสินใจในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ดังนั้นเกษตรกรเหล่านี้จึงหาวิธีการที่จะทำให้ตัวเองสามารถพึ่งพาตัวเองให้ได้มากที่สุด และเกษตรอินทรีย์น่าจะเป็นคำตอบหรือทางออกที่ดีที่สุดที่สามารถนำไปปฏิบัติได้โดยไม่เกิดผลเสียแต่จะมีผลดีมากกว่า อย่างไรก็ตามการทำการเกษตรแบบอินทรีย์ต้องอาศัยการตัดสินใจเริ่มต้นที่ดี คือต้องมีสมาชิกในครอบครัวคอยสนับสนุน และมีกลุ่มคอยให้กำลังใจและแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ที่จะทำให้การทำการเกษตรแบบอินทรีย์ให้ประสบความสำเร็จ

โดยเฉพาะในระยะเริ่มแรกของการผลิต เกษตรกรที่จะทำการเกษตรอินทรีย์ที่จะประสบความสำเร็จนั้นมีลักษณะตามที่กล่าวข้างต้น สรุปคือต้องสามารถเอาชนะตนเองให้ได้ก่อน มีความขยันและเชื่อมั่นในระบบอินทรีย์ อาจต้องมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตเล็กน้อยเพื่อให้เข้าสู่สภาพที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ และการมีกลุ่มจะเป็นพลังแนวร่วมที่สำคัญในการทำเกษตรอินทรีย์ให้ประสบความสำเร็จ ดังนั้นโดยสรุปแล้วสามารถกล่าวได้ว่าความพร้อมทางด้านสังคมและวัฒนธรรมในระดับครอบครัวและสังคม (หมู่บ้าน) มีความเป็นไปได้อย่างสูงที่จะผลักดันให้เกษตรกรอินทรีย์เป็นอาชีพทางเลือก และจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ปรับเปลี่ยนการผลิตจากเคมีมาสู่ระบบอินทรีย์ทั้งหมดพบว่าเกษตรกรมีความมั่นใจที่จะยึดแนวทางการผลิตแบบอินทรีย์ต่อไป

6.4 การปรับเปลี่ยนจากข้าวหอมมะลิเคมีเป็นข้าวหอมมะลิอินทรีย์

6.4.1 กระบวนการปรับเปลี่ยนจากข้าวหอมมะลิเคมีเป็นข้าวหอมมะลิอินทรีย์

กระบวนการในการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลิเคมีเป็นข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของเกษตรกรทั้งสามกลุ่ม (กลุ่มทำนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มทำนาอินทรีย์ และกลุ่มทำนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน) มีขั้นตอนพอที่จะสรุปได้ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1: การปรับกระบวนการความคิดและการตัดสินใจทดลองเบื้องต้น โดยเริ่มจากการเรียนรู้จากการแนะนำของเพื่อนบ้านหรือผู้นำกลุ่มในหมู่บ้าน และรวมถึงการได้รับโอกาสเข้าฝึกอบรมจากหน่วยงานต่าง ๆ เช่น หน่วยงานของทหารพราน รทส. ชุมชนศรีสะเกษ และสถานีพัฒนาที่ดิน เป็นต้น โดยตัวอย่างหัวข้อในการฝึกอบรมประกอบด้วย การอบรมเรื่องเทคนิคการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพเพื่อทดแทนปุ๋ยเคมี การอบรมเรื่องการพึ่งพาตนเองและการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน เป็นต้น ในการฝึกอบรมยังมีการศึกษาดูงานจากกลุ่มที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่ประสบความสำเร็จ เช่น เครือข่ายของกลไกกรมไรสารพิษ เป็นต้น หลังจากการฝึกอบรมหรือศึกษาดูงานแล้ว เกษตรกรจะเริ่มมีการทำการทดลองเรียนรู้จากการปฏิบัติ โดยการแบ่งพื้นที่นาบางส่วนมาทดลองผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ก่อนที่จะขยายผลในปีถัดไป

ขั้นตอนที่ 2: ขั้นตอนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน โดยเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างบางส่วนเข้าใจถึงกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ มีความพร้อมทางด้านองค์ความรู้ และปัจจัยการผลิต และมีความมั่นใจในการผลิต เกษตรกรกลุ่มนี้สามารถยกเลิกการใช้สารเคมีในการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ทั้งหมดของพื้นที่

ขั้นตอนที่ 3: ขั้นตอนการปรับระบบการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์อย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งเป็นกลุ่มเกษตรกรตัวอย่างที่ทำการเกษตรอินทรีย์มาแล้วอย่างน้อย 3 ปี ในกลุ่มนี้จะมีการตรวจรับรองกันภายในกลุ่มโดยอาศัยหลักความซื่อสัตย์เป็นเกณฑ์แต่ยังไม่ได้มีการตรวจรับรองมาตรฐานอย่างเป็นทางการแต่อย่างใด

ในระหว่างกระบวนการทั้งสามขั้นตอนข้างต้น เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างจะมีการแลกเปลี่ยนความรู้และมีการส่งเสริม แนะนำ กันภายในกลุ่มผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ภายในกลุ่มกันเอง หรือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

สำหรับระยะเวลาที่ใช้ในการตัดสินใจนั้น เกษตรกรบางส่วนยังต้องใช้เวลาในการตัดสินใจ ขณะที่เกษตรกรส่วนใหญ่ มีการตัดสินใจในทันทีและเป็นการตัดสินใจครั้งเดียว ที่จะปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตทั้งหมดมาเป็นการผลิตระบบอินทรีย์ ส่วนความขัดแย้งภายในครอบครัวมีน้อยมาก โดยส่วนใหญ่ จะไม่มีปัญหาเรื่องความขัดแย้งในครอบครัวเกิดขึ้นจากกระบวนการตัดสินใจในการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ในส่วนที่มีความขัดแย้งบ้างมาจากเหตุผลหลัก คือ ความกลัว หรือความวิตกกังวลว่าเมื่อทำการปรับเปลี่ยนการผลิตมาสู่ระบบอินทรีย์แล้วกลัวว่าจะไม่ได้ผลเหมือนตอนที่ทำนาเคมีที่อาศัยปุ๋ยเคมีและการใช้สารเคมีเข้าช่วย ทั้งนี้อาจจะเกิดจากความเคยชินมากกว่า เพราะว่าการสัมภาษณ์พูดคุยกับเกษตรกรส่วนใหญ่ที่ปรับเปลี่ยนแล้ว พบว่าทุกคนมีความมั่นใจและเชื่อมั่นในระบบการผลิตแบบอินทรีย์มากขึ้น และเริ่มมองเห็นผลดีในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะการลดต้นทุนการผลิต และการลดการพึ่งพิงจากภายนอก เป็นต้น ในกรณีที่มีความขัดแย้งของสมาชิกในครอบครัวในระหว่างการตัดสินใจที่จะปรับเปลี่ยนการผลิตเป็นระบบอินทรีย์ เกษตรกรบางรายซึ่งส่วนใหญ่เป็นสามี จะทำการแบ่งพื้นที่การผลิตเพื่อทดลองทำการผลิตแบบอินทรีย์เพื่อเปรียบเทียบผลที่ได้ และนำมาพิจารณาถึงข้อดีและข้อเสียต่าง ๆ มาเป็นข้อมูลประกอบในการที่จะช่วยในการตัดสินใจภายในครอบครัวเพื่อลดความขัดแย้ง อย่างไรก็ตามมีเกษตรกรหนึ่งถึงสองรายที่ยังใช้ระบบรวบอำนาจในการตัดสินใจที่หัวหน้าครอบครัวเป็นหลัก แต่ก็สามารถจัดการและบริหารความขัดแย้งภายในครอบครัวได้

จะเห็นได้ว่าในกระบวนการเปลี่ยนแปลงการผลิตของเกษตรกรในกรณีของจังหวัดศรีสะเกษนั้น สมาชิกในครอบครัวจะมีส่วนสำคัญในการที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต ซึ่งถือเป็นปัจจัยขับเคลื่อนที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในการที่จะหันมาทำการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์มีมากขึ้น

สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่มีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือการเจ็บป่วยจากการใช้สารเคมี จากการสัมภาษณ์เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่มพบว่าเกษตรกรมากกว่าร้อยละ 80 มีความคุ้นเคยกับการใช้สารเคมีในการทำนาในระดับที่มาก อิทธิพลส่วนหนึ่ง (ร้อยละ 30) เป็นผลจากการได้ดูโฆษณาผ่านสื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะเกษตรกรในกลุ่มทำนาเคมี ส่วนกลุ่มที่ทำนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน ทำนาอินทรีย์ และทำนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน การโฆษณาไม่มีผล ร้อยละ 45 50 และ 55 ตามลำดับ ส่วนปัญหาเรื่องสุขภาพพบว่าร้อยละ 45 ในกลุ่มทำนาแบบธรรมชาติที่มีการใช้สารเคมีและกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์เคยเจ็บป่วยจากการใช้สารเคมี ที่เหลือ ร้อยละ 55 ไม่เคยเจ็บป่วยจากการใช้สารเคมี ในขณะที่เดียวกันสัดส่วนของเกษตรกรในกลุ่มระยะปรับเปลี่ยน และกลุ่มอินทรีย์ผสมผสานมีสัดส่วนที่แตกต่างกัน คือ ร้อยละ 25 เคยเจ็บป่วย ขณะที่ร้อยละ 75 ไม่เคยเจ็บป่วยจากการใช้สารเคมี อาการป่วยที่พบส่วนใหญ่จะมีอาการวิงเวียนศีรษะ และแน่นหน้าอก หายใจติดขัด แต่หลังจากเปลี่ยนมาทำนาแบบอินทรีย์เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 95-100 ระบุว่าไม่เคยเจ็บป่วยจากสารเคมีเลย

6.4.2 เงื่อนไข ปัจจัย และปัญหาอุปสรรคในการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลิเคมีมาผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์

เงื่อนไขและปัจจัยในการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลิเคมีมาเป็นข้าวหอมมะลินทรีย์ในกรณีจังหวัดศรีสะเกษพอจะสรุปได้ดังนี้

ก. ปัจจัยที่มีผลในด้านบวกซึ่งมีผู้เห็นด้วยมากกว่าร้อยละ 80 และมีระดับความเห็นที่เห็นด้วยที่มากถึงมากที่สุดมีดังนี้

1. ราคาผลผลิตอินทรีย์ที่สูงกว่าผลผลิตเคมี
2. การลดต้นทุนการผลิต
3. การเรียนรู้ เช่น การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม และการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง
4. การเห็นตัวอย่างการทำเกษตรอินทรีย์
5. การรวมกลุ่ม
6. การส่งเสริมของผู้นำกลุ่ม
7. การร่วมกันตัดสินใจของสมาชิกในครอบครัว
8. อุปนิสัยส่วนตัว โดยเฉพาะความขยัน เป็นต้น

ข. ปัจจัยที่มีผลในด้านบวกซึ่งมีผู้เห็นด้วยมากกว่าร้อยละ 80 และมีระดับความเห็นที่เห็นด้วยระดับปานกลาง มีดังนี้

1. ความสามารถในการรับภาระทางการเงินในระยะแรกของการปรับเปลี่ยน
2. การคำนึงถึงระบบนิเวศน์และสิ่งแวดล้อมในแปลงนา
3. การเคยประสบปัญหาสุขภาพจากการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืช
4. การส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐหรือหน่วยงานพัฒนาอื่น ๆ

ค. ส่วนปัจจัยที่เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างระบุว่ามีทั้งมีผลในด้านบวกและไม่มีผล ในระดับที่ไม่แตกต่างกันมาก และมีระดับความเห็นตั้งแต่ปานกลางไปถึงมากที่สุด มีดังนี้

1. การมีหนี้สิน
2. การมีแหล่งเงินทุนกู้ยืม
3. รายได้จากการขายผลผลิตอินทรีย์
4. การมีสิทธิในการถือครองที่ดิน
5. สภาพของแปลงนา เช่น ที่ดินและแหล่งน้ำ
6. จำนวนแรงงานในครอบครัว

ปัจจัยและเงื่อนไขของการปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลิเคมีมาสู่ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ดังกล่าวข้างต้นเป็นภาพรวมของความเห็นของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสามกลุ่มซึ่งให้ลำดับความสำคัญของแต่ละปัจจัยที่แตกต่างกันไป และสามารถที่จะใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมหรือแนวทางในการผลักดันการเปลี่ยนแปลงการผลิตจากข้าวหอมมะลิเคมีมาสู่การผลิตแบบอินทรีย์ได้ สำหรับกรณีของจังหวัดศรีสะเกษพบว่าหน่วยงานที่เข้าไปส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีทั้งหน่วยงานภาครัฐ และกลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์ แต่องค์กรพัฒนาเอกชนมีการเข้าไปส่งเสริมน้อยมาก โดยการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐจะเป็นในรูปแบบการจัดการฝึกอบรมและดูงาน และการส่งเสริมการทำการเกษตรตามแนวทางทฤษฎีใหม่สำหรับกลุ่มการเกษตรแบบผสมผสาน นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนชาวนาสำหรับกลุ่มทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน ส่วนหน่วยงานเอกชนในพื้นที่ที่มีบทบาทในการส่งเสริมการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์คือชุมชนศรีสะเกษ

6.5 การสังเคราะห์ความเป็นไปได้ในการเป็นอาชีพทางเลือกของการผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย

เมื่อพิจารณาข้อมูลทางด้านความเป็นไปได้ทั้งสามด้านคือ ทางด้านเศรษฐกิจ ด้านกายภาพ และชีวภาพ และด้านสังคมและวัฒนธรรม จะพบว่าการทำนาข้าวหอมมะลินิทรียมีความเป็นไปได้สูง เนื่องจากมีข้อดีและแรงจูงใจในหลาย ๆ ด้าน กล่าวคือ ผลผลิตของข้าวอินทรีย์มีแนวโน้มสูงกว่า และดีกว่าข้าวเคมีส่งผลให้ผลตอบแทนหรือรายได้สูงกว่าจากราคาขายที่ดีกว่าและผลผลิตที่สูงกว่า ขณะที่ต้นทุนการผลิตโดยเฉพาะต้นทุนที่เป็นตัวเงินต่ำกว่าการผลิตข้าวเคมีค่อนข้างมาก ขณะเดียวกันการผลิตแบบอินทรีย์ไม่มีผลกระทบทางด้านลบต่อสิ่งแวดล้อม แต่จะเสริมสร้างหรือปรับปรุงระบบนิเวศแปลงนาให้ดีขึ้น และวิธีการทำนาข้าวอินทรีย์ไม่ได้สลับซับซ้อนกว่านาข้าวเคมีมากนักยกเว้นแต่ว่ามีกิจกรรมที่ต้องทำในแปลงนาเพิ่มเติม และเกษตรกรก็คิดหาวิธีในการแก้ปัญหาในเรื่องแรงงานด้วยวิธีต่าง ๆ ดังที่ยกตัวอย่างมาแล้วก่อนหน้านี้ อย่างไรก็ตามการที่จะเป็นอาชีพทางเลือกได้นั้น สถาบันครอบครัวต้องมีการสนับสนุนการตัดสินใจซึ่งกันและกัน และการรวมกลุ่มเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการทำนาข้าวอินทรีย์ อีกทั้งเกษตรกรควรต้องมีลักษณะที่พิเศษคือต้องมีความขยันและตั้งใจจริง และมีความเชื่อมั่นในอาชีพเกษตรกรรม เป็นต้น จึงจะประสบความสำเร็จ ทั้งนี้ทั้งนั้นการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนยังเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการทำนาข้าวอินทรีย์แก่เกษตรกรโดยผ่านการฝึกอบรม และดูงานในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจะช่วยเกษตรกรได้อย่างมาก นโยบายด้านการสนับสนุนราคาพรีเมียมสำหรับข้าวหอมมะลินิทรียน่าจะเป็นแรงจูงใจที่สำคัญอันหนึ่งในการผลักดันให้เกิดการขยายผลการทำนาข้าวอินทรีย์ได้ กล่าวโดยสรุปการผลิตข้าวหอมมะลินิทรียเมื่อพิจารณาความเป็นไปได้ทั้งสามด้านมีความเป็นไปได้สูงที่จะเป็นอาชีพทางเลือกให้เกษตรกร เพราะจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้พบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่มีความพึงพอใจหลังจากปรับระบบการผลิตจากเคมีมาสู่ระบบอินทรีย์ และไม่มีแนวความคิดที่จะกลับไปใช้สารเคมีเพื่อการผลิตอีก เกษตรกรสามารถพึ่งพาตัวเองได้ระดับหนึ่ง อย่างน้อยในเรื่องปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะต้นทุนการผลิต ซึ่งทำให้เกษตรกรที่ปรับเปลี่ยนแล้วมีความมั่นใจค่อนข้างมากกว่าการทำนาข้าวหอมมะลินิทรียสามารถที่จะเป็นอาชีพทางเลือกของตนเองได้

บทที่ 7

ระบบเกษตรอินทรีย์ต่อการเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจน (เกษตรอินทรีย์ผสมผสาน)

7.1 การวิเคราะห์การขยายการผลิตจากข้าวหอมมะลินทรีย์เพียงอย่างเดียวไปเป็นระบบการเกษตรอินทรีย์ที่มีการปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์ และประมง ว่าจะสามารถช่วยแก้ไขปัญหความยากจนอย่างไร (อะไรบ้างที่ช่วยลดค่าใช้จ่ายการผลิต อะไรบ้างช่วยลดค่าใช้จ่ายอาหาร อะไรบ้างที่จะเป็นการออมในระยะยาว และถึงเหล่านี้อาจจะทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจต่ออาชีพเกษตรกรรมหรือไม่ อย่างไร)

ขั้นตอนในการขยายการผลิตจากการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์อย่างเดียวหรือการปรับเปลี่ยนจากระบบการผลิตแบบเชิงเดี่ยวมาสู่ระบบการผลิตแบบผสมผสานของเกษตรกรที่ทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน สามารถสรุปได้ 3 รูปแบบ ดังนี้คือ (1) เริ่มจากการทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์ก่อนจึงหันมาทำการเกษตรแบบผสมผสาน (ร้อยละ 55) (2) เริ่มทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์และทำการเกษตรผสมผสานไปพร้อมๆ กัน (ร้อยละ 40) และ (3) เริ่มทำการเกษตรผสมผสานแบบเดิมก่อนที่จะปรับเปลี่ยนมาทำการเกษตรแบบอินทรีย์ (ร้อยละ 5) โดยการปรับกระบวนการผลิตจากการทำการเกษตรเคมีเป็นเกษตรอินทรีย์ต้องทำแบบค่อยเป็นค่อยไป เนื่องจากข้อจำกัดหลาย ๆ ด้าน เช่น ปัจจัยการผลิต (ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ) หรือความไม่มั่นใจในระยะเริ่มแรกของการทำการเกษตรแบบอินทรีย์ โดยเฉพาะในส่วนของสวนผสมผสาน จึงยังมีการใช้สารเคมีบางส่วนอยู่แต่ในปริมาณที่ต่ำในสวน ขณะที่นาข้าวมีการผลิตแบบอินทรีย์เต็มรูปแบบ หลังจากเกษตรกรมีองค์ความรู้เพิ่มขึ้นและมีความมั่นใจมากขึ้นเกี่ยวกับการทำการเกษตรแบบผสมผสาน ไร่นาสวนผสม หรือ เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรกรจะมีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทั้งหมดมาเป็นการเกษตรแบบอินทรีย์ โดยเน้นการพึ่งพาตนเองภายในฟาร์มให้มากที่สุด มีการจัดระบบฟาร์มให้สามารถเกื้อกูลกันได้ ซึ่งเกษตรกรในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและสามารถพึ่งพาตนเองได้ ยังถือเป็นแหล่งเรียนรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์แก่เกษตรกรรายอื่น ๆ ที่สนใจต่อไปได้ เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 100 ในกลุ่มนี้แนวความคิดที่จะทำการเกษตรแบบอินทรีย์ตลอดไป โดยไม่มีแนวความคิดที่จะออกไปทำงานที่อื่น หรือนอกฟาร์ม และถึงแม้ราคาข้าวอินทรีย์จะตกต่ำก็จะไม่เลิกด้วยเหตุผลที่ว่าการทำเกษตรอินทรีย์แบบผสมผสานแล้วรู้สึกสบายใจ มีอาหารปลอดภัยไว้บริโภคในครัวเรือน อีกทั้งราคาข้าวที่ขายได้ก็เท่ากับหรือสูงกว่าข้าวเคมีเล็กน้อยในขณะที่ต้นทุนการผลิตต่ำกว่า

การปรับเปลี่ยนหรือการขยายจากการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ไปสู่การเกษตรแบบผสมผสานของกลุ่มเกษตรกรตัวอย่างที่ทำนาเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก ทั้ง 20 ราย พบว่าส่วนใหญ่ (ร้อยละ 60) เริ่มทำมาแล้วมากกว่า 5 ปี ที่เหลือมีทั้งเพิ่งเริ่มทำหรือทำมาแล้ว 2-4 ปี โดยเหตุผลที่หันมาทำการเกษตรแบบผสมผสานสามารถลำดับได้ตามความสำคัญจากมากไปหาน้อยดังนี้ คือ

7.1.1 ต้องการมีผลผลิตเพื่อการบริโภคตลอดทั้งปี มีผลผลิตที่ปลอดภัย และมีรายได้เสริม

7.1.2 ต้องการปรับปรุงแปลงเกษตรให้มีความหลากหลายมากขึ้น

7.1.3 เกรงกลัวอันตรายจากสารเคมี และต้องการเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว

7.1.4 เกษประสบการณ์ล้มเหลวจากการเกษตรแบบเชิงเดี่ยวมาก่อน

7.1.5 ต้องการมีรายได้ตลอดทั้งปี

7.1.6 ชอบทดลองค้นหาวิถีทางเลือกและเห็นตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จจากแปลงข้างเคียง

จะเห็นว่าแรงจูงใจลำดับต้นๆ ของการปรับเปลี่ยนมาทำนาข้าวอินทรีย์และเสริมกิจกรรมอย่างอื่นเข้าสู่ระบบเกษตรผสมผสานนั้นมาจากความต้องการความมั่นคงในทางอาหารมาก่อน ส่วนเหตุผลอื่น ๆ เช่น การสร้างรายได้เสริมแก่ครอบครัว ความต้องการความหลากหลายในแปลงนาและเหตุผลอื่น ๆ เป็นเหตุผลรองลงไป

หลักการทำการเกษตรอินทรีย์ผสมผสานของกลุ่มเกษตรกรตัวอย่าง เรียงตามลำดับความสำคัญได้ดังนี้

1. จัดระบบการเกษตรที่ถือถือการผลิตแบบปลอดสารเคมีให้มากที่สุด

2. จัดระบบการผลิตที่สามารถพึ่งพาตนเองให้ได้มากที่สุดและใช้แปลงให้คุ้มค่าสามารถเพิ่มรายได้แก่ครอบครัวได้

3. เน้นการใช้วัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น ฟางข้าว ใบไม้ มูลสัตว์ และสมุนไพร
4. ปลูกพืชที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่
5. ปลูกพืชผักสวนครัวเป็นรายได้หลักและปลูกไม้ผลเป็นรายได้รอง

รูปแบบการทำการเกษตรอินทรีย์แบบผสมผสานของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 100 จะมีนาข้าว สัตว์น้ำ ไม้ผล ไม้ยืนต้นหรือป่า และพืชผักในฟาร์ม เป็นองค์ประกอบหลัก ส่วนร้อยละ 80 ระบุว่ามีสัตว์เลี้ยงต่างๆ ในฟาร์ม เช่น ไก่ หรือปศุสัตว์อื่น ๆ เป็นองค์ประกอบด้วย ที่เหลือร้อยละ 20 ไม่มีสัตว์เลี้ยง ในฟาร์ม ส่วนแหล่งที่มาของพันธุ์พืชและสัตว์ มาจากหลายแหล่ง บางส่วนได้รับมรดกจากพ่อแม่หรือญาติพี่น้อง ซื้อมาจากเอกชนและนำมาขยายพันธุ์เอง หรือได้มาจากหน่วยงานของรัฐซึ่งเป็นส่วนน้อย การได้รับมรดกและซื้อเองเป็นแหล่งหลัก ยกเว้นในกรณีของสัตว์น้ำ ที่เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 65 ระบุว่าไม่จำเป็นต้องซื้อเพราะมีอยู่ในระบบนิเวศหรือตามธรรมชาติอยู่แล้ว ถือเป็นสินทรัพย์ที่ไม่ต้องลงทุนเป็นต้นทุนแต่สามารถเพิ่มความมั่นคงทางอาหารและเพิ่มความหลากหลายในฟาร์มของเกษตรกรได้ เพราะผลผลิตในฟาร์มมีการบริโภคภายในครัวเรือนของเกษตรกรด้วย โดยร้อยละ 80-100 ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างระบุว่ามีการบริโภคผลผลิตทุกอย่างที่ผลิตได้ ส่วนที่เหลือจึงนำไปจำหน่าย ส่วนปริมาณการบริโภคผลผลิตแต่ละชนิดพบว่าแตกต่างกันตั้งแต่ 30 กก. ต่อปีถึง 500 กก. ต่อปี สำหรับสัตว์น้ำและผลไม้ซึ่งส่วนใหญ่เฉลี่ยอยู่ที่ 100 กก.ต่อปีต่อครัวเรือน ขณะที่ผักและเนื้อสัตว์อื่น ๆ (หมู เป็ด และไก่) มีการบริโภค อยู่ที่ประมาณ 10-180 กก. และ 30 กก. ต่อปี ตามลำดับ สัดส่วนในการจำหน่ายผลผลิตเหล่านี้เกษตรกรร้อยละ 20-35 ระบุว่ามีการจำหน่ายสัตว์น้ำ สัตว์เลี้ยง และพืชผัก และร้อยละ 80 ระบุว่ามีการจำหน่ายไม้ผลจากระบบเกษตรอินทรีย์ แต่สัดส่วนที่เหลือระบุว่าไม่มีการจำหน่ายผลผลิตจากฟาร์ม

โดยภาพรวม แนวทางการทำการเกษตรอินทรีย์แบบผสมผสานที่มีนาข้าวอินทรีย์เป็นองค์ประกอบนั้น จะเน้นเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ยกเว้นผลผลิตที่มีเป็นจำนวนมากเช่นผลไม้ จะมีการจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้แก่ครอบครัวค่อนข้างมาก ซึ่งมูลค่ารวมของการจำหน่ายไม้ผลแตกต่างกันไปสำหรับเกษตรกรแต่ละคน โดยร้อยละ 38 ระบุว่ามียาได้จากการขายผลไม้มากกว่า 50,000 บาทต่อปี ที่เหลือมียาได้จากการขายผลไม้ต่ำกว่า 50,000 บาทต่อปี ส่วนรายได้จากผลผลิตอื่น ๆ เช่น สัตว์เลี้ยง สัตว์น้ำ และพืชผักในฟาร์ม อยู่ที่ประมาณ 10,000 บาทต่อปี และเกษตรกรส่วนใหญ่จะไม่เน้นการผลิตเพื่อจำหน่ายในส่วน of สัตว์เลี้ยงต่าง ๆ จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่ารูปแบบของเกษตรผสมผสานโดยมีนาข้าวอินทรีย์เป็นองค์ประกอบนั้น รายได้จากการขายผลผลิตอื่น ๆ นอกเหนือจากข้าว ให้ผลตอบแทนในระดับที่น่าพอใจ และจะพบว่าเกษตรกรมีการ

บริโภคผลผลิตทุกอย่างที่ผลิตได้ภายในฟาร์มซึ่งจะช่วยลดค่าใช้จ่ายในด้านอาหารของครัวเรือนของเกษตรกรลงและมีความมั่นคงทางอาหารมากขึ้น

นอกจากนี้ การทำการผลิตหลาย ๆ อย่างในพื้นที่เดียวกันยังเกี่ยวเนื่องกันจากการใช้ผลผลิตหรือผลพลอยได้จากการผลิตอย่างหนึ่งเพื่อการผลิตอีกอย่างหนึ่งภายในฟาร์ม ซึ่งเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 45 ระบุว่ามีการใช้ประโยชน์ดังกล่าวในระดับที่มาก อีกร้อยละ 45 ระบุว่ามีการใช้แต่ในระดับที่น้อย และร้อยละ 10 ระบุว่าไม่มีการใช้เลย

7.2 การวิเคราะห์ถึงศักยภาพการผลิตอินทรีย์ที่มีอยู่ในฟาร์มนอกจากข้าวหอมมะลิมีอะไรบ้าง? (2-3 อย่างที่เด่นๆ ทางการผลิตและการตลาด) และจะทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจต่ออาชีพเกษตรกรรมหรือไม่ อย่างไร?

จากความเหมาะสมของพื้นที่และศักยภาพการผลิตของเขตพื้นที่วิจัยในจังหวัดศรีสะเกษพบว่า พืชเศรษฐกิจหลักที่สำคัญนอกเหนือจากข้าวหอมมะลิอินทรีย์คือ ไม้ผล (ร้อยละ 63) รองลงไปคือพืชผักสวนครัว (ร้อยละ 16) และทำปศุสัตว์ เช่นการเลี้ยงโค สุกร เป็นต้น (ร้อยละ 16) ที่น่าสนใจคือการเลี้ยงสัตว์น้ำมีน้อยมากทั้ง ๆ ที่เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างระบุว่ามีการเลี้ยงสัตว์น้ำในระบบเกษตรผสมผสานและยังใช้บริโภคในครัวเรือนด้วย แต่มาจากแหล่งธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ ยังไม่มีการลงทุนทางด้านนี้อย่างจริงจัง อย่างไรก็ตาม มีเกษตรกรในกลุ่มนี้บางรายจัดระบบฟาร์มแบบผสมผสานโดยมีการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเป็นกิจกรรมหลัก ส่วนการปลูกข้าวและไม้ผล เป็นกิจกรรมรองลงไป และสามารถสร้างรายได้เลี้ยงครอบครัวได้อย่างพอเพียง โดยผ่านรูปแบบการจัดการที่ใช้ต้นทุนต่ำ

ดังนั้นจะเห็นว่าศักยภาพของแต่ละฟาร์มอาจจะแตกต่างกันออกไปแล้วแต่ความเหมาะสมของพื้นที่เป็นหลัก แต่ที่น่าสังเกตคือเกษตรกรจะมีการเลี้ยงปศุสัตว์น้อย หรือเลี้ยงในจำนวนที่น้อยเท่าที่ตนเองสามารถดูแลและจัดการได้ และใช้ผลพลอยได้จากการเลี้ยงสัตว์ (มูลสัตว์) เพื่อใช้เป็นส่วนผสมในการทำปุ๋ยหมักชีวภาพหรือปุ๋ยอินทรีย์ แต่จะไม่มีการเลี้ยงปศุสัตว์เป็นรายได้เสริม มีเกษตรกรบางรายเลี้ยงจิ้งหรีดซึ่งใช้พื้นที่ในการเลี้ยงน้อย แต่ให้ผลตอบแทนที่ดีและตลาดมีความต้องการสูง ซึ่งกิจกรรมเสริมเหล่านี้เกษตรกรได้มาจากการได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานหรือผ่านการฝึกอบรมมาก่อน การมีรายได้เสริมจากกิจกรรมหลาย ๆ อย่างนี้เองช่วยให้เกษตรกรมีความมั่นใจกับอาชีพนี้มากขึ้น

7.3 การวิเคราะห์ถึงศักยภาพการเพิ่มการผลิตอินทรีย์ที่ยังไม่มีในฟาร์มนอกจากข้าวหอมมะลิมีอะไรบ้าง (2-3 อย่างที่เด่นๆ ทางการผลิตและการตลาด) และจะทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจต่ออาชีพเกษตรกรหรือไม่ อย่างไร

เนื่องจากฟาร์มของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมีความหลากหลายในด้านสถานที่ตั้ง ความเหมาะสม และปัจจัยการผลิตที่แตกต่างกัน ดังนั้นรูปแบบหรือโมเดลการเกษตรอินทรีย์ที่เหมาะสม โดยมีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นองค์ประกอบของแต่ละพื้นที่อาจจะแตกต่างกันออกไป จากการสังเกตของทีมนักวิจัยและจากความเห็นของตัวเกษตรกรเอง พบว่าหลายฟาร์มน่าจะมีศักยภาพในการเพิ่มการผลิต ที่เด่น ๆ เรียงตามลำดับดังนี้ การทำปุ๋ยสัตว์ การปลูกไม้ผลเพิ่มเติมเพื่อความหลากหลาย การเลี้ยงปลาและการปลูกผักสวนครัวภายในฟาร์ม

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ เกษตรกรรายหนึ่งนอกจากทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์แล้วยังทำสวนไม้ผลเป็นองค์ประกอบหลักและยังมีการเลี้ยงจิ้งหรีดเพื่อขายส่งตลาดเพื่อเป็นการเสริมรายได้ อีกทางหนึ่ง มีปุ๋ยสัตว์ในฟาร์มบ้างแต่เป็นการเลี้ยงเพื่อเกื้อกูลกิจกรรมอื่นภายในฟาร์ม และมีการเลี้ยงปลาในสระบ้างเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก เนื่องจากพื้นที่ไม่เหมาะสมสำหรับเลี้ยงปลาเพราะขาดน้ำในฤดูแล้งและไม่มีระบบชลประทานรองรับ ในขณะที่อีกฟาร์มหนึ่งพื้นที่มีความเหมาะสมกับการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เนื่องจากอยู่ในเขตน้ำซับจึงไม่ขาดแคลนน้ำตลอดปี ได้มีการปรับพื้นที่เป็นบ่อเลี้ยงปลา และแบ่งพื้นที่ไว้ทำนาบางส่วน ส่วนไม้ผลจะปลูกตามคันคูสระ พื้นที่นาจะใช้เลี้ยงปลาโดยอาศัยอาหารจากการเน่าสลายของตอซัง และสิ่งขับถ่ายจากปลารวมกับซากตอซังย่อยสลายเป็นปุ๋ยอินทรีย์เพิ่มในแปลงนาโดยไม่ต้องใส่ปุ๋ยอินทรีย์เพิ่มเติมแต่อย่างใด ทำให้ได้ผลผลิตข้าวที่สูง (สูงที่สุดในกลุ่มตัวอย่าง ประมาณ 700 กก. ต่อไร่) รายได้ของเกษตรกรรายนี้จึงมีได้ทั้งปี จากการขายปลา ไม้ผล ส่วนข้าวเป็นการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้นไม่มีการจำหน่าย และมีการทำนาปีเว้นปี เนื่องจากผลผลิตข้าวที่ได้จากที่นาสองไร่เศษ พอเพียงที่จะเลี้ยงครอบครัวได้ถึงสองปี

จากตัวอย่างทั้งสองจะเห็นว่าศักยภาพของแต่ละฟาร์มหรือพื้นที่จะค่อนข้างแตกต่างกันไป ดังนั้น โมเดลการผลิตที่เหมาะสมน่าจะขึ้นอยู่กับความพร้อมของพื้นที่และตัวเกษตรกรด้วย กิจกรรมที่กล่าวข้างต้น (ปุ๋ยสัตว์ ไม้ผล ประมง และผักสวนครัว) ล้วนมีศักยภาพที่จะเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตของแต่ละฟาร์มที่นอกเหนือจากข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และมีโอกาสทางการตลาดทุกอย่าง หัวใจสำคัญของความสำเร็จน่าจะอยู่ที่การจัดการฟาร์มที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับจำนวนแรงงานที่มีอยู่ในครัวเรือน

7.4 การวิเคราะห์ถึงศักยภาพการแปรรูปผลผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์หรือผลผลิตอินทรีย์ชนิดอื่นเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ (2-3 อย่างที่เด่นๆ ทางการผลิตและการตลาด)

จากการสัมภาษณ์พบว่ายังไม่มีเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทำการแปรรูปผลผลิตอินทรีย์ภายในฟาร์มเพื่อการจำหน่ายหรือบริโภคแต่อย่างใด มีเพียงรายเดียวที่มีการสีข้าวกล้องเพื่อการค้าภายในครัวเรือนโดยไม่มีการจำหน่าย การไม่มีการแปรรูปข้าวอินทรีย์ในพื้นที่อาจเนื่องมาจากการยังไม่มีกระแสรับอย่างจริงจังจากหน่วยงานต่าง ๆ หรือตัวเกษตรกรยังไม่เห็นถึงความจำเป็นที่ต้องแปรรูปเพราะยังขาดองค์ความรู้หรือตลาดรองรับผลิตภัณฑ์ เพราะจากการสังเกต เกษตรกรหลายราย

7.5 ผลสรุปที่ว่าผลผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์ในระบบเกษตรอินทรีย์สามารถเป็นอาชีพทางเลือกแก้ปัญหาความยากจนได้อย่างแท้จริงหรือไม่ อย่างไร?

จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มเกษตรกรที่ทำนาเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินิทรีย์เป็นพืชหลักจะเห็นว่า การผลิตข้าวหอมมะลินิทรีย์และมีการทำกิจกรรมอื่นในพื้นที่พร้อมกันไปด้วยน่าจะเป็นอาชีพทางเลือกในการที่จะแก้ปัญหาความยากจนได้ เนื่องจากว่ารายได้ในครัวเรือนของเกษตรกรกลุ่มนี้ไม่จำเป็นต้องพึ่งพารายได้จากการขายข้าวหอมมะลินิทรีย์เพียงอย่างเดียว แต่จะมาจากการขายผลผลิตอื่นภายในฟาร์มด้วย เมื่อเปรียบเทียบกับเกษตรกรกลุ่มอื่นแล้วรายได้จากการขายข้าวไม่แตกต่างกันมากนัก แต่รายได้รวมจากภาคการเกษตรของเกษตรกรกลุ่มนี้มีมากกว่า และที่สำคัญคือการมีอาหารหลากหลาย (นอกเหนือจากข้าว) สำหรับบริโภคภายในครัวเรือนน่าจะเป็นหัวใจสำคัญของการแก้ไขปัญหาความยากจนผ่านการลดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือนโดยเฉพาะค่าอาหารลง และลดการพึ่งพิงภายนอก เน้นการพึ่งตนเองมากขึ้น จะช่วยให้เกษตรกรสามารถช่วยเหลือตัวเองได้ ดังนั้นการทำนาข้าวในระบบเกษตรอินทรีย์นอกจากจะลดค่าใช้จ่ายในการผลิต (อย่างน้อยค่าใช้จ่ายที่เป็นเงินสด) ยังสามารถเพิ่มเงินออมทางอ้อมจากการลดค่าใช้จ่ายทางด้านอาหารของครัวเรือนเกษตรกรลง

อย่างไรก็ตาม การทำการเกษตรอินทรีย์ผสมผสานยังมีข้อจำกัดหลายด้านในมุมมองของเกษตรกรและผู้วิจัยเอง โดยเฉพาะในเรื่องของเงินทุนเริ่มต้นของการทำ ความเหมาะสมของพื้นที่ และ ความรู้ความสามารถในการจัดการฟาร์มอย่างมีประสิทธิภาพของเกษตรกร เป็นต้น ดังนั้นถึงจะมีศักยภาพสูงในการเป็นอาชีพเกษตรกรรมทางเลือกในการที่จะแก้ปัญหาความยากจน แต่ก็ยังมีอุปสรรคหลายอย่างที่ทางรัฐควรจะเข้ามาสนับสนุนอย่างจริงจัง ทั้งทางด้านองค์ความรู้และเงินลงทุนเบื้องต้น หรือการสนับสนุนด้านอื่น ๆ จึงจะช่วยให้เกษตรกรสามารถเลี้ยงตัวเองได้

บทที่ 8

การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ ต่อการเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจน

8.1 ผลการวิเคราะห์ถึงการรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังทางจิตใจอย่างไรในการทำเกษตรอินทรีย์

การรวมกลุ่มของเกษตรกรของกลุ่มตัวอย่างถือเป็นการสร้างพลังทางจิตใจที่สำคัญประการหนึ่งต่อการที่จะขับเคลื่อนกระบวนการปรับเปลี่ยนเข้าสู่การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ โดยจะเห็นได้จากการที่เกษตรกรในกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ และกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน ร้อยละ 95 90 และ 65 ตามลำดับ เป็นสมาชิกของกลุ่มในหมู่บ้านของตนเอง เกษตรกรหลายคนมีตำแหน่งเป็นประธานกลุ่มหรือเป็นคณะกรรมการกลุ่ม และร้อยละ 67-69 ของเกษตรกรเหล่านี้ระบุว่าการมีกลุ่มจะช่วยเป็นกำลังใจซึ่งกันและกันอยู่ในระดับมาก ที่เหลือมีความเห็นว่ากลุ่มช่วยเป็นกำลังใจให้ในระดับน้อยถึงปานกลางแต่กลุ่มยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างพลังทางจิตใจให้ทำเกษตรอินทรีย์ต่อไป ยังมีเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างอีกบางส่วนที่ยังไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มเนื่องจากยังไม่มีกลุ่มในหมู่บ้านหรืออยู่ระหว่างการจัดตั้งกลุ่ม ส่วนเกษตรกรในกลุ่มทำนาข้าวหอมมะลิเคมียังไม่มีการจัดตั้งกลุ่มแต่อย่างใด

จากความเห็นของเกษตรกรจะเห็นว่าการมีกลุ่มจะดีกว่าการไม่มีกลุ่ม เนื่องจากกลุ่มจะมีส่วนช่วยในการสร้างพลังทางจิตใจในการที่จะทำให้การทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ประสบความสำเร็จ และมีผลต่อการผลักดันการขยายผลของการทำเกษตรอินทรีย์ จากการที่เกษตรกรส่วนใหญ่มีความคุ้นเคยกับการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์มาเป็นเวลายาวนานก่อนเปลี่ยนมาเป็นการปลูกข้าวอินทรีย์ บางรายทำมานานถึง 40 ปี ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้ขาดความมั่นใจอยู่มากในระยะเริ่มแรกของการปรับเปลี่ยน แต่การมีเพื่อนร่วมแนวทางการผลิตแบบเดียวกัน มีความสนใจร่วมกัน และมีการแลกเปลี่ยนความรู้และเทคโนโลยีซึ่งกันและกันภายในกลุ่ม จะช่วยให้มีความมั่นใจมากขึ้น

ผู้นำกลุ่มถือเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ภายในกลุ่มขึ้น และยังเป็นผู้ให้ข้อมูลหรือถ่ายทอด หลักการและแนวคิดในการทำนาข้าวอินทรีย์ต่อสมาชิกภายในกลุ่ม รวมไปถึงแนวทางการดำเนินกิจกรรมที่สำคัญสำหรับการทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ยกตัวอย่างเช่น กรณีของกลุ่มเกษตรกรโนนคำดี้อ อำเภอบึงฉลือชัย มีการรวมกลุ่มทำปุ๋ยซึ่งเป็นขั้นตอนเริ่มแรกของกระบวนการจัดตั้งกลุ่มและมีการระดมทุนเพื่อดำเนินงานกันเองภายในกลุ่มก่อนที่จะขอการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานต่าง ๆ เช่น อบต. หรือ รกส. เป็นต้น แล้วจึง

ค่อยพัฒนาเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งขึ้น การให้กำลังใจซึ่งกันและกันภายในกลุ่มนอกเหนือจากการแลกเปลี่ยนข้อมูล หรือความรู้ด้านเทคนิคยังถือเป็นหัวใจสำคัญของการดำเนินงานของกลุ่มด้วย เพราะการทำการเกษตรอินทรีย์ยังไม่มีรูปแบบที่เหมาะสมหรือดีที่สุด ดังนั้นการแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันบ่อย ๆ ถือเป็นสิ่งจำเป็น และกลุ่มในพื้นที่วิจัยจะมีการจัดการประชุมแลกเปลี่ยนกันอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้สมาชิกทุกคนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยน หรือช่วยกันแก้ปัญหาให้แก่สมาชิกภายในกลุ่มในกรณีที่มีปัญหาในการผลิต นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดความรู้ใหม่ ๆ ให้แก่สมาชิกในกลุ่มด้วย

8.2 ผลการวิเคราะห์ถึงการรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังด้านการควบคุมการผลิตอย่างไรในการทำเกษตรอินทรีย์

เนื่องจากการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในพื้นที่ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง ยังไม่มีการตรวจรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์ที่เป็นทางการ ดังนั้นการควบคุมคุณภาพการผลิตส่วนใหญ่จะผ่านระบบกลุ่มโดยยึดหลักความซื่อสัตย์ของสมาชิกในกลุ่ม หรือเครือข่ายญาติธรรมในกรณีของศรีสะเกษ เป็นแนวทางในการปฏิบัติ บทบาทของกลุ่มในส่วนนี้ตามความเห็นของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างพบว่าร้อยละ 69-95 ของกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ทั้งสามกลุ่มเห็นว่ากลุ่มมีบทบาทในการกระตุ้นหรือส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์โดยผ่านวิธีการแลกเปลี่ยนความรู้ทางด้านเทคนิคในการผลิต (ร้อยละ 84-92) เป็นวิธีการหลัก นอกจากนี้ยังมี การรวมกลุ่มทำปุ๋ย การพัฒนาแปลงตัวอย่าง และการอบรมดูงาน เป็นต้น

ส่วนการควบคุมคุณภาพนั้นเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 69-95 เห็นว่าการที่มีกลุ่มถือเป็นเครือข่ายในการควบคุมการทำนาข้าวอินทรีย์ให้มีคุณภาพโดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ คือ การมีกรรมการติดตาม ควบคุม และแนะนำการทำเกษตรอินทรีย์แก่สมาชิก การใช้วัฒนธรรมชุมชนในการตรวจสอบดูแล และการพัฒนาแปลงตัวอย่างภายในกลุ่มและการเยี่ยมแปลงเกษตรกร เป็นต้น

วิธีการดังกล่าวข้างต้นเหล่านี้เป็นวิธีการที่กลุ่มได้มีข้อตกลงร่วมกันและสร้างเป็นมาตรฐานขึ้นมาภายในกลุ่มเพื่อที่จะใช้เป็นพลังในการควบคุมคุณภาพการผลิตข้าวอินทรีย์ของกลุ่มให้เป็นที่ยอมรับได้ อย่างไรก็ตาม การควบคุมคุณภาพข้าวอินทรีย์เหล่านี้ยังไม่ได้อิงมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์ที่เป็นทางการ ดังนั้นโอกาสที่จะมีการพัฒนาการผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อเข้าสู่มาตรฐานที่เป็นสากลของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างยังมีอีกมาก

ส่วนในกรณีการป้องกันการปนเปื้อนจากแปลงนาข้างเคียงนั้น เกษตรกรมีวิธีการแก้ปัญหาหลายรูปแบบ ซึ่งสามารถแยกออกได้เป็นสองกรณีคือ การร่วมกันทำการผลิตแปลงใหญ่ และการไม่ได้ร่วมกันผลิตเป็นแปลงใหญ่หรือต่างคนต่างทำ ดูแลจัดการในส่วนของตัวเอง อาจจะมีการทำคันนาให้ใหญ่ขึ้น หรือจัดทำทางรับน้ำและร่องระบายน้ำในแปลงนา หรือบางรายยังไม่มี การป้องกันใด ๆ ส่วนกรณีที่ร่วมกันผลิตเป็นแปลงใหญ่ จะมีความพยายามในการแนะนำหรือชักชวนให้แปลงข้างเคียงหันมาทำข้าวอินทรีย์เหมือนกัน การทำแปลงสาธิตการทำนาข้าวอินทรีย์ หรือการรณรงค์ขยายจำนวนสมาชิกโดยเน้นที่เพื่อนบ้านหรือแปลงติดกันหันมาทำนาข้าวอินทรีย์มากขึ้น วิธีต่าง ๆ เหล่านี้ถือเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า และอาศัยกลุ่มหรือพยายามสร้างกลุ่มหรือขยายกลุ่มให้มากขึ้นเพื่อให้สามารถควบคุมการผลิตข้าวอินทรีย์ให้ประสบความสำเร็จ

8.3 ผลการวิเคราะห์ถึงการรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังการเรียนรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์

ดังได้อธิบายในข้อ 8.1 และ 8.2 ว่าการมีกลุ่มมีความจำเป็นและเป็นพลังในการเรียนรู้การทำเกษตรอินทรีย์ของสมาชิกได้เป็นอย่างดี โดยเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ทำนาข้าวอินทรีย์ทั้งสามกลุ่มร้อยละ 100 ระบุว่ากลุ่มมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในกลุ่ม และร้อยละ 77-95 ระบุว่าได้ความรู้จากการรวมกลุ่มมาก โดยความรู้ที่ได้เรียงตามลำดับดังนี้ คือ 1) ความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์และการพึ่งตนเอง 2) ความรู้เกี่ยวกับการจัดการแปลงเกษตรและการปลูกพืช 3) ความรู้เกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์และการบริหารจัดการกลุ่ม และ 4) ความรู้เรื่องเกษตรทฤษฎีใหม่ สำหรับกลุ่มทำนาข้าวอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน ผู้นำและสมาชิกกลุ่มจะมีการประชุมกันเป็นประจำในการที่จะแลกเปลี่ยนความรู้ใหม่ ๆ ในการทำเกษตรอินทรีย์เพื่อสร้างความมั่นใจให้แก่สมาชิก จากการสัมภาษณ์พูดคุยกับเกษตรกรพบว่าเกษตรกรทุกรายเห็นว่าจำเป็นต้องมีกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์อย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะในช่วงแรกของการเริ่มต้นการทำนาข้าวอินทรีย์ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้เหล่านี้จะต่อยอดมาจากการที่เกษตรกรได้มีโอกาสไปฝึกอบรมหรือดูงานด้านการทำเกษตรอินทรีย์มาก่อน (ด้วยทุนส่วนตัวหรือจากการส่งเสริมของหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชน) แล้วจึงมีการทดลองปลูก หรือทำการทดลองเบื้องต้นในแปลงของตัวเอง แล้วนำผลที่ได้มาทำการแลกเปลี่ยนกันภายในกลุ่มผ่านการประชุมที่จัดขึ้น การเรียนรู้ที่ได้จากกระบวนการกลุ่มอาจจะได้รับการยอมรับหรือมีการนำไปทดลองต่อก่อนที่จะนำไปใช้

นอกจากนี้การรวมกลุ่มยังเป็นพลังในการขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกมากขึ้น (ร้อยละ 100) ผ่านการฝึกอบรม ดูงานต่าง ๆ ด้านเกษตรอินทรีย์และการพึ่งตนเอง หรือการทดลองทำเกษตรอินทรีย์ในแปลงของตัวเอง การได้รับความรู้ทางด้านเทคนิคการผลิตต่าง ๆ เช่น เทคนิคการจัดการพืชและไม้ผล การทำปุ๋ยหมัก และกิจกรรมของโรงเรียนชาวนาจาก ธกส. เป็นต้น

8.4 ผลการวิเคราะห์ถึงการรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังด้านความมั่นคงทางอาหารอย่างไรในการทำเกษตรอินทรีย์

เนื่องจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างเป็นการรวมกลุ่มเพื่อการผลิตจึงไม่มีการแลกเปลี่ยนอาหารหรือผลผลิตหรือปัจจัยการผลิตระหว่างสมาชิกในกลุ่ม จะเป็นการพึ่งพาตนเองในครอบครัวเป็นหลัก ดังนั้นการสร้างความมั่นคงทางอาหารจะเป็นผลพลอยได้ทางอ้อมจากการรวมกลุ่มมากกว่า กล่าวคือกลุ่มจะเป็นพลังทางด้านจิตใจและเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์โดยมีสมาชิกเป็นผู้เรียนรู้และถ่ายทอดไปพร้อม ๆ กัน และผลผลิตอินทรีย์ที่ได้ถือเป็นผลพลอยได้จากการรวมตัวกันของสมาชิกนั่นเอง

8.5 ผลการวิเคราะห์ถึงการรวมกลุ่มเป็นการสร้างพลังด้านการต่อรองทางเศรษฐกิจอย่างไรในการทำเกษตรอินทรีย์

การรวมตัวกันของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างในพื้นที่วิจัยของจังหวัดศรีสะเกษยังเป็นการรวมตัวกันที่ยังไม่เข้มแข็งมากนัก เกษตรกรบางกลุ่มยังอยู่ในระยะเริ่มต้นของการรวมตัว และลักษณะของการรวมตัวไม่ได้มีวัตถุประสงค์ในทางธุรกิจหรือเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่เป็นการรวมตัวกันทางการผลิตมากกว่า หรือเป็นการรวมตัวสืบเนื่องมาจากความสนใจในวิถีชีวิตเฉพาะของกลุ่ม ดังนั้นด้วยลักษณะการรวมตัวเหล่านี้ทำให้อำนาจในการต่อรองของแต่ละกลุ่มยังไม่มี หรือกลุ่มอาจจะไม่สนใจที่จะสร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจใด ๆ แต่จะเน้นที่ความพึงพอใจในวิถีชีวิตที่เป็นอยู่คือพยายามพึ่งพาตนเองให้ได้มากที่สุดโดยไม่ต้องพึ่งพิงจากภายนอกมากนัก การต่อรองตามความเห็นของเกษตรกร (ร้อยละ 79-89) จะเป็นการต่อรองขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกมากกว่าการต่อรองทางด้านเศรษฐกิจ หรือเป็นการต่อรองเพื่อการซื้อปัจจัยการผลิตร่วมกันหรือการได้รับเงินอุดหนุนเบี้ยต่ำแต่กิจกรรมในลักษณะนี้ภายในกลุ่มยังมีน้อย อย่างไรก็ตามความเห็นของเกษตรกรบางส่วน (ร้อยละ 37-57) มีความมั่นใจว่าการรวมกลุ่มสามารถดึงดูดพ่อค้าแม่ค้าให้เข้ามาซื้อผลผลิตหรือสนใจมารับซื้อผลผลิตในหมู่บ้านได้

8.6 ผลสรุปที่ว่า การรวมกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เป็นส่วนสำคัญหรือไม่ สำคัญอย่างไร ต่อการเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจน

จากข้อมูลทั้งหมดจะเห็นได้ว่าการรวมกลุ่มของเกษตรกรเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งในการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ โดยเฉพาะในระยะเริ่มต้นของการผลิตหรือระยะปรับเปลี่ยนจากการผลิตแบบเคมีที่เกษตรกรทุกรายคุ้นเคยมาเป็นเวลายาวนาน โดยกลุ่มจะเป็นแหล่งของพลังทางจิตใจเพื่อสร้าง

ความเชื่อมั่นในการทำการเกษตรแบบอินทรีย์และสร้างความมั่นใจในการปรับการผลิตให้เข้าสู่ระบบอินทรีย์อย่างเต็มตัว สมาชิกกลุ่มโดยเฉพาะผู้นำกลุ่มจะทำหน้าที่เหมือนพี่เลี้ยงหรือเป็นผู้ที่กล้าเสี่ยงกล้าทดลอง แล้วยนำความรู้ที่ได้มาแลกเปลี่ยนกัน นอกจากนี้การรวมกลุ่มยังช่วยให้การรับบริการสนับสนุน เช่น การฝึกอบรม ฐานต่าง ๆ จากหน่วยงานภายนอกได้ง่ายขึ้น

กล่าวโดยสรุปคือการรวมกลุ่มเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่จะนำไปสู่การผลิตข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์ซึ่งจะนำไปสู่การลดต้นทุนการผลิตและความเป็นอาชีพทางเลือกที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาหรืออย่างน้อยลดหรือบรรเทาปัญหาความยากจนของเกษตรกรลงได้ โดยผ่านการสร้างพลังทางด้านจิตใจและเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ในการประกอบอาชีพของเกษตรกร

บทที่ 9

การขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์เพื่อเป็นอาชีพ ทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจน

9.1 กลยุทธ์และวิธีการการขยายการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรทั่วไป

เกษตรกรที่ทำการปลูกข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์ทั้งสามกลุ่มเห็นว่ากลยุทธ์และวิธีการที่จะขยายผลการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ไปสู่เกษตรกรทั่วไปให้หันมาสนใจทำการผลิตข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์ได้นั้นจำเป็นต้องมีกิจกรรมต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ 1) มีการพัฒนาแปลงตัวอย่างให้เห็นเป็นรูปธรรม 2) มีการชักชวน พุดคุย แลกเปลี่ยน และแนะนำให้เกษตรกรรายอื่นมาทำด้วยตัวเอง และ 3) มีการพาไปศึกษาดูงานและรวมกลุ่มทำเกษตรอินทรีย์ให้เข้มแข็งแล้วค่อยขยายผลไปสู่หมู่บ้านข้างเคียง

ส่วนบทบาทของรัฐหรือหน่วยงานของรัฐในการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรทั่วไปหันมาสนใจผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ตามความเห็นของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้งสี่กลุ่ม (กลุ่มทำนาเคมี กลุ่มทำนาอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน กลุ่มทำนาอินทรีย์ และกลุ่มทำนาอินทรีย์ในระบบเกษตรผสมผสาน) โดยสรุปมีดังนี้

สิ่งที่รัฐควรสนับสนุนเรียงตามลำดับแรงจูงใจจากมากไปหาน้อย คือ

1. สนับสนุนให้มีแหล่งรับซื้อผลผลิตอินทรีย์ในราคาพิเศษในพื้นที่
- 2 สนับสนุนในเรื่องราคาผลผลิตเกษตรอินทรีย์โดยเฉพาะในระยะปรับเปลี่ยน
3. สนับสนุนให้มีแหล่งเงินกู้ระยะยาวดอกเบี้ยต่ำเพื่อลงทุนสร้างแหล่งน้ำภายในฟาร์มแก่

เกษตรกร

4. สนับสนุนเครื่องมือ อุปกรณ์และปัจจัยในการผลิตข้าวอินทรีย์
5. สนับสนุนเงินกู้ระยะยาวดอกเบี้ยต่ำเพื่อการเลี้ยงปศุสัตว์ โดยเฉพาะ โค-กระบือ
6. สนับสนุนเงินกู้ระยะยาวดอกเบี้ยต่ำเพื่อการลงทุนปรับที่นาให้เหมาะสมกับการทำเกษตรอินทรีย์
7. สนับสนุนค่าตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในระยะแรกของการผลิต

การสนับสนุนดังกล่าวข้างต้น เป็นสิ่งที่เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ (มากกว่าร้อยละ 70 ขึ้นไป) เห็นว่าควรจัดให้มี อย่างไรก็ตามยังมีเกษตรกรอีกบางส่วนเห็นว่ารัฐไม่ควรสนับสนุนในบางเรื่อง โดยเฉพาะการสนับสนุนเงินกู้ระยะยาวดอกเบี้ยต่ำเพื่อการลงด้านต่าง ๆ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากว่ากลุ่มตัวอย่างไม่เห็นความจำเป็นต้องใช้เงินกู้ หรืออาจจะมีเงินเก็บสะสมเพียงพอที่จะลงทุนเองได้ แต่ส่วนใหญ่ยังเห็นความจำเป็นที่ต้องมีเงินมาลงทุนเบื้องต้นก่อน

9.2 ปัจจัยและเงื่อนไขที่จะนำสู่ความสำเร็จในการขยายสู่เกษตรกรทั่วไป

การที่จะขยายผลการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบอินทรีย์ไปสู่เกษตรกรทั่วไปได้นั้นจำเป็นที่จะต้องมีการปัจจัยและเงื่อนไขที่จะทำให้เกษตรกรหันมาสนใจเกษตรอินทรีย์ก่อน ตามความเห็นของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์ทั้งสามกลุ่มระบุว่าสาเหตุที่เกษตรกรทั่วไปไม่สนใจที่จะปรับเปลี่ยนจากการผลิตข้าวหอมมะลิเคมีมาสู่การผลิตในระบบอินทรีย์มีดังนี้ 1) ชอบความสะดวกสบาย 2) ไม่กล้าตัดสินใจเพราะกลัวไม่ได้ผลผลิต 3) ขุ่นเคืองกับการใช้สารเคมีมานาน และยังไม่เห็นโทษของสารเคมี 4) ขาดความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์และยังไม่เห็นตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จ และ 5) ไม่มีความพร้อมในเรื่องเงินทุนและแรงงาน ดังนั้นการรณรงค์เพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเหล่านี้ของเกษตรกรถือเป็นสิ่งจำเป็นที่จะนำไปสู่การขยายผลการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ได้

นอกจากการสนับสนุนข้างต้นตามข้อ 9.1 แล้ว ปัจจัยและเงื่อนไขทางด้านตลาดก็มีความสำคัญโดยเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 95-100 ต้องการที่จะให้มีตลาดเฉพาะสำหรับผลผลิตเกษตรอินทรีย์ในระดับอำเภอหรือจังหวัดขึ้น และร้อยละ 90-95 เห็นว่าการมีตลาดดังกล่าวจะเป็นแรงจูงใจอีกอันหนึ่งที่จะทำให้เกษตรกรทั่วไปหันมาสนใจทำเกษตรอินทรีย์มากขึ้น ส่วนวิธีการสร้างตลาดนั้นเห็นว่าการมีการรวมกลุ่มให้เข้มแข็งและมีการประสานงานกับภาครัฐและองค์กรเอกชนต่าง ๆ ควรมีการสนับสนุนทั้งงบประมาณและความรู้ ในการจัดตั้ง และควรมีการส่งเสริมตลาดดังกล่าวอย่างต่อเนื่องจริงจัง รวมถึงการรณรงค์และประชาสัมพันธ์ให้คนทั่วไปหันมาสนใจบริโภคผลผลิตอินทรีย์ให้มากขึ้น โดยการรณรงค์ควรเน้นเรื่องคุณค่าของผลผลิตอินทรีย์ต่อสุขภาพและต่อสิ่งแวดล้อม น่าจะมีผลต่อทั้งผู้บริโภค และเกษตรกรทั่วไปให้หันมาบริโภคหรือผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์มากขึ้น

บทที่ 10

สรุปและข้อเสนอ

10.1 สรุปตอบโจทย์วิจัย

ถ้าพิจารณาถึงความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในด้านเศรษฐกิจ ด้านกายภาพชีวภาพ และด้านสังคมและวัฒนธรรม ข้อมูลที่ได้ทั้งหมดบ่งชี้ค่อนข้างชัดเจนว่าการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์นั้นมีความเป็นไปได้ค่อนข้างสูงในการที่จะเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ปัญหาหรือลดปัญหาความยากจนได้

1. ในด้านความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ การทำนาข้าวอินทรีย์มีแนวโน้มดีกว่าข้าวเคมี เนื่องจากผลผลิตต่อไร่ที่ได้สูงกว่าข้าวเคมี ขณะที่ต้นทุนในการผลิต โดยเฉพาะต้นทุนที่เป็นตัวเงินต่ำกว่าค่อนข้างชัดเจน และราคาที่ขายได้โดยเฉลี่ยสูงกว่าข้าวเคมี ซึ่งส่งผลต่อรายได้ของเกษตรกรที่ทำนาอินทรีย์ทั้งสามกลุ่มสูงกว่า และปริมาณเงินออมที่สูงกว่าในขณะนี้สัดส่วนหนี้สินต่อเงินออมต่ำกว่าอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งเป็นไปได้อย่างสูงว่า เกษตรกรที่หันมาทำนาแบบอินทรีย์จะมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตตัวเองเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ จึงใส่ใจในเรื่องของเศรษฐกิจในครอบครัวมากขึ้น ดังนั้นสามารถกล่าวได้ว่าการที่การผลิตข้าวอินทรีย์จะเป็นอาชีพทางเลือกได้นั้น นอกจากจะให้ผลตอบแทนในเรื่องรายได้ที่สูงขึ้นแล้ว ยังทำให้เกษตรกรให้ความสนใจเรื่องของเงินออมมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลโดยตรงต่อการแก้ปัญหาความยากจนของตัวเกษตรกรเอง นอกจากนี้ถ้าเปรียบเทียบเส้นแบ่งความยากจนโดยยึดรายได้ 1,040 บาทต่อเดือนเป็นเกณฑ์จะพบว่าเกษตรกรที่ทำนาข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีจำนวนคนที่อยู่เหนือเส้นความยากจนถึงร้อยละ 50 ขณะที่ข้าวเคมีอยู่ที่ร้อยละ 15 จากข้อมูลเหล่านี้พอจะสรุปได้ว่าการผลิตข้าวอินทรีย์สามารถที่จะเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขหรือลดปัญหาความยากจนได้

2. ความเป็นไปได้ทางด้านกายภาพและชีวภาพ ถึงแม้การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์จะมีขั้นตอนหรือกระบวนการที่เพิ่มขึ้นมา แต่มีผลบวกต่อสภาพกายภาพและชีวภาพหลายอย่างทั้งในเรื่องของผลผลิตและคุณภาพของผลผลิตที่ดีกว่า และความเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะโครงสร้างของดินที่ดีขึ้นหลังจากเปลี่ยนมาทำนาแบบอินทรีย์ และความหลากหลายทางชีวภาพในแปลงมีมากขึ้น อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อจำกัดในเรื่องของการตรวจรับรองมาตรฐาน การปนเปื้อนในแปลงนา และปัจจัยการผลิต (ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ) ที่ต้องมีพอเพียงในพื้นที่ ซึ่งข้อจำกัดเหล่านี้ถือเป็น

ปัญหาที่แก้ไขได้ โดยสรุปความเป็นไปได้ทางกายภาพชีวภาพของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นไปได้อย่างสูงที่จะเป็นอาชีพทางเลือกของเกษตรกร

3. ความเป็นไปได้ทางสังคมและวัฒนธรรม เกษตรกรที่ปรับเปลี่ยนการผลิตจากข้าวหอมมะลิเดิมมาสู่ระบบอินทรีย์นั้นไม่ค่อยมีปัญหาในการปรับเปลี่ยนหรือในการตัดสินใจ โดยมีสมาชิกในครอบครัวมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และส่วนใหญ่จะเป็นการตัดสินใจเพียงครั้งเดียวและเป็นการตัดสินใจที่ยั่งยืนไม่เปลี่ยนกลับไปกลับมาโดยไม่มี ความขัดแย้งเกิดขึ้น วิถีชีวิตของเกษตรกรเปลี่ยนไปบ้างเล็กน้อยจากการที่ต้องมีกิจกรรมในแปลงนามากขึ้น แต่เกษตรกรก็มีความพึงพอใจกับผลลัพธ์ที่ได้ เพราะเกษตรกรส่วนใหญ่จะมีลักษณะพิเศษคือขยันและตั้งใจจริง ชอบทดลองและเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ อย่างไรก็ตามการที่จะทำให้การทำนาข้าวอินทรีย์ประสบความสำเร็จได้นั้น ต้องอาศัยการรวมกลุ่มของเกษตรกรในพื้นที่เดียวกัน กลุ่มเป็นทั้งแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเป็นแหล่งสร้างพลังทางจิตใจให้แก่เกษตรกรเป็นอย่างดี ส่วนข้อจำกัดในเรื่องจำนวนแรงงานภาคการเกษตรของแต่ละครัวเรือนของเกษตรกรที่มีน้อยลงเนื่องจากการอพยพแรงงานเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมของบุตรหลานที่ได้รับการศึกษาสูงขึ้น และมีแนวโน้มว่าการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมของประเทศจะสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องและจะส่งผลกระทบต่อแรงงานในภาคเกษตรโดยตรง แนวโน้มปัญหาเหล่านี้ดูเหมือนจะไม่มีผลต่อการทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์ของเกษตรกร เนื่องจากเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีการใช้แรงงานในการทำนาข้าวอินทรีย์ไม่แตกต่างไปจากการทำนาข้าวเดิม กิจกรรมหลาย ๆ อย่างที่เพิ่มขึ้นมา เช่น การไถกลบตอซัง การเตรียมปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพและการให้ปุ๋ยหมักชีวภาพ เป็นต้น ไม่จำเป็นต้องอาศัยแรงงานที่มาก อาจจะเพิ่มเวลาในการทำกิจกรรมในแปลงนามากขึ้นกว่าแปลงนาเดิมบ้าง แต่เกษตรกรเหล่านี้จะไม่มีปัญหาในเรื่องแรงงาน เพราะเกษตรกรส่วนใหญ่จะมีการใช้เครื่องจักรช่วยในการทำนาหรือมีการจ้างแรงงานมากขึ้น ซึ่งก็ไม่แตกต่างจากการทำนาข้าวเดิมในปัจจุบัน โดยสรุปในแง่ของสังคมและวัฒนธรรมของครัวเรือน การทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์มีความเป็นไปได้ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกของเกษตรกร

4. เงื่อนไขและปัจจัยสำคัญที่จะทำให้มีการปรับเปลี่ยนจากข้าวหอมมะลิแบบทั่วไปมาสู่การผลิตแบบอินทรีย์ น่าจะเริ่มจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความรู้ เนื่องจากกระบวนการปรับเปลี่ยนจะเริ่มจากการชักชวนแนะนำของผู้นำกลุ่มที่ได้รับการฝึกอบรม ให้สมาชิกภายในกลุ่มหันมาสนใจการเกษตรอินทรีย์ โดยผ่านการสนับสนุนของหน่วยงานรัฐหรือองค์กรเอกชน สิ่งที่เกษตรกรส่วนใหญ่ให้ความสนใจคือการได้ราคาพรีเมียมสำหรับข้าวอินทรีย์ หรือการมีตลาดเฉพาะของข้าวอินทรีย์เพื่อเป็นแรงจูงใจในการปรับเปลี่ยน ส่วนการสนับสนุนอื่น ๆ มีความสำคัญรอง ๆ ลงไป

5. ปัจจัยและเงื่อนไขการปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน นั้นมีหลายประการดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในเนื้อหา เหตุผลหลักที่เกษตรกรมีการปรับเปลี่ยนจากการทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์อย่างเดียวเข้าสู่การผลิตที่หลากหลายในรูปแบบเกษตรผสมผสานนั้นมาจากความต้องการมีผลผลิตที่ปลอดภัยเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ส่วนเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจเป็นเรื่องรองลงไป ความต้องการที่จะจัดระบบการผลิตภายในฟาร์มของตัวเองให้สามารถเกื้อกูลกันได้เป็นหลักการสำคัญที่เกษตรกรยึดเป็นแนวทางในการทำการผลิต กล่าวโดยสรุปแล้วความต้องการความมั่นคงทางอาหารของครอบครัวจัดว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกษตรกรมีการปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบเกษตรผสมผสาน จะเห็นได้จากมีการบริโภคผลผลิตทุกชนิดที่ได้จากฟาร์ม และการสร้างรายได้เสริมยังถือเป็นผลพลอยได้มากกว่า อย่างไรก็ตามข้อจำกัดในเรื่องของความเหมาะสมของพื้นที่โดยเฉพาะแหล่งน้ำ เงินลงทุนเบื้องต้น และองค์ความรู้ ยังเป็นปัญหาสำคัญในการขยายผลการผลิตเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลัก แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นการเกษตรในระบบนี้น่าจะเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดที่จะช่วยในการลดปัญหาความยากจน เนื่องจากเป็นกิจกรรมการเกษตรที่มีรายได้สูงสุดเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มที่เหลือ ดังนั้นการได้รับการสนับสนุนที่ดินจะช่วยให้เกษตรกรสามารถช่วยเหลือตัวเองได้และนำไปสู่แนวทางการเป็นอาชีพทางเลือกที่จะช่วยแก้ปัญหาความยากจนที่ยั่งยืน

10.2 ข้อเสนอระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ

จากข้อมูลการศึกษาทั้งหมดพอจะสรุปข้อเสนอแนะระดับนโยบายและระดับปฏิบัติได้ดังนี้

10.2.1 ควรมีการสนับสนุนในเรื่องของตลาดและการขยายตลาดข้าวหอมมะลินทรีย์ในระดับต่าง ๆ เพื่อให้มากขึ้นให้สามารถเข้าถึงผู้บริโภคได้ทั่วถึง

10.2.2 ควรมีหน่วยงานเพื่อการตรวจรับรองมาตรฐานในพื้นที่หรือระดับจังหวัด

10.2.3 ควรมีการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์อย่างต่อเนื่องโดยเริ่มพัฒนาจากการปฏิบัติของเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์ที่ประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่งเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้สูงขึ้น

10.2.4 ควรมีการประกันราคาข้าวหอมมะลินทรีย์ในระดับที่จูงใจแก่เกษตรกรเพื่อหันมาผลิตข้าวอินทรีย์ให้มากขึ้น

10.2.5 ควรมีการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับข้าวหอมมะลินทรีย์ให้ผู้บริโภคเข้าใจและหันมาบริโภคให้มากขึ้น

10.2.6 ควรมีการสนับสนุนด้านเงินทุนในการลงทุนเบื้องต้น และควรมีให้มีการรวมกลุ่มเพื่อการผลิตของเกษตรกรให้มากขึ้น

10.2.7 จังหวัดน่าจะมีความร่วมมือกับโรงสีหรือตัวแทนผู้ส่งออกข้าวเพื่อผลักดันให้มีการขยายตลาดให้มากขึ้น

ข้อเสนอแนะดังกล่าวข้างต้นครอบคลุมหัวใจหลักของการทำนาข้าวหอมมะลินทรีย์ กล่าวคือ เรื่องของการตรวจรับรองมาตรฐาน การประกันราคา การหาตลาดสำหรับข้าวหอมมะลินทรีย์ และเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสม เนื่องจากที่ผ่านมาจากการสัมภาษณ์เกษตรกรจะพบว่าการสนับสนุนจากทางราชการหรือหน่วยงานของรัฐยังมีน้อยมาก กลุ่มที่ผลิตข้าวอินทรีย์ส่วนใหญ่จะเริ่มต้นกันเองและมีการชักชวนกันมาจัดตั้งเป็นกลุ่มเพื่อการผลิต และส่วนใหญ่ไม่ได้คิดเรื่องของการตลาดหรือทางด้านเศรษฐกิจ แต่จะเน้นเรื่องของการลดต้นทุนการผลิตและเพิ่มการพึ่งพาปัจจัยการผลิตที่หาได้ในท้องถิ่นให้มากขึ้น ดังนั้นการที่จะขยายการผลิตข้าวอินทรีย์ให้เป็นรูปธรรม หน่วยงานราชการน่าจะเข้าไปสนับสนุนในเรื่องดังกล่าวข้างต้นให้จริงจัง และควรมีการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องเพื่อขยายทั้งการผลิตและการบริโภคข้าวหอมมะลินทรีย์ให้มากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

กรมวิชาการเกษตร, 2546. เกษตรอินทรีย์.

http://www.doa.go.th/learning/organic/crop_product.html

คณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2538. แนวคิดและทิศทางการพัฒนาประเทศไทยในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8. เอกสารประกอบการสัมมนาระดับชาติ 3 – 4 มีนาคม โรงแรมแอมบาสเดอร์ซีดี จอมเทียน ชลบุรี.

นันทิยา หุตานุวัตร และ ณรงค์ หุตานุวัตร, 2544. บทพิสูจน์ภูมิปัญญา ชวนาแห่งกุดชุม. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.

นันทิยา หุตานุวัตร และ ณรงค์ หุตานุวัตร, 2547. เกษตรกรรมยั่งยืน: กระบวนทัศน์ กระบวนการ และตัวชี้วัด. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน(ประเทศไทย).

นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร, 2543. กว่าจะเป็นธุรกิจโรงสีชุมชน. อุบลราชธานี: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา .

บุญจิต จิตาภิวัฒนกุล, สมพร อิศวิลานนท์, และเอื้อ สิริจินดา, 2546. โครงการศึกษาการพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อการส่งออกของไทยในตลาดสหภาพยุโรปและสหรัฐอเมริกา. รายงานการวิจัย ศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สำนักงานคณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่เก้า. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ, 2546. มาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

เอนก นากะบุตร, 2545. กอบบ้านกู้เมือง. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.

เอี่ยม ทองดี, 2538. ข้าว วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.